

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V
ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

Jak zvýšit životní úroveň?
Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně
1963-1968

Diplomová práce

Šárka RÁMIŠOVÁ

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr.

České Budějovice

2009

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně pouze za použití pramenů a literatury, jež jsou uvedeny v příloženém seznamu.

Prohlašuji, že na diplomové práci *Jak zvýšit životní úroveň? Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně 1963-1968* jsem pracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce Filozofickou fakultou, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na svých internetových stránkách.

V Čelákovících 9. 7. 2009

.....

Na tomto místě bych ráda vyjádřila poděkování panu docentovi Bohumilu Jirouškovi za vedení mé práce, odbornou pomoc, cenné rady a připomínky. Díky patří také pracovnícím a pracovníkům Národního archivu, Knihovny AV ČR i Vědecké knihovny v Českých Budějovicích. V neposlední řadě mé poděkování náleží i všem ochotným narátorům, kteří do mě vložili důvěru a vyprávěli mi své vzpomínky.

Anotace

Diplomová práce *Jak zvýšit životní úroveň?*, s podtitulem *Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně 1963-1968*, pojednává o životním standardu lidí v Československu šedesátých let. Šedesátá léta jsou ceněna pro vysokou kvalitu kultury. Ta však nebyla pro politické vedení prioritou. Proto ani já se jím ve své práci nevěnuji. Zájem byl směřován spíše k materiálnímu uspokojování potřeb občanů před jejich kulturními a duchovními potřebami. Zvýšení životní úrovně se stalo jednou z priorit strany.

Cílem mé práce je přiblížit každodenní život občanů na podkladech hospodářské a sociální politiky státu. Pramennou základnou se staly veškeré podklady komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně, které jí byly předkládány jinými zainteresovanými komisemi a orgány instančního významu. Na základě těchto pramenů bylo možno rozebrat hospodářské a sociální podmínky Československa a především reformy, které zmíněná komise navrhovala. Šlo především o změny mající vliv na stav životní úrovně. Její kvalitu ovlivňuje populační, bytová, mzdová, cenová a sociální politika státu.

Za stěžejní témata práce jsem zvolila populační problematiku, bytovou krizi, hospodářské reformy, socialistickou rodinu, roli žen, především zaměstnanost žen, zkracování pracovní doby a otázku volného času. Politicky uvolněné období šedesátých let umožnilo zavedení nové soustavy řízení národního hospodářství s výrazným vlivem na materiální uspokojování potřeb občanů. Zároveň s ekonomickou reformou přišel i krátkodobý pocit svobody. Osobní pocity lidí pomohly rozkrýt rozhovory s pamětníky.

Annotation

The Diploma thesis „How to heighten the level of living, with the subtitle Committee ÚV KSC for questions of the level of living 1963-1968, deals about the standard of living of the people in Czechoslovakia of 1960s. The Sixties is evaluated for high quality of culture. Although it was not the priority for the political leadership. Therefore neither do I in my thesis. The interest was rather addressed to the material satisfaction of citizen's needs before their cultural and spiritual demands. The heightening of the level of living happened one of the party's priorities.

The aim of the work is to get closer to an everyday life of the citizens on the basics of economic and social policy of the state. All foundations of the committee UV KSC for the questions of life level became the source basement, which were determined to it by another committee and organs of authority importance interested in it. On the base of the source it was possible to analyse economic and social conditions of Czechoslovakia and reforms before all, which above mentioned committee was proposing. Before all it concerned to changes having the influence on the state of life standard. Population, flat, salary, price, social policy of the state induce its quality.

I selected population problemacy, flat crisis, economic reforms, role of women, mainly the employment of women, shortening of working time, a question of free time and socialist family as the crucial topic of the thesis. Politically relieved period of the sixties enabled an introduction of a new system of conducting national economy with the outstanding influence on material satiation of the citizens. Simultaneously with economic reform even a short period feeling of freedom came in. Interviews with contemporaries helped to disclose personal impressions of people.

OBSAH

I. Úvod.....	7
II. Taková byla doba.....	11
II.1 Československo v síti mezinárodních vztahů.....	21
III. Vznik Komise pro otázky životní úrovně a vymezení hlavního programu.....	27
IV. Vymezení pojmu životní úroveň.....	32
V. Kapitalismus, socialismus nebo třetí cesta?.....	37
V.1 Diferenciace kapitalistické a socialistické ekonomie.....	40
V.2 Kořeny ekonomických reforem v Československu.....	43
V.3 Ekonomické reformy Kurta Rozsypala a Oty Šika.....	45
V.4 Vztah životní úrovně a národního hospodářství.....	51
V.5 Zaostřeno na spotřebitele.....	58
VI. Populační vývoj v šedesátých letech.....	64
VI.1 Porodnost a potratovost.....	66
VI.2 Vymezení pojmu potrat	69
VI.3 Zákonná podstata umělého přerušení těhotenství.....	70
VI.4 Potratovost podle věku a rodinného stavu ženy.....	72
VI.5 Potratovost v mezinárodním srovnání.....	74
VI.6 Fenomén doby: interrupční komise	75
VI.7 Úmrtnost.....	80
VI.8 Sebevražednost.....	83
VI.9 Populační politika státu aneb jak zvýšit porodnost a snížit úmrtnost.....	84
VII. Rodina - „základ státu“.....	88
VII.1 Mladá manželství.....	90
VII.2 Jedna kytička jednou za rok všechno nespraví.....	92
VII.3 Zkracování pracovní doby a otázka volných sobot.....	97
VII.4 Otázka nízké životní úrovně důchodců.....	101
VIII. Vznik a výroba stavební konfekce.....	103
VIII.1 Architektonický vývoj a řešení sídlištní výstavby.....	107
VIII.2 Pozitiva, negativa nebo sociální jistoty?.....	111
VIII.3 Státní politika a opatření KŽÚ na řešení bytového problému.....	117
IX. Vzpomínky pamětníků	124
X. Zánik Komise pro otázky životní úrovně.....	158
X.1 Vlastní hodnocení KŽÚ své dosavadní činnosti	163
XI. Závěr.....	166
Prameny a literatura.....	171
Přílohy.....	176

I. Úvod

„Šedesátá léta nebyla ani idylickou dobou, ani pokračováním teroru, byla to doba nenápadného, zdvořilého, někdy i recesistického zkoušení, posouvání hranic možného.“

Václav Havel

Diplomová práce *Jak zvýšit životní úroveň?*, s podtitulem *Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně 1963-1968*, vznikala za účelem rozkrýt ne příliš diskutované období československých dějin druhé poloviny dvacátého století. Většina odborných prací se soustřeďuje na krizová léta padesátá, období Pražského jara či dobu normalizační. Méně pozornosti historici věnují období předcházející Pražskému jaru, z něhož logicky vyplynulo. Léta šedesátá jsou označována jako léta uvolňování, doba tání, okamžik nadechnutí nesvobodného národa, pootevírání železné opony, období reformování nereformovatelného, doba experimentu, doba posouvání hranic možného. Pokud tomu tak bylo, co bylo příčinou těchto změn? Je správné se ptát na jednu příčinu či bylo vše podmíněno více skutečnostmi? Novou generací, která v sobě již nenesla trauma války? Vzájemnou reakcí nových vůdčích mužů světa? Ekonomickou situací v zemi? Či tkví odpověď zcela jinde?

Prozatím byla šedesátá léta ceněna především pro vysokou kvalitu kultury. Získala si tak přívlastek „zlatá šedesátá“. Kultura však nebyla pro politické vedení prioritou jejich činění. Z tohoto důvodu není v této práci vytvořeno místo pro její podrobnější rozbor, ač by si ho jistě zasloužila. Zájem byl směřován spíše k materiálnímu uspokojování potřeb občanů před jejich kulturními a duchovními potřebami. Zvýšení životní úrovně se stalo jednou z priorit strany. Doba se snažila zvyšovat vše, alespoň titulky novin tak informovaly. Zvyšovala se úroda, tempo setí cukrovky, výroba vajec, ale též počet žen v zaměstnání, porodnost, přídavky, mzdy, důchody, počet bytů, národní důchod, zvyšovala se i životní úroveň. To, že se zvyšovala ztrátovost podniků, ceny potravin, nedostatek zboží, potratovost, ale také třeba věk, ve kterém se šlo do důchodu, a mnoho jiného, o tom se již na titulní straně občan dočíst nemohl. Byla to také doba, kdy propukaly krize ekonomická, bytová, ale také demografická. Můžeme tedy opravdu tvrdit, že se životní úroveň občanů zvýšila či

alespoň zvyšovala? Je možné použít výraz „zlatá šedesátá“ nejen na kulturní stránku doby, ale i na ekonomickou a společenskou? Byla šedesátá léta opravdu zlatá?

Kvalitu životní úrovně ovlivňuje populační, bytová, mzdová, cenová a sociální politika státu. Z tohoto důvodu jsem zvolila za stěžejní témata práce populační problematiku, bytovou krizi, hospodářské reformy, problematiku socialistické rodiny, roli žen, a to především zaměstnanosti žen, dále zkracování pracovní doby a otázku volného času. Cílem práce je snaha o přiblížení se každodennímu životu občanů Československa v 60. letech, a to skrze politickou, hospodářskou a sociální situaci v zemi a následně zúžit pohled na jednotlivé příběhy a zkušenosti lidí v této době žijících. Práce si klade též za cíl podrobně rozebrat rozličné aspekty, které určovaly kvalitu životní úrovně v Československu.

Jako stěžejní pramen jsou použity archivní materiály Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ), konkrétně s podklady Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně. Tento fond obsahuje velké množství studií, které důkladně rozebírají hospodářskou a sociální situaci Československa od konce druhé světové války do konce šedesátých let. Odborné studie, se kterými jsem pracovala, byly vypracovány odborníky v rozličných vědeckých ústavech, či v přidružených komisích. Hlavní zřetel byl brán na léta 1963–1968, léta, ve kterých komise zasedala. Na základě podkladových studií hodnotila situaci a vyvozovala z nich závěry. To vše v duchu XII. sjezdu KSČ, který stanovil zásadní ideový proud následujících let. Jmenovaná komise byla jedním z orgánů, které měly hlavní myšlenky sjezdu rozpracovat a uvádět je v život. Měla tato komise opravdu přímý vliv na zvyšování životní úrovně?

Aby historická studie byla hodnověrná, bylo zapotřebí využít možnost komparace. Tu umožnila rozličnost přístupných pramenů. Nebylo možné použít pro práci pouze archivní prameny. Pro komparaci bylo nutné čerpat informace také z dobových tiskovin, odborných studií, z legislativních pramenů či vzpomínek pamětníků. Významnými prameny se pro tuto studii staly sociologické texty, které dokreslovaly bytovou problematiku. Především objasnily otázku, zda měl nový druh obydlí, myšleno sídlištní výstavba, vliv na společnost a psychiku člověka. Sociologické studie bylo možno využít také při pochopení funkce rodiny v socialistické společnosti.

Pomocí kvantitativní metody a dostupných prostředků, jako jsou demografické studie, příručky, statistické lexikony a materiály obsahující informace o sčítání lidu, byla detailně rozebrána soudobá populace a populační politika státu. Československo se potácelo v demograficky kritickém období, a tak se nejedním opatřením pokoušelo

tento stav zvrátit. Jaké nástroje pronatalitní politiky používalo? Mohlo motivovat všeobecné zvýhodňování rodin s dětmi, prodloužení mateřské dovolené, zvýšení přídavků na děti nebo snad daňové úlevy?

Signifikantní se stalo zasahování státu do národního hospodářství. Politicky uvolněné období šedesátých let umožnilo zavedení nové soustavy řízení národního hospodářství s výrazným vlivem na materiální uspokojování potřeb občanů. Nastala doba velikého socialistického experimentu. Kapitola pojednávající o ekonomické reformě se vztah mezi státem a její ekonomikou pokouší objasnit. Vymezením kapitalistické ekonomie oproti socialistické se snaží odhalit její slabiny. Důležitým zdrojem se staly ekonomické teorie, mnohé odborné studie a také paměti psané dříve aktivními politiky a ekonomy. Zároveň s ekonomickou reformou přišel i krátkodobý pocit svobody. Pozvolna se začala společnost „shora“ demokratizovat. Avšak demokratizovat podle socialistického vzoru. Co znamenal tedy pro občany tzv. demokratický socialismus? A z jakého důvodu byl nakonec reformní projekt zastaven?

Jakým způsobem, a zda vůbec byla veřejnost informována o stavu životní úrovně a o uskutečněných opatřeních, které měly vést k jejímu zvýšení, se dovídáme z tiskovin. Především z Rudého práva, které bylo stranickým tiskem, a tedy informace jím předkládané se stávaly jakýmsi oficiálním stanoviskem strany. Dá se proto předpokládat, že vše, o čem se v něm psalo, bylo jakýmsi územ či regulí, o čem se smí na veřejnosti hovořit a co se může kritizovat a co již překračuje mez. K pravdivosti předkládaných zpráv se však musí přistupovat s kritickou opatrností. Výrazně „svobodnějšími“ se staly Literární noviny. V druhé polovině šedesátých let překvapují svou otevřeností. Nelze ale tvrdit, že by v průběhu šedesátých let i Rudé právo nezaznamenalo jisté změny. Na počátku desetiletí hlásá jen ideologická hesla a bojovnou propagandu. V polovině dekády se však otevírá více čtenářům. V okamžiku, kdy se na stránky dostává rubrika „Názory, kritika, polemika“ nebo televizní program či první reklamy, tisk se pomalu vymaňuje z vlivu strany. Nikdy ale nedosáhne kritičnosti Literárních novin. Jako společenský týdeník, který umožňuje pohled na společnost z jiného úhlu pohledu, jsem si zvolila časopis Květy. Ten se sice více oddaluje politickému životu, ale zase se přibližuje životu většiny obyvatel Československa. Ke každodennímu životu bych se i já ve své práci ráda přiblížila a využila tak možnosti historicko-antropologického přístupu ke studiu historického dění.

Cennými se pro práci staly názory demografů, politiků, ekonomů, architektů, ale také „obyčejných lidí“. Subjektivní prožitky narátorů by měly vytvořit opozitum

k písemným pramenům. Jejich každodenní setkávání s realitou nám přináší zajímavé poznatky ze života v socialistické společnosti. I k těmto výpovědím však musíme přistupovat kriticky. Lidská paměť může být nestálá, omylná a tvárná. Přesto je zajímavé sledovat, jak si narátoři události vybavují, jak je prožívali, jaké měli osobní zkušenosti. Při jejich hodnocení je velmi důležité přihlídnout k jedinečnosti narátora. Avšak právě tato skutečnost je na celé orálně historické metodě nejzajímavější. Konfrontace písemných pramenů a ústních záznamů je velmi přínosná. Narátoři odpovídali na řadu kladených otázek. Bylo zajímavé pozorovat, zda reformy, o které se vláda a strana snažily a které zaváděly, měly na občany přímý dopad, zda je lidé reflektovali. Jednalo se především o změny mající vliv na stav životní úrovně. Skrze vybrané narátory můžeme tedy zjistit, zda o reformách věděli a zda je pocítovali, či nikoli. Pokud ano, tak jakým způsobem. Pokud ne, tak jak se jim tedy žilo? A jaká podle jejich názoru byla jejich životní úroveň? Je také zajímavé zjistit, zda pro ně byl vůbec vysoký životní standard důležitý. Jaké hodnoty ve svém životě uznávali. Byly to hodnoty materiální, které jim stát podsouval? Nebo snad ideologické? Či morální? Činil stát veškeré reformy pro blaho občanů, či pro vlastní zjištěné upevnění moci? Nestalo se zvyšování životní úrovně občanů pouze gestem populistickým? Nechtěl stát pouze občany jistým způsobem podplatit, aby se vyhnul sociálnímu neklidu v zemi? Neobával se nespokojenosti vyvolaných občanských bouří, jaké se vyskytly kvůli neuspokojivé životní úrovni v sousedních Německé demokratické republice, Polské lidové republice a v Maďarské lidové republice? Je tedy možné troufat si tvrdit, že socialismus toužil po vytvoření jakéhosi ráje na zemi? Tyto všechny otázky se pokusí zodpovědět narátoři, a to za pomoci orálně historické metody. Je však bezpodmínečně nutné dodržovat stanovené metodologické postupy. Práce s lidskou pamětí pak dává celé studii jiný rozměr. V celé studii se objevuje nevyjádřený podmět „ONI“. Tím jsou míněni „ONI“ jako komunisté, strana či vláda. Tento dobový úzus používají i samotní narátoři. V používání tohoto nevyjádřeného podmětu se odráží dobové myšlenkové prostředí.

II. Taková byla doba

„Nejvyšší moc postupně každého člena společnosti dostala do svého pevného sevření, podle libosti si ho zpracovala a rozpíná své paže nad celým společenstvím. Povrch společenství pokrývá síť drobných komplikovaných pravidel, detailních a uniformních, jimž i nejoriginálnější hlavy a nejenergičtější charakterů nemohou proniknout, aby převýšily dav. Vůli lidí neostří, nýbrž otupuje, ohýbá a usměrňuje. Taková moc neničí, nýbrž brání v existenci: netyranizuje, nýbrž utiskuje, vyčerpává, dusí a otupuje lidi tak dlouho, až je z každého národa jen stádečko bázlivých a pracovitých živočichů, jehož pastýřem je vláda. [...] Vždycky jsem si myslel, že otroctví zákonného, nehlučného a vlidného druhu, které jsem právě popsal, může snadněji, než se všeobecně soudí, být kombinováno s některými vnějšími formami svobody, a že se může dokonce samo ustavit pod praporem suverenity lidu.“¹ Alexis de Tocqueville těmito slovy popsal druh nového otroctví. Tato myšlenka se sice vztahuje na psychologické důsledky moderního sociálního státu v Americe, je však až s podivem velmi podobná praktikám monopolu moci komunistické strany v Československu.

Diplomová práce je vymezena léty 1963-1968. Bylo by však chybné zúžit pohled pouze na vybraná léta. Je však třeba rozkrýt společenské podmínky, které panovaly v zemi v době předcházející mému zájmu a dále odhalit poměry ve společnosti a ve straně, které podpořily vznik samotné Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně.

Vítězný únor se v této kapitole stává výchozím bodem. Měsíc, kdy se dostala k moci Komunistická strana Československa (dále jen KSČ). Dr. Edvard Beneš odstoupil z funkce prezidenta a na jeho místo byl zvolen Klement Gottwald. Stal se prvním komunistickým prezidentem, následovali ho ještě další čtyři komunističtí prezidenti.² Po převzetí moci v zemi nebránilo KSČ již nic v cestě k prosazení svých idejí budoucnosti. Zemi zněla píseň „Kupředu, zpátky ni krok“. Lidé byli nuceni srovnat krok s nově nastolenými pravidly. Začalo to masovým nábohem do strany, dobrovolným i nátlakovým. Strana ovládla nejen politický sektor, ale též policejní a vojenský. Únor 1948 vyvolal vysokou emigrační vlnu. Nejméně 150 000 – 200 000 lidí

¹ Alexis de TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 2000, s. 16.

² Antonín Zápotocký (1953-1957), Antonín Novotný (1957-1968), Ludvík Svoboda (1968-1975), Gustáv Husák (1975-1989).

opustilo svou rodnou zemi. Následovalo druhé znárodnění. Socialistický sektor ovládl 95% průmyslové výroby. Zavedlo se centrální řízení ekonomiky. V květnu 1949 sjezd KSČ vyhlásil kolektivizaci zemědělského hospodaření. Koncem 50. let zůstalo v soukromém vlastnictví už jen 10% půdy, tím byla započata likvidace soukromého vlastnictví.³ Vznikem jednotných zemědělských družstev (dále JZD) se měla údajně zvýšit zemědělská produkce. Ve skutečnosti kolektivizované zemědělství prohlubovalo nesoběstačnost republiky ve výrobě potravin. Začátek padesátých let se lidem vryl do paměti kvůli politickým procesům.⁴ Po celou dobu byl velkým vzorem pro český lid Sovětský svaz. Ten, kdo ho ale navštívil, brzy ztratil ideály.⁵ V období 1953-1956 prožívalo Československo krizi komunistického režimu, a to jak politickou tak i ideologickou.⁶ V březnu 1953 zemřel Stalin a krátce po něm i Gottwald.⁷ Dva rozdílní vůdci, kteří oba stavěli na kultu své osobnosti. Větším otřesem však pro obyvatelstvo byla měnová reforma téhož roku, která vzedmula občanskou nevoli. Připravována byla již v polovině roku 1952, vyhlášena však až 30. 5. 1953 s platností od dalšího dne. Měna byla znehodnocena 1:5 do 300 korun, nad tuto částku 1:50. Komunistické vedení tak chtělo řešit narůstající problémy v zásobování vyvolané přestavbou průmyslu a úpadkem zemědělství. Zároveň s reformou byl zrušen lístkový systém prodeje potravin a průmyslového zboží a zavedeny jednotné maloobchodní ceny. Peněžní reforma postihla všechny vrstvy. Pro životní úroveň to znamenalo silný otřes a její následný pokles. Životní náklady vzrostly o 29%, zatímco mzdy jen o 4,5%. V roce 1953 se snížily reálné mzdy proti roku 1952 o 12%.⁸ Protesty občanů měly různou formu od slovní kritiky komunistické politiky přes vystupování ze strany, až ke stávkám.

Od počátku 50. let se stalinský model socialismu začal zajídat. Smrt Stalina a zavrnutí kultu osobnosti vše spíše uspíšilo. Direktivní centrální řízení ztrácelo ve všech

³ Pavel MAREK a kol., *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1886-1998*, Olomouc 2000, s. 324.; jako text popisující proměny života na venkově v éře komunismu v Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009.

⁴ Karla Kaplana, který využil údaje o rehabilitacích podle zákona z roku 1990, dospěl k závěru, že do roku 1955 si procesy vyžádaly přibližně 200 000 až 220 000 obětí, včetně osob odsouzených do táborů nucené práce.

⁵ Byl to například Zdeněk Mlynář, který tam studoval. Nebo O. Šik ve svých vzpomínkách popisuje SSSR. „*Mí přátelé z Ruska, kteří, když se připili, vyprávěli, jaké to v SSSR opravdu je. Že všude panoval nedostatek a bída, že většina lidí bydlela ještě v rozpadlých dřevěných domech, bez koupelen, záchodů, často bez tekoucí vody a elektřiny, to všechno jsme ještě považovali za důsledek války. Oči mi ale otevřelo vyprávění o socialistickém vládnutí. Šikanování a represe proti jinak smýšlejícím.*“

⁶ Jiří PERNES, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008, s. 21.

⁷ K. Gottwald se 11. 3. 1953 vrátil leteckým speciálem z pohřbu Stalina. Ined po přistání si postěžoval předsedovi vlády Antonínu Zápotockému, že mu není příliš dobře. Myslel si, že má jen chřipku, ale skutečnost byla vážnější. Ačkoliv to bylo přísně tajeno, byl závislý na alkoholu a trpěl syfilidou. Tyto problémy byly zřejmě příčinou aneurismatu, tedy výdutě srdeční aorty, na jehož následky zemřel.

⁸ J. PERNES, *Krise komunistického režimu v Československu*, s. 86-93.

zemích své opodstatnění v momentě, kdy došlo k obnově válkou postižené společnosti. Země se již nechtěly nechat vést stalinským vzorem, ale k socialismu toužily dojít vlastní cestou. Sílily kritické proudy a vyhraňovaly se nejméně dvě politické alternativy. Jednak vznikla snaha posilovaná bývalými mocenskými elitami a třídami, která se chtěla vrátit k předválečným poměrům. Vedle ní začalo propukat kritické socialistické myšlení. Tyto tendence se neobjevovaly pouze mezi běžnými lidmi, ale hlavně v řadách vlastní komunistické strany. Žádaly především reformu existujících poměrů a zkvalitnění socialismu. Do roku 1953 tyto vnitřní rozpory nebyly na veřejnosti příliš znatelné. Po Stalinově smrti a po odstranění šéfa politické policie L. Beriji 2. 7. 1953 došlo k významné proměně vrcholné struktury sovětského systému. Skončila tak přímá nadvláda jednoho stranického vůdce a nastoupila vláda širšího kolektivu stranického vedení. A tehdy, československá politika začala upadat do vnitřní krize.

Po smrti K. Gottwalda se do čelních pozic dostali Antonín Zápotocký jako prezident a Antonín Novotný jako první tajemník ÚV KSČ. Do předních pozic byli dosazováni ti, kteří byli ochotni nechat se vést. Individuality byly potlačovány. Společnost se potýkala nejen s krizí politickou, ale také ekonomickou, palčivým tématem byla i bytová krize, což logicky vedlo ke krizi režimu. Strana tak neviděla jiné východisko, jak stabilizovat poměry ve straně i v zemi, než se zaměřit všemi silami na zvyšování životní úrovně. Pokud možno rychle, účinně a především u dělnické třídy, od které by se čekaly největší nepokoje, protože její životní standard byl již delší dobu neuspokojivý. Obávali se vlastně všech občanů, kteří by se mohli začít oprávněně bouřit, protože slibované úspěchy nepřicházely. Byl vyhlášen „nový politický kurz“, jehož podstatou bylo přesunutí zájmu od těžkého průmyslu na lehký. To vše pod ostražitým dohledem Sovětského svazu.⁹ Plánování pětiletok k ekonomické stabilitě nepřispělo. V padesátých letech se stát zaměřil také na industrializaci Slovenska. Byl to významný krok, který měnil typicky agrární oblast v průmyslovou. Stále však trvaly rozdíly v ekonomické síle českých a slovenských krajů.¹⁰ Tempo vyrovnání nasazené v padesátých letech v následujícím období pokleslo. Nadále pokračující politické procesy a represe ze strany státu nepřispěly k stabilizaci politické rovnováhy. Změny, které učinily, byly pouze estetické a na krizovém stavu se příliš neprojevíly. Znivelizovaný a cenzurovaný informační systém zatajoval lidem pravdu a bránil

⁹ Tamtéž, s. 96.

¹⁰ Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968. Společnost a moc*. Brno 2008, s. 155.

jakékoli zásadní kritice a alternativním ideám. Strana, vláda a stát se staly lidem cizí.¹¹ Toto stigma si nesl režim i do dalších let, tzv. „Novotného éry“. Antonín Zápotocký 13. 11. 1957 nepřežil infarkt. Jako nový prezident byl zvolen dosavadní první tajemník strany. K volbě A. Novotného pomohlo kladné stanovisko sovětského vedení, tj. náklonnost Chruščova.¹² A. Novotný upřednostňoval funkci prvního tajemníka před prezidentským postem. Za hlavní pracoviště považoval sekretariát ÚV KSČ, kde také přijímal ministry a funkcionáře. Na Hradě se zdržoval jen v nejnútnejších případech, kdy to vyžadovala ústava, např. při přijímání státních návštěv.¹³

Vedle prezidentského úřadu zaujímala mezi institucemi, pomocí nichž uplatňovalo komunistické vedení svoji moc, hlavní místo vláda. Vládu a ministry jmenoval prezident po schválení ÚV KSČ. V letech 1957-1967 si vláda udržovala i přes různé reorganizace minimálně 30 členů, což bylo ovlivněno především vysokým množstvím ministerstev. Činnost vlády byla podřízena komunistickému vedení, ale stále měla dostatek prostoru pro uplatňování moci na úkor parlamentu. Např. v roce 1960 bylo vydáno 1 146 vládních nařízení a jen 195 zákonů bylo přijato parlamentem.¹⁴ V roce 1958 proběhly v Československu rozsáhlé politické a třídní prověrky, což vedlo k dosazování nekvalifikovaných dělníků většinou i bez potřebné praxe do vedoucích funkcí. Tato situace se začala pomalu měnit až od počátku 60. let, kdy se někteří zaměstnanci snažili doplnit chybějící vzdělání studiem při zaměstnání.¹⁵

Nejsilnější a rozhodující pozici v komunistické straně, a tudíž i v celém mocenském mechanismu režimu, mělo předsednictvo ÚV KSČ.¹⁶ Předsednictvo se podílelo na tvorbě oficiální státní politiky. Rozhodovalo o všech záležitostech společenského života, o obsazování všemožných funkcí ústředních a nižších stupňů a tato rozhodnutí byla pro všechny závazná. Mělo největší přijímaný rozsah informací, a tudíž se zabývalo širokým okruhem věcí.¹⁷ Druhým nejsilnějším mocenským článkem byl sekretariát ÚV KSČ, který byl tvořen 8 členy volenými ÚV KSČ. Mezi jeho pravomoci patřilo řízení práce strany a jejího ústředního aparátu, zajišťování kontroly realizace usnesení předsednictva a ÚV KSČ.¹⁸ Třetím článkem mocenské skupiny byla

¹¹ Ota ŠIK, *Jarní probuzení – Iluze a skutečnost*, Praha 1990, s. 7.

¹² Jan, KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 694.

¹³ K. KAPLAN, *Kořeny Československé reformy 1968*, Brno 2000, s. 204.

¹⁴ Tamtéž, s. 210.

¹⁵ Tamtéž, s. 259.

¹⁶ Do roku 1962 nazývané politické byro. Bylo složeno ze 12 až 15 členů a rozdělovalo se na řádné členy a na kandidáty. Kandidáti neměli právo hlasovat.

¹⁷ K. KAPLAN, *Kořeny Československé reformy 1968*, s. 121.

¹⁸ Tamtéž, s. 125.

od roku 1962 ústřední kontrolní a revizní komise KSČ. Měla kolem 30 členů a mezi její hlavní úkoly patřila revize stranického hospodaření a členských záležitostí. Formálně byla nezávislá, ale ve skutečnosti schvalovalo její plán práce a výsledky předsednictvo ÚV KSČ.¹⁹

V roce 1960 byla vyhlášena nová ústava, která prohlásila vybudování socialismu za završené. „*Ve skutečnosti neměl tehdejší systém se socialismem nic společného. V rozporu s klasickou definicí pojmu socialismus nebyly „výrobní prostředky“ ve společenském vlastnictví, protože veškerá vlastnická práva si присvojilo a fakticky vykonávalo nejvyšší vedení strany. Také další základní princip „socialismu“, že každý je „odměňován“ „podle zásluh“ zůstal v praxi jen frází. Teoreticky měl socialismus překonat kapitalismus vyšší produktivitou práce.*“²⁰

O rok později, tedy v roce 1961, byla země přejmenována na Československou socialistickou republiku. V nové ústavě se vláda vracela zpět k centralizaci a také likvidovala prvky slovenské autonomie. V ústavě byla též poprvé zakotvena vedoucí úloha strany, a to právě v okamžiku, kdy k ní občané pomalu ztráceli respekt. Všudypřítomná ideologická propaganda slábla a naopak padala tabu a sílila kritika.

Silným faktorem bylo v šedesátých letech probuzení a vzrůst politické aktivity na Slovensku a výměna vedoucí garnitury. Roku 1963 se prvním tajemníkem Komunistické strany Slovenska (dále jen KSS) stal namísto K. Bacílka Alexander Dubček. Téhož roku se začaly množit hlasy nespokojenosti a kritiky. Týkaly se nejen ekonomického a sociálního, ale i politického poměru mezi českými zeměmi a Slovenskem. Všestranný vzestup slovenské společnosti posílil sebevědomí i veřejným činitelům. Ti začali volat po rovnoprávnosti obou národů, vyhlášené již při poválečné obnově republiky v roce 1945.²¹ Začaly se rehabilitovat oběti nezákonných procesů z nedávné doby, především tzv. buržoazních nacionalistů.²² Mezi rehabilitovanými byl i Gustáv Husák, který následně hrál důležitou roli na slovenském politickém jevišti. Čeští a slovenští komunističtí vůdci se začali názorově lišit. A. Novotný nedokázal zastřít svou antipatii k slovenskému národu. To se stalo příčinou řady dalších neshod a sporů. Krize společenských a politických vztahů vrcholila voláním po federalizaci.

Na politickou scénu a do veřejného života pomalu nastupovala nová mladší generace funkcionářů, která nepoznala První republiku, dětství prožívala ve válečných

¹⁹ Tamtéž, s. 126.

²⁰ P. MAREK a kol., *Přehled politického stranictví*, s. 324.

²¹ K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 159.

²² Tamtéž, s. 190.

a prvních poválečných letech.²³ Měnila strukturu komunistické strany. Přes novou krev proudící v jejích žilách celková tvář strany působila staře. Její sociální struktura se však začala proměňovat a pozitivní vliv mělo zvyšování míry dosaženého vzdělání členů.²⁴ Velká část členů se aktivně nepodílela na politickém životě. Do ÚV KSČ docházely návrhy na odstranění těchto „mrtvých duší“. Někteří pasivní členové odcházeli sami, jiní byli vylučováni, vyškrtnuti nebo jim bylo zrušeno členství.²⁵ Nástup nové generace, příliv kvalifikovaných dělníků a inteligence měnily od konce 50. let společenské poměry, které patřily k důležitým faktorům zrodu a šíření reformních tendencí a nového řešení zkosnatělých struktur.²⁶ Na vznik reformního hnutí uvnitř strany i uvnitř celého Československa mělo podstatný vliv dění v Sovětském svazu a dění na mezinárodním politickém poli. Vně Československa docházelo k naleptávání společenských poměrů díky následujícím zásadním skutečnostem. 1. země byla ve špatné ekonomické situaci, 2. samotná vláda nestála na pevných základech podpory lidu, 3. rozpory a nejednota uvnitř strany, jež prošla mnohými čistkami. Strana se dlouho nechávala ovlivňovat jedinou autoritou a tím postupně ztrácela schopnost rozhodovat sama. Oproti padesátým letům se zcela změnilo myšlení mnohých lidí. Nová generace byla méně politická, ale o to více kritická. Mládež vnášela do společnosti své vlastní zájmy a hodnotové žebříčky, které se však neslučovaly se socialistickým způsobem života, jak jej chápalo tehdejší vedení KSČ. Chtěla cestovat, poznávat cizí země, požadovala svobodu informací, což tehdejší režim nemohl či nechtěl splnit.²⁷ Od poloviny 60. let se železná opona pomalu pootevírala a bylo možné navštívit země „západního světa“. Představitelé režimu s nelibostí a obavami přijímali důsledky tohoto činění. Obávali se pronikání „buržoazního způsobu života“. Stoupal počet občanů, kteří v rámci rozvíjející se turistiky navštívili kapitalistické státy. Takovéto návštěvy vedly ke změně dosavadního názoru ovlivněného oficiální propagandou. Ta se snažila v černých barvách vykreslit život a všeobecné poměry v západním světě. Zároveň lidé mohli srovnávat své společenské postavení a stav životní úrovně domácího prostředí s kapitalistickými státy. Cesty do západních zemí též poskytovaly jakoby legální možnost emigrace.²⁸ Sílicí vliv

²³ Tamtéž, s. 608.

²⁴ Od roku 1952 se nezastavil úbytek dělníků ve straně. Tehdy byl podíl 42,4% a v roce 1967 klesl na 28,7%. Naopak vzrostl podíl duševních pracovníků, mezi rokem 1953 a 1967 z 18,3% na 31,6%. Základní vzdělání v roce 1960 mělo 78% komunistů, za osm let 67,1%, střední 18,2% a 25,9%, vysokoškolské 3,8% a 7%.

²⁵ KAPLAN, K., *Kronika komunistického Československa*, s. 609.

²⁶ Týž, *Československo v letech 1953-1966*, Praha 1992, s. 98.

²⁷ Tamtéž, s. 94.

²⁸ Týž, *Kronika komunistického Československa*, s. 599.

západu prorůstal do společnosti, zvláště mezi mladou generaci, různými cestami a v různých oblastech.

Toto prostředí tvořilo podhoubí pro nové změny v československé politice a ve společnosti. Tak tedy mohl začít socialistický experiment.

Na XII. sjezdu KSČ konaném 4. - 8. 12. 1962 se pomalu začali reformní komunisté názorově vyhrazovat vůči konzervativcům. Nebylo to ještě na první pohled zřetelné. Progresivní sekce se zatím formovala ve stínu myšlenkových a politických stereotypů zastávaných Novotného vedením. Ale její členové byli na sjezdu přítomni a ozývali se v komisích i kuloárech. Počali mezi sebou navazovat vzájemné kontakty.²⁹ „*Na přelomu let 1962-1963 byl již jasně patrný ideový pohyb se stále větším nábojem kriticismu a reformátorství*“.³⁰ Reformní hnutí si stále více utvářelo své myšlenkové postoje a cíle. Spojovalo je společné vědomí o nutnosti společenských, politických a ekonomických změn. Hnutí nemělo sice pevnou organizaci, protože jakékoliv pokusy o ni byly okamžitě komunistickou mocí překaženy hned v zárodku, alespoň se však vytvářela jakási ideová střediska. Mezi ně můžeme zařadit časopisy Literární noviny a Kulturní život, vědecké ústavy, katedry vysokých škol atd.³¹ Taktikou všech reformních komunistů, kteří se mísili se silnou převahou konzervativců, bylo „*otevřeně nezpochybňovat stranickou politiku a aktuální směrnice, avšak současně je posouvat na hranici nejpokrokovějšího možného chápání v limitech únosnosti pro mocenské centrum, anebo i tuto hranici překročit, třebaže s rizikem odporu mocných*“.³² Reformní změny nebyly zatím součástí oficiální politiky. Výjimkou byla připravovaná ekonomická reforma. Od roku 1963 byly její hlavní teze projednávány a uskutečňována byla o dva roky později. Dá se říci, že patřila k hlavnímu proudu reformního hnutí. Byla možností, jak prosadit změny.³³ Tehdy započaly změny v Československu „shora“. Za významný mezník politických změn lze považovat XIII. sjezd KSČ konaný 4. června 1966, který byl očekávaný reformisty s nadějemi a konzervativci s obavami z možných změn. Zde došlo ke změnám postavení a rolí volených mocenských orgánů i samotné komunistické strany.³⁴ Složení československé vlády se transformovalo v listopadu téhož roku.

²⁹ Čestmír CÍSAŘ, *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*, Praha 1998, s. 224.

³⁰ Tamtéž, s. 236.

³¹ K. KAPLAN, *Československo v letech 1967-1969*, Praha 1993, s. 6.

³² Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 225.

³³ K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 591.

³⁴ Týž, *Kořeny Československé reformy 1968*, s. 117.

Další významnou událostí se stal IV. sjezd spisovatelů konaný 27. - 29. června 1967. Počáteční diskuse o běžných záležitostech spisovatelů brzy přerostla v ostrou kritiku nejen oficiální kulturní politiky, ale i politických poměrů v zemi. Mezi nejvýznamnější spisovatele, kteří vystoupili s tvrdou kritikou administrativně byrokratického režimu A. Novotného, patřili Milan Kundera, Pavel Kohout, Ivan Klíma, Alexander Kliment, Václav Havel a Ludvík Vaculík. Požadovali demokratizaci systému, svobodu slova a zrušení cenzury. Na události sjezdu reagoval jménem předsednictva tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych. Požadavky kategoricky odsoudil a odmítl. Následovaly tvrdé postihy, ÚV KSČ reagovalo na tento sjezd vyloučením kritiků z KSČ a odebralo spisovatelům Literární noviny, do jejichž čela dosadilo straně oddaného šéfredaktora. Za těmito kroky stál především zmiňovaný J. Hendrych a A. Novotný.³⁵ Někteří členové politbyra³⁶ se však vyslovili proti tomuto postupu. Byli to jednotlivci i skupiny. V roce 1967 se tyto spory uvnitř strany stále prohlubovaly. Pro reformní komunisty byl největší brzdou samotný prezident.

Sílila veřejná kritika prvního tajemníka strany a prezidenta v jedné osobě. Antonín Novotný byl nazýván „*sekerníkem*“, byl považován za pozůstatek stalinské doby. Na jeho účet vznikala řada vtipů a slovních obrátů. Jako například: „*Novotný ke všemu ochotný.*“ Čestmír Císař se o A. Novotném vyjádřil ve svých pamětech slovy: „*Domnívám se, že právě nedostatek intelektuální vyspělosti bránil Novotnému hlouběji a také včas pochopit význam progresivních proudů a nutnost vývojových změn, které provázely jeho stranické a státní působení.*“ „*Místo hledání východisek v nové situaci, natož reálných alternativ, tíhl k apriornímu odporu, který se ovšem v praxi rovnal bezradnosti.*“³⁷ On sám byl schopen svou vinu vidět pouze „*ve ztrátě proletářské ostražitosti, ve ztrátě revoluční bdělosti.*“³⁸ Svou moc využíval ve svůj prospěch. Nepoužíval stejný styl represe jako prezidentům 50. let. Jeho stylem bylo sesazovat a přesazovat nepohodlné osoby a tím je tlačit k zemi.³⁹ Také velmi rád uplácel potřebné straníky.⁴⁰ Jeho styl byl oficiálně pojmenován jako „obálková politika“.⁴¹ Celé reformní hnutí mu nebylo příjemné a činil mnohé ze strachu, aby se mu vše nevymklo z rukou.

³⁵ Týž, *Kronika komunistického Československa*, s. 510.

³⁶ Například Jaromír Dolanský, Oldřich Černík a Drahomír Kolder.

³⁷ Č. CÍSAŘ, *Moji českoslovenští presidenti*, Praha 2006, s. 76.

³⁸ Tamtéž, s. 44.

³⁹ O. ŠIK, *Jarní probuzení*, s. 100.

⁴⁰ Tamtéž, s. 101

⁴¹ A. Novotný rozdával obálky s penězi, které měl z fondu pro reprezentační účely, s nímž jako prezident osobně disponoval a o jehož použití nemusel nikomu skládat účty. Tuto aféru odhalil A. Dubček za Pražského jara a informoval o tom ÚV KSČ, tím se celá věc zveřejnila. Členy politbyra tak činil na něm závislým.

Jako největšího nepřítele viděl „revizionistickou šikovštinu“ a tzv. „Elitu vlivu“, do které podle něho patřil Štrougal, Černík a Císař.⁴² Ti všichni pomalu, ale jistě rozleptávali socialistický řád.

Demonstrace strahovských studentů 31. října 1967 podtrhla Novotnému židli. Svou reakcí vzbudil rozhořčení nejen mezi studenty, ale i mezi veřejností. Studenti dlouho trpěli častým vypínáním elektrického proudu, a tak se sebrali se svíčkami a šli Nerudovou ulicí na Malostranské náměstí s hesly „Chceme světlo!“. V dolní části Nerudovy ulice jim přehradila cestu policie,⁴³ která měla od prezidenta rozkaz demonstraci rozehnat. Celkem 17 studentů bylo vážně zraněno, jeden dokonce zmrzačen. Oficiálně byl tento akt formulován, jako že „došlo k nepřiměřeným tvrdostem“ ze strany SNB. Studenti a pedagogové byli chováni SNB rozhořčení. Ministr školství Jiří Hájek jejich názory podporoval a apeloval u Novotného na vyvození důsledků.⁴⁴ A. Novotný v této demonstraci viděl útok na vedoucí úlohu strany. Strahovské události přispěly k zostření vztahů v době, kdy narůstala krize režimu a krize společenská.⁴⁵ Ve vládě se členily skupiny mezi příznivce postoje ministra školství⁴⁶ a ministra vnitra J. Kudrny, který pochválil Státní bezpečnost za zákrok.⁴⁷

Pro Antonína Novotného byl také osudovým jeho negativní postoj ke Slovensku a jeho vzrůstajícímu opozičnímu vlivu. Koncem října 1967 došlo k ostrému konfliktu mezi prezidentem a prvním tajemníkem KSS A. Dubčekem. A. Dubček se ostře postavil proti snahám Novotného skončit s liberalizací režimu a navrhl další kroky jako například zvýšení pravomocí slovenských orgánů. Doporučil také zrušení kumulace funkcí prezidenta, prvního tajemníka strany, nejvyššího velitele armády a Lidových milicí. A. Novotný ho obvinil z nacionalismu a úchylkářství.⁴⁸ Tvrdil, že „*A. Dubček je už plně ve vleku revizionistických sil a proměňuje se v epigona Imre Nagyeho.*“⁴⁹ Skupinu kolem Gustáva Husáka zase označoval za nacionalisty s protisocialistickým smýšlením.⁵⁰ Propukl tak dlouho bublající česko-slovenský spor.

Ve dnech 18. – 21. prosince 1967 se konalo další zasedání ÚV KSČ, formálně věnované rozvoji československé ekonomiky a životní úrovně v letech 1968-1969, ve

⁴² Rudolf ČERNÝ, *Antonín Novotný: pozdní obhajoba*, Praha 1992, s. 75.

⁴³ SNB, Sbor národní bezpečnosti.

⁴⁴ Jiří HÁJEK, *Paměti*, Praha 1997, s. 250-253.

⁴⁵ K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 82-90.

⁴⁶ Jiří Hájek vystupoval na obranu studentů a odmítal represivní opatření proti nim.

⁴⁷ K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 95.

⁴⁸ Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 387.

⁴⁹ R. ČERNÝ, *Antonín Novotný: pozdní obhajoba*, s. 35.

⁵⁰ Tamtéž, s. 8.

skutečnosti však probíhající ve znamení tvrdého zápasu o další linii strany a s tím související změny na vedoucích místech strany. Pozice Novotného byla po konfliktech se stranickými intelektuály, studenty i slovenskými komunisty otřesena.⁵¹ Novotný se snažil opět strhnout politbyro na svoji stranu mimo jiné i pokusem o sebekritiku za své říjnové ostré názory vůči Slovensku. Vrátil se však pak zase rychle ke svým frázím a vystoupil s tím, že „*ideologickým útokům je třeba odolávat pevnou disciplínou a kontrolou*“. To už bylo příliš pro O. Šika, který narychlo přiosřil nějaké formulace ve svém příspěvku. Nakonec vyjádřil tři hlavní návrhy. 1. odvolání Novotného z funkce prvního tajemníka strany, 2. požadoval volbu volební komise, která měla navrhnout pro funkci nového tajemníka dva kandidáty, a tajné hlasování, 3. uložil politbyru, aby vypracovalo návrh základních demokratických opatření.⁵² Došlo k hlasování při kterém se naprostá většina vyslovila pro Novotného odvolání a ten pod tímto tlakem dal svoji funkci k dispozici. Svoji naději vkládal ještě do L. I. Brežněva, od kterého očekával podporu. Čekal však marně.⁵³ Proslulá byla jeho věta: „*Nu, koněčno, eto vaše dělo!*“⁵⁴

Před závěrem jednání 21. prosince si vzala slovo L. Kleňhová-Besserová a pronesla: „*Soudruzí, mějte rozum, odložte zasedání o 14 dní, vždyť soudružky musí jít péct vánočky!*“ Tedy rozhodlo se, že se schůze přeruší a 3. ledna 1968 se všichni znovu sejdou a rozhodnou o dalším vývoji ve straně a novém nástupci na postu prvního tajemníka KSČ.⁵⁵

Přerušuji tedy i já tuto kapitolu v momentě, kdy je zřejmé, že reformní vlna sílí a zemi směřuje dále do prozatím neznámých vod. V nadcházejícím novém roce 1968 již KŽÚ nenašla své dlouhodobé uplatnění.

⁵¹ Díky své hrstce věrných si do té doby svůj post uhájil. Jimi byli Jozef Lenárt, Bohuslav Laštovička, Michal Chudík a další. Hlavní opozičníci se seskupili kolem Jiřího Hendrycha, Drahomíra Koldera, Štefana Sádovského, Lubomíra Štrougala.

⁵² O. ŠIK, Ota, *Jarní probuzení*, s. 167.

⁵³ Nemohl mu pořád zapomenout jeho přátelský vztah s Chruščovem. Když byl 14. 10. 1964 Chruščov zbaven funkcí a šéfem Kremle se stal L. I. Brežněv, opovážil se vyjádřit jisté rozpaky a vytkl mu, že nebyl předem informován. To mu nebylo zapomenuto, brzy ale srovnal krok. Přesto byl ohodnocen Brežněvem jako nespolehlivý. A tak mu nečinilo problémy ho ve své hře oželet.

⁵⁴ Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 387.

⁵⁵ Tamtéž, s. 390.

II.1 Československo v síti mezinárodních vztahů

Tak jak nelze Československo odtrhnout z evropské a světové mapy, nelze ho jen tak lehce vyplést ani ze sítě mezinárodních vztahů. Československo bylo lapeno v síti nastražené Sovětským svazem. Již Varšavský pakt si zajistil společnou zahraniční politiku všech členských států. Jako její hlavní linii vyhlásil zahraniční politiky mírové soužití s kapitalistickými zeměmi. Avšak již od poválečného období se vzájemné vztahy ochlazovaly, až propukly v jakousi nápodobu války, ve válku studenou. Tato smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, kterou 14. 5. 1955 ve Varšavě podepsaly socialistické státy,⁵⁶ byla reakcí na vstup Spolkové republiky Německo do Severoatlantické aliance (dále jen NATO).⁵⁷

Československo bylo v pevném objetí Sovětského svazu a všech bratrských zemí a před nepřáteli státu ho měla bránit zatažená železná opona. Ta se pomalu začala spouštět už před rokem 1948. Na pevnou zem „dopadla“ 11. července 1951 a rozpínala se od Jáchymova po Bratislavu.⁵⁸ Kolem ní bylo zavedeno zakázané a hraniční pásmo. Do poloviny padesátých let byly všechny vesnice v tomto pásmu vybydleny a srovnány se zemí. Hranice byly vícečetně technicky zabezpečeny. Byly vystavěny ploty, do kterých byl vpouštěn elektrický proud.⁵⁹ V nejvíce ohrožených úsecích byl prostor podminován. Celé hraniční pásmo hlídali pohraničníci se psy a čekali na narušitele hranic. Od roku 1965, po řadě protestů ze zahraničí, nebyl již proud o vysokém napětí do zátarasů vpouštěn. V těchto letech bylo také přijato rozhodnutí upustit od vysokonapěťového systému střežení a nahradit jej systémem elektronickým.⁶⁰ Přísně střežené hranice si vyžádaly mnoho zbytečných obětí. Paradoxně nejvíce si jich vyžádaly z řad příslušníků Státní bezpečnosti a Pohraniční stráže. Mezi léty 1948-1989

⁵⁶ Varšavská smlouva byla uzavřena na dvacet let s automatickým prodloužením o deset let pro státy, které ji rok před uplynutím nevypoví. Smlouva oficiálně zajišťovala vzájemnou pomoc, dojde-li v Evropě k útoku na členský stát. Určovala vedoucí postavení SSSR. Zakládajícími státy jsou Albánie, Bulharsko, Československo, Maďarsko, NDR, Polsko, SSSR, Rumunsko.

⁵⁷ Tvůrci NATO chtěli vytvořit společnou ozbrojenou moc, proti případné invazi sovětských vojsk. Založeno bylo 4. 4. 1949 podpisem Washingtonské smlouvy, kterou podepsalo dvanáct států: Spojené státy americké, Kanada, Spojené království, Francie, Portugalsko, Belgie, Lucembursko, Nizozemsko, Dánsko, Norsko, Itálie, Island. Roku 1952 se připojilo Řecko a Turecko. V roce 1955 po získání plné suverenity vstoupila Německá spolková republika.

⁵⁸ Zákonem č. 69/1951 Sb., o ochraně státních hranic.

⁵⁹ Do středního elektrického drátěného zátarasu byl v noci a za ztížené viditelnosti vpouštěn elektrický proud o vysokém napětí, kolísajícím na začátku a na konci úseku mezi 15 000 a 5 000 volty.

⁶⁰ Alena JÍLKOVÁ – Tomáš JÍLEK a kol., *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948-1989*, Praha 2006, s. 33.

na hranicích zahynulo celkem 654 příslušníků.⁶¹ Také 350 životů běženců, kteří byli zastřeleni, zabiti elektrickým proudem či utonuli při pokusu o přechod. Do výčtu ztrát životů je nutno započítat i podstatnou část z vykonaných 250 rozsudků trestu smrti, ať za uskutečněné či připravované přechody.⁶²

Studená válka se projevovala pochopitelně také na hranicích státu. Síla a bojovnost hraničního režimu přímo souvisela s fázemi jejího boje.⁶³ Vše začalo v době, kdy se dvě hlavní mocnosti začaly politicky a ideologicky vyhraňovat jedna vůči druhé a začaly si upevňovat své působišťe. Dále se projevila v momentech, kdy se tvořily dva rozdílné vojenské pakty ve světě a v obdobích vnitrostátních nepokojů i období, kdy země zápasily na poli zbrojení a vědeckotechnologické revoluce. Studená válka a boj vedený proti nepřítelům zvenčí se nakonec obrátil i proti vlastním občanům.

Na mezinárodní politické scéně se objevilo několik momentů, kdy to již vypadalo, že vzájemné vztahy Východu a Západu trochu pookřejí. Mezi jeden takový patřila Stalinova smrt. Západu se trochu ulevilo a vkládal naděje do vývoje věcí příštích. Roku 1953 se stal Nikita Sergejevič Chruščov prvním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu (dále jen KSSS) a s ním přišlo období „tání“. Brzy po Stalinově smrti se uzavřelo příměří v Koreji a SSSR se vzdalo nároků na Turecko. V únoru 1956 na XX. sjezdu KSSS přednesl Chruščov referát, kde svrhl Stalinův mýtus. Kult osobnosti byl odsouzen i v našich podmínkách. Dále již se sám od sebe přestal pěstovat a nový

⁶¹ Z tohoto počtu bylo pouze deset mrtvých v přímém střetu s narušiteli hranic. U ostatních příslušníků SNB a PS byla příčinou smrti sebevražda v počtu 236, dopravní nehody 165, utopení 60, náhodné výstřely a střelba při cvičení 44, miny a granáty 28, zastřeleno jiným příslušníkem SNB a PS 27, pracovní úrazy 25, elektrický proud 22, nemoci 17, zásah bleskem 7, střety hlídek 6, zřícení pozorovatelny 3, střet s banderovci 2, zmrznutí 1 a ubití civilisty 1. Civilních osob zahynulo vinou příslušníků SNB a PS 86, z toho 30 dětí a mladistvích od jednoho roku do osmnácti let. Z celkového počtu pak zemřelo při dopravních nehodách 60 občanů, 20 bylo zavražděno, tři zahynuli při výbuchu ručních granátů, jeden zahynul elektrickým proudem a u dvou je neznáma příčina úmrtí.

⁶² A. JÍLKOVÁ – T. JÍLEK a kol., *Železná opona*, s. 155.

⁶³ Major Hans Werner Deim - působící ve vojensko-strategickém plánování a obraně hranic NDR - rozeznává pět etap studené války: „1. etapa 1946-1953: Obě mocnosti – Spojené státy americké a Sovětský svaz se snažily na teritoriu získaném v průběhu 2. světové války upevnit svou politickou, ekonomickou a společenskou pozici a případně udržet v hranicích možnosti nezvyšující se vliv protistrany. 2. etapa 1954-1960: Zesílení krize integrací Spolkové republiky Německo do západních paktů, konflikty se odehrávaly mezi vojenskými pakty NATO a státy Varšavské smlouvy. 3. etapa 1961-1971: Berlínská krize a vybudování Berlínské zdi v srpnu 1961 zostřuje krizi mezi mocnostmi USA a SSSR. Eskalace vojenské konfrontace vedla k nadměrnému nahromadění nukleárních zbraní zejména ve střední Evropě. 4. etapa 1971-1980: Boj o strategickou rovnováhu mezi oběma mocnostmi, snahy o ozbrojení se orientovaly hlavně na strategické jaderné zbraně. Helsinskou deklarací z roku 1975 začalo určité uvolnění přeshraničního styku. Železná opona se stala minimálně průchodnou. 5. etapa 1981-1990: Přes pokračující konfrontační politiku mezi oběma velmocemi pokračovaly rozhovory o možnostech odzbrojení s výstupy smluv omezujících raketový potenciál USA a SSSR.“, in: A. JÍLKOVÁ – T. JÍLEK a kol., *Železná opona*, s. 156.

hrdina země se již nehledal. A. Zápotocký ani A. Novotný nebyli lidé, kolem kterých by mohl narůst kult.⁶⁴

Mezinárodní postavení SSSR bylo v letech 1962-1963 vážně ohroženo počínající roztržkou s velkým spojencem Čínou. Jejich spor tkvěl v zápasu o vedoucí postavení v „*antiimperialistickém boji*“.⁶⁵ Vztahy ohrožovala také Berlínská krize. Soustředění napětí v Berlíně dovršilo započatím stavění zdi 13. 9. 1961, v místě demarkační linie. Spojenci se omezili pouze na slovní protest bez aktivního zásahu. Více se vztahy vyhrotily, když Chruščov nechal v roce 1962 umístit na Kubě rakety, které byly schopny zamířit USA.⁶⁶ J. F. Kennedy odpověděl blokádou Kuby a tak nakonec Chruščov rakety stáhl.⁶⁷ Po Karibské krizi se podařilo dosáhnout významného úspěchu při uvolňování napětí. V červenci 1963 podepsaly SSSR, USA a VB dohodu o zákazu zkoušek nukleárních zbraní. S nástupem nového vedení v zemi se často politika státu otáčí na rub, ale v USA i nový prezident Johnson vyzval Východ k tvoření „mostů“.⁶⁸ Zklidnění mezinárodní scény po postavení Berlínské zdi a po Kubánské krizi přispělo i ke zlepšení československé politické i hospodářské situace. Roku 1964 ztratil Chruščov podporu stranického aparátu a v říjnu byl odvolán z funkce. Nové Brežněvovo vedení se snažilo více ekonomicky sdružit státy celého bloku a podporovalo konfrontaci se Západem.⁶⁹ V roce 1957 se ekonomicky začaly sjednocovat i státy kapitalistického smýšlení. Ekonomická integrace šesti států západní Evropy, Belgie, Francie, Itálie, Lucemburska, Nizozemí, SRN.⁷⁰ O deset let později se sjednotil EURATOM a EHS s Montánní unií⁷¹ do jediného uskupení nazvaného Evropské společenství (dále jen ES). Cílem bylo pokračování a prohlubování ekonomické a politické integrace. Ve východním bloku byly státy sice smluvně ideologicky a ekonomicky propojené, ale od poloviny padesátých let si objevovaly vlastní cesty

⁶⁴ J. HÁJEK, *Paměti*, s. 211.

⁶⁵ Václav KURAL, *Mezinárodní podmínky v souvislosti v polovině 60. let*, In: kolektiv autorů, *Československo roku 1968. Obrodný proces*, 1. díl, Praha 1994, s. 14.

⁶⁶ John Lewis GADDIS, *Studená válka*, Praha 2006, s. 75-78.

⁶⁷ Vrcholila 24. 9. 1962, kdy USA blokovaly Kubu, aby zamezily pokračujícím dodávkám zbraní, především raket s atomovými hlavicemi. Američané tento akt nenazývali blokádou, ale karanténou, prohledávali všechny lodě plující na Kubu. Z leteckých snímků byl Kennedy schopen doložit přítomnost bombardérů a také rozmístění řízených střel krátkého i středního doletu. N. Chruščov však odmítl přítomnost zbraní přiznat. V té době se papež Jan XXIII. obrátil k světu s prosbou o mír. S přispěním OSN - se nakonec Chruščov dne 28. 10. 1962 rozhodl zbraně stáhnout a vydat příkaz k demontáži.

⁶⁸ Václav KURAL, *Mezinárodní podmínky v souvislosti v polovině 60. let*, s. 15.

⁶⁹ J. L. GADDIS, *Studená válka*, s. 123.

⁷⁰ Na základě Římských smluv podepsaných 25. června 1957 na Kapitolu, vytvořeno Evropské hospodářské společenství (EHS) a Evropské společenství pro atomovou energii. (EURATOM), smlouvy vstoupily v platnost na počátku roku 1958.

⁷¹ Evropské společenství uhlí a oceli vzniklo 18. dubna 1951, později známé jako Montánní unie.

k socialismu. Nástup Wladislava Gomulky v Polsku, a Imre Nagyeho v Maďarsku se jevilo jako pozitivní kroky.⁷² Po násilném potlačení veškerého reformního snažení ve zmíněných zemích se výrazně zvýšila opatrnost a konzervativní odstup našeho vedení vůči všemu, co vedlo k uvolnění vazeb mocenského aparátu a vedení KSČ. Značně problematickým členem bloku bylo Rumunsko. Ceaușescu, který byl v roce 1965 zvolen prvním tajemníkem strany, uvolnil svou závislost na Sovětském svazu.⁷³ Na vlastní zahraniční politice trval i maršál Josip Broz Tito. Sovětskou stranou byl označován za revizionistu a revizionismus byl označen za hlavního nepřítele domácího a mezinárodního měřítko. Politicky se kalily vztahy Československa s Rumunskem, ač obchodní vztahy stále fungovaly. Rumunsko s naší zemí udržovalo největší obchodní styky po SSSR.⁷⁴ Rozpačitý vztah Československa trval i s Jugoslávií. Příčinou všech těchto ochlazení bylo, že pokud došlo ke sporným situacím mezi SSSR a ostatními zeměmi (např. s Jugoslávií nebo Čínou), A. Novotný vždy podporoval stanoviska Moskvy.

Československo leželo na hranici bloku k západnímu světu. V jasně daných limitech udržovalo vztahy i s kapitalistickými státy, včetně různých dohod a smluv. V kontaktu bylo samozřejmě se všemi komunistickými stranami v kapitalistickém světě. K britské vládě udržovala ČSSR stav bdělosti a ostražitosti, vzájemné styky omezila pouze na pole kultury.⁷⁵ Ale sám J. Hájek, působící jako velvyslanec ve Velké Británii, měl pocit, že za tři roky jeho působení⁷⁶ se vztahy zlepšily, a to nejen s vládou, ale i s veřejností.

Počátkem roku 1961 byla uskutečněna dohoda mezi ČSSR a USA o vyrovnání z válečných let, kdy bylo československé zlato zabráno nacisty a následně spojenci. Velká Británie a Francie souhlasila s navrácením, avšak USA žádaly jiné vyrovnání. Tím se rozuměla kompenzace pro vlastníky znárodněných podniků, kteří se mezitím stali americkými občany. V březnu 1962 se měla podepisovat smlouva, kdy československá strana nabídla sumu, která byla zprvu přijatelná. Americký velvyslanec nakonec odmítl podepsat smlouvu pod záminkou, že československá vláda podporuje Kubu. Byla to však jen zástěrka pro to, že se nakonec odhadovaná suma zdála americké

⁷² J. HÁJEK, *Paměti*, s. 212.

⁷³ Rumunsko se neúčastnilo vpádu do Československa, nepřipustilo manévry Varšavského paktu na svém území a zajistilo si podporu Číny a USA. Také se tam snažilo o reformy, půjčky ze zahraničí, ale prožilo krizi a zadlužená země na tom byla ekonomicky špatně.

⁷⁴ Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*, s. 364.

⁷⁵ J. HÁJEK, *Paměti*, s. 208.

⁷⁶ Od roku 1957 do roku 1960.

straně příliš nízká. Toto vyrovnání bylo posléze projednáváno až za doby normalizace a požadovaná částka byla mnohem vyšší.⁷⁷

V roce 1950 byly ukončeny veškeré diplomatické styky s Vatikánem. Od roku 1962 Vatikán inicioval návrh československé vládě na zahájení jednání o vzájemných vztazích a o postavení církve v zemi.⁷⁸ Od března 1963 se jednalo celých deset let, výsledek byl však nevýznamný vzhledem k vynaloženému úsilí. A nakonec ani pro jednu stranu nebyla nalezena přijatelná cesta. Šlo o odlišné pohledy na svět, které se mohly přibližovat, v některých ohledech prolínat, ale nikdy se trvale spojit.⁷⁹ Pohybovaly se v limitech ideových, světonázorových, politických. Ateismus se stal oficiální státní ideologií. Moc využívala všech svých možností a nástrojů k potlačení nebo přímo k vymýcení křesťanské víry.⁸⁰

Velmi dobré vztahy mělo, podle mého mínění, Československo například s Latinskou Amerikou.⁸¹

Důležitým konfliktem, který rozpoltil americký národ a který se stal v mezinárodním měřítku symbolem nespravedlivé války a oslabil roli USA v Severoatlantickém paktu, byla Vietnamská válka.⁸² Válka mezi Severním a Jižním Vietnamem. USA nejdříve podporovaly Jižní Vietnam jen zbraněmi, ale později zjistily, že to nestačí, boje začaly v prosinci 1964. Protesty se ozvaly ze strany Číny a SSSR. Velkým sporem mezi Východem a Západem byla vůbec samotná otázka zbrojení. Ze strany SSSR se stále hovořilo na různých mezinárodních setkáních o odzbrojení,⁸³ ale ve skutečnosti to byla jen prázdná slova. Průlom nastal až koncem šedesátých let, kdy začaly rozhovory o omezení jaderných zbraní.⁸⁴ Důvodem, proč nedošlo přes mnohé vyhrožování k žádné jaderné válce, byla „na obou stranách iracionalita čiré hrůzy“.⁸⁵

⁷⁷ J. HÁJEK, *Paměti*, s.218.

⁷⁸ K. KAPLAN, *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963-1973*, Brno 2001, s. 11.

⁷⁹ Tamtéž, s. 85.

⁸⁰ Tamtéž, s. 86.

⁸¹ J. HÁJEK, *Paměti*, s.218.

⁸² V. KURAL, *Mezinárodní podmínky*, s. 16.

⁸³ Jaroslav FIKRLE, (ed.), *Mezinárodní situace a zahraniční politika KSČ*, 2. díl, Praha 1984, s. 16-23.

⁸⁴ Koncem 60. let se začala projevovat neschopnost stále více zaostávající sovětské ekonomiky unést obrovské tempo zbrojení a udržet krok v oblasti strategických zbraní. Dne 17. listopadu 1968 byly v Helsinkách započaty rozhovory o omezení strategických jaderných zbraní. Cílem bylo stabilizovat rovnováhu mezi supervelmocemi ve zbrojení. Konečný podpis se uskutečnil 26. 5. 1972 v Moskvě, za účasti Richarda Nixona. Komplex SALT 1 sestával ze dvou dokumentů: Dohody o omezení systémů protiraketové obrany a Dohody o některých opatřeních k omezení strategických útočných zbraní. Uzavřená byla na pět let. Také se uskutečnila v Karlových Varech konference ve dnech 24.-26. dubna 1967. Evropské komunistické a dělnické strany (bez účasti komunistických stran Albánie, Jugoslávie a Rumunska), přijali rezoluci nazvanou „Za mír a bezpečnost v Evropě“. Účastníci se vyslovili pro uzavření smlouvy mezi evropskými státy o řešení sporů mírovými prostředky.

⁸⁵ J. L. GADDIS, *Studená válka*, s.79.

Tedy to, co pochopil Eisenhower, když vyloučil možnost vést omezené nukleární války. Jeho představa jaderné války neopouští jinou naději kromě „jistoty totálního zničení a byla založena na předpokladu, že právě tato jistota spíše než pokusy o komponování stadií destrukce již probíhající války nejlépe zabrání jejímu vypuknutí.“⁸⁶ Z konání, které vedlo k částečnému odzbrojování, by měla snad i Bertha von Suttner⁸⁷ radost. Od sedmdesátých let svět učinil posun od studené války k tomu co se zakrátko začalo nazývat „detenté“,⁸⁸ mírové soužití.

Šedesátá léta byla bohatá na významné postavy vysoké politiky.⁸⁹ Jejich vzájemná reakce tato léta činila z historického hlediska velmi zajímavými.

Panující volnější mezinárodní situace v šedesátých letech pomohla uvolnění i na scéně vnitropolitické, proto progresivní komunisté v ČSSR neměli tak svázané ruce a bylo jim umožněno pomalu uskutečňovat své reformní sny. Jiří Hájek to komentoval slovy: „*Demokratická mentalita a dlouhodobá zkušenost občanských svobod i politické aktivity způsobily, že tento rozpor chápaly široké kruhy společnosti, takže při prvním kroku shora k jeho řešení dospěly vlastními iniciativami. V kontextu světového vývoje, v poměru sil, jenž mohl zbavit socialistické země stálého pocitu ohrožení a potřeby být v pohotovosti před přepadením, nastala vhodná doba, aby se alespoň v jedné zemi přistoupilo k nástupu do nové etapy procesu socialistické revoluce: na nesporném základě společenského vlastnictví výrobních sil postupně osvobozovat společnost od tíhy totální moci, učinit z této moci nástroj skutečně celé společnosti, v níž budou jednotlivé složky rovnoprávné. To, že k takovému závěru dospělo vedení komunistické strany, bylo výrazným dokladem zralosti celé československé společnosti*“.⁹⁰

Ráda bych zakončila tuto kapitolu slovy, která zaznívala na konci vyprávění vzpomínek narátorů: „*Taková byla doba.*“

⁸⁶ Tamtéž, s. 80.

⁸⁷ Bojovnice za odzbrojení světa. Obdržela Nobelovu cenu za mír roku 1905.

⁸⁸ Politika detenté je termín pocházející z francouzštiny a znamená uvolnění napětí; termín byl používán v mezinárodní politice přibližně od roku 1970 především ve spojitosti se studenou válkou a diplomatickou snahou o snižování napětí mezi Sovětským svazem, Spojenými státy a Čínou. Obecně je možné výraz aplikovat na jakoukoliv mezinárodní situaci, kde nepřátelské národy, mezi kterými nebyla vyhlášena válka, redukuje napětí diplomatickou cestou.

⁸⁹ Jmenujme jen stěžejní osobnosti jako byli v Sovětském svazu N. Chruščov a později L. I. Brežněv, v USA od roku 1960 prezident J. F. Kennedy a po jeho tragické smrti Lyndon Baines Johnson, ve Francii prezident Charles De Gaulle, anglická královna Alžběta II., první tajemník strany v Polsku W. Gomułka v Polsku, J. Kádár v Maďarsku, N. Ceaușescu v Rumunsku, J. B. Tito v Jugoslávii a další neméně významní, jako spolkový prezident Heinrich Lübke, Konrád Adenauer jako západoněmecký kancléř, rakouský prezident (po zemřelém A. Schäferovi) Franz Jonas, egyptský prezident Gamál Abdal Násir, prezident jižního Vietnamu Ngo Dinh Diem, prezident F. Castro na Kubě, ale také papež Pavel VI.

⁹⁰J. HÁJEK, *Paměti*, s. 261.

III. Vznik Komise pro otázky životní úrovně a vymezení hlavního programu

Po plenárním zasedání Ústředního výboru KSČ (dále jen ÚV KSČ) 20. září 1963, v rámci plnění programu XII. sjezdu KSČ,⁹¹ bylo ustanoveno několik nových komisí. Byly jimi komise zemědělská, ekonomická, ideologická a komise pro otázky životní úrovně. Neměly fungovat jako samostatně rozhodující, pravomocně neomezované skupiny, spíše naopak. Jejich cílem bylo vzájemně spolupracovat a tak zvyšovat svou efektivitu. Za oficiální den vzniku komise pro otázky životní úrovně (dále jen KŽÚ) je považován 20. říjen 1963. První schůze komise se konala 24. října 1963 v 9 hodin v budově sekretariátu ÚV KSČ v prvním patře v místnosti číslo 86. Všem členům komise před konáním schůze byla rozeslána pozvánka. Předem v ní byli upozorněni na fakt, že projednávané otázky mají přísně tajný charakter zvláštní důležitosti a jsou povinni dodržovat zásady nejpřísnější utajenosti.⁹²

Tato komise nebyla instančním orgánem, proto jejím cílem bylo dávat pouze doporučení a vyjádření k hlavním projednávaným otázkám. Hlavním úkolem bylo komplexně rozpracovávat a řešit základní problémy rozvoje v jednotlivých oblastech života socialistické společnosti. Zabývala se jen zásadními a dlouhodobými problémy. Měla vytyčovat i nové otázky a pomáhat předsednictvu ÚV KSČ řešit s předstihem problémy, které mezitím uzrály, a dávat účinné podněty pro práci celé strany. Aktivně se též zabývala sociální reformou. S konečnou platností následně ale rozhodovaly vrcholné stranické orgány.⁹³

Hlavní náplň KŽÚ by se dala shrnout do pěti základních bodů. Prvním bodem jsou *otázky hmotné zainteresovanosti obyvatelstva*. Tím se rozumí vývoj cen, mezd nebo i úprava důchodů. V zásadě bylo nutné kvůli zvýšení životních nákladů zvýšit mzdy a některé sociální dávky. Mzdy byly centrálně regulovány a jednotlivé podniky do toho nemohly nijak zasahovat, tudíž nebylo možné pružně reagovat na ekonomické změny.

⁹¹ XII. sjezd KSČ se konal 4.-8. 12. 1962.

⁹² Národní archiv (dále jen NA), A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 1, bod 1, *Příprava plenárního zasedání ÚV KSČ k otázkám životní úrovně*.

⁹³ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 2, bod 1, *Úvodní referát o zaměření činnosti komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně*, s.1-32.

Dalším bodem byly *otázky rozvoje osobní spotřeby obyvatelstva*, tedy řešení nabídky a poptávky na vnitřním trhu, zabezpečení plynulého zásobování obyvatelstva, stabilita trhu, problémy sortimentu či spolupráce se zeměmi socialistického tábora.

Komise věnovala svou pozornost též *problémům rozdílů v životní úrovni obyvatelstva*. Všimla si rozdílů v počtu dětí v rodině, snažila se o rozšiřování společenské péče o děti a mládež. Projednávala zlepšování podmínek pro pracující matky, v jejích pravomocích byla úprava mateřské dovolené, pracovní doby a také dalších pracovních podmínek žen. Pozornosti nešla ani péče o starší generaci, otázky aktivního stáří a sociální péče či vyrovnávání kvality života na venkově a ve městě. Velká pozornost komise byla soustředěna i na *otázky bydlení a životního prostředí*. Projevovala zájem o bytovou výstavbu, občanskou vybavenost sídlišť, o otázky architektury a urbanistický vzhled, modernizaci starého bytového fondu. Komise dále řešila ekonomický problém úhrady výstavby.

Posledním stěžejním bodem, kterým se KŽÚ zabývala, byly *otázky pracovní doby, pracovního prostředí, předpoklady pro rozšíření a lepší využívání volného času*. Tedy zkracování pracovní doby, zlepšování pracovního prostředí – tzn. bezpečnost práce, hygiena a estetika pracovního prostředí. V okruhu zájmu bylo též zmenšování ztrátového času v mimopracovní době. Tím se rozumí problematika dopravy a její technické předpoklady. Na schůzích se diskutovalo také o rekreacích a cestování, rozvoji tělesné výchovy a sportu, kultuře, vzdělávání a osvětě. Navíc se komise důkladně věnovala přidruženým otázkám k zavádění dlouhodobě připravované ekonomické reformy. Podílela se na přípravě dokumentů pro XIII. sjezd KSČ. Práce komise též byla ovlivněna momentálním vývojem národního hospodářství, který ji v některých obdobích nutil zabývat se více aktuálními problémy než koncepčními otázkami rozvoje životní úrovně.⁹⁴

Členy komise byli rozliční pracovníci ústředních a státních orgánů, členové a kandidáti ÚV KSČ a Národního shromáždění. Během své pětileté existence se v komisi vystřídal zhruba padesát osob. Běžně však zasedalo okolo 35 členů, ke kterým se přidával nestálý počet pravidelně přizývaných odborníků. I z tohoto důvodu procházela komise častými personálními obměnami. Předsedou komise byl zvolen Jaromír

⁹⁴ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 2, bod 4, *Rozprava a schválení programu komise a organizačních otázek*, s. 1-13.

Dolanský,⁹⁵ v osmičlenném vedení byl dále Karel Kouba,⁹⁶ místopředseda vlády František Krajčír,⁹⁷ Václav Pašek,⁹⁸ ministr hutního průmyslu František Penc,⁹⁹ ekonom Kurt Rozsypal¹⁰⁰ a Miroslav Vecker.¹⁰¹ Tajemníkem komise byl zvolen Václav Čermák.¹⁰² Mezi zasedajícími byli také náměstek primátora hlavního města Prahy Ludvík Černý, ministr financí Richard Dvořák, Ing. Šefan Gašpařík,¹⁰³ Ing. arch. Jiří Gočár,¹⁰⁴ ekonom Josef Goldman,¹⁰⁵ Štěpán Horník,¹⁰⁶ Ing. Jan Kazimour,¹⁰⁷ M. Kohoutek,¹⁰⁸ prof. Dr. Ing. Bohumil Kvasil,¹⁰⁹ ministryně spotřebního průmyslu Božena Macháčková-Dostálová, ministr zdravotnictví Josef Plojhar,¹¹⁰ Svatopluk Potáč,¹¹¹

⁹⁵ (* 25. 2. 1895 Praha, + 16. 7. 1973 tamtéž) Po 2. světové válce, zastával v KSČ významné postavení až do roku 1968. V roce 1921 absolvoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, byl pak tajemníkem Klubu komunistických poslanců a také novinářem, odborářem a pracovníkem krajského a ústředního aparátu KSČ. Od roku 1935 byl poslancem Národního shromáždění. V roce 1938 se stal spolu s A. Zápotockým členem oficiálního vedení KSČ. V roce 1939 byli oba při pokusu o odchod do zahraničí zatčeni a až do konce války vězněni v koncentračním táboře. Po válce začal J. Dolanský pracovat opět v ústředním aparátě KSČ a po volbách v roce 1946 získal v Gottwaldově vládě důležité ministerstvo financí. Po únoru 1948 zastával různé vládní a stranické ekonomické funkce: mimo jiné byl ministrem, předsedou Státní plánovací komise (1949-51) a místopředsedou vlády (1951-63). V letech 1929-71 byl nepřetržitě členem ÚV KSČ (což bylo značně ojedinělé) a od roku 1946 do ledna 1968 členem jejího nejvyššího politického vedení. Po pádu Novotného se již politicky neangažoval.

⁹⁶ Toho času docentem na Vysoké škole stranické při ÚV KSČ. V roce 1965 uvolněn z KŽÚ. Byl též spolupracovníkem Oty Šika, který se svým týmem připravoval tehdejší ekonomickou reformu.

⁹⁷ Člen ÚV KSČ.

⁹⁸ Člen ÚV KSČ, tajemníkem ÚRO. Později přerazen do ideologické komise výměnou za Václava Koukolu.

⁹⁹ Člen ÚV KSČ, v roce 1963 tajemníkem ÚV KSČ. Uvolněn z členství v roce 1965 v době reorganizace sekretariátu a nahrazen L. Štrougalem, který do roku 1965 byl ministrem vnitra.

¹⁰⁰ Náměstek ministerského předsedy a náměstek předsedy Státní plánovací komise. Též ekonom, který byl autorem neúspěšné ekonomické reformy probíhající v letech 1958-1960.

¹⁰¹ Vedoucí oddělení ÚV KSČ.

¹⁰² Pracovník národohospodářského oddělení ÚV KSČ.

¹⁰³ Pracoval postupně ve Fondu národní obnovy, na KNV v Bratislavě, na pověření vnitra a na pověření místního hospodářství, ve Slovenské plánovací komisi a jako vedoucí odboru pro místní hospodářství Západoslovenského KNV. Od jara 1963 zastával funkci náměstka vedoucího Ústřední správy pro rozvoj místního hospodářství.

¹⁰⁴ Předseda Svazu architektů ČSSR.

¹⁰⁵ Vědecký pracovník Ekonomického ústavu ČSAV. V padesátých letech souzen, odsouzen na doživotí. Na vlastní návrh skončil (leden 1964), dosazen F. Kriegel.

¹⁰⁶ Náměstek ministra potravinářského průmyslu.

¹⁰⁷ Náměstek předsedy Státní komise lidové kontroly a statistiky.

¹⁰⁸ Vedoucí odboru životní úrovně Státní plánovací komise.

¹⁰⁹ Náměstek ministra školství a kultury a člen korespondent ČSAV. Uvolněn v roce 1965 a nahrazen B. Dvořákem.

¹¹⁰ (* 2. 3. 1902 České Budějovice, + 5. 11. 1981 Praha) - český římskokatolický kněz. Před 2. světovou válkou působil J. Plojhar jako kaplan v Českých Budějovicích. Politicky se angažoval v Československé straně lidové. Za nacistické okupace byl vězněn v koncentračních táborech Buchenwald a Dachau. V letech 1945-48 spolu s Aloisem Petrem a Antonínem Pospíšilem kritizoval "zleva" politiku Československé strany lidové a zároveň byl agentem oddělení ÚV KSČ, které řídilo výzvědnou a rozvratnou činnost v nekomunistických politických stranách Národní fronty. V Gottwaldově vládě "obrozené Národní fronty" získal post ministra zdravotnictví, na kterém setrval až do roku 1968. Byl členem Ústředního akčního výboru Národní fronty, poslancem Národního shromáždění, nejznámějším z kněží poslušných totalitní vlády při organizování prorežimní Katolické akce a Mírového hnutí katolického duchovenstva.

¹¹¹ Náměstek generálního ředitele Státní banky.

Marie Růžičková,¹¹² Michal Sabolčík,¹¹³ Miloslav Štancel,¹¹⁴ prof. Dr. Zdeněk Štich,¹¹⁵ ministr vnitřního obchodu Jindřich Uher a Karel Václavů.¹¹⁶ Po XIII. sjezdu KSČ byla komise částečně reorganizovaná. Mezi novými členy se objevili Mudr. František Kriegel, Csc.,¹¹⁷ František Markus, Helena Rašková, Rudolf Rohlíček, Bohumil Sucharda.¹¹⁸ Za předsedu byl nově zvolen Lubomír Štrougal¹¹⁹ a další.¹²⁰

Po celou dobu své existence se komise sešla na 23 plenárních zasedáních. A její vedení uskutečnilo 36 schůzí. Od března 1968 Komise ÚV KSČ pro otázky životní

¹¹² Členka ÚV KSČ a členka ústřední komorní a revizní komise ÚV KSČ.

¹¹³ Kandidát předsednictva KSČ a tajemník ÚV KSS

¹¹⁴ Předseda SÚSZ. Od roku 1971 Ministrem práce a sociálních věcí.

¹¹⁵ Člen ÚV KSČ a první náměstek ministra zdravotnictví.

¹¹⁶ Náměstek ministra zemědělství, lesního a vodního hospodářství.

¹¹⁷ (*10. 4. 1908 Stabuskaviv, + 3.12. 1979 Praha) Ve 30. letech se jako lékař zúčastnil války ve Španělsku, kde dosáhl hodnosti majora, a po porážce republikánů odešel v roce 1939 v řadách Červeného kříže do Číny napadené Japonskem. Od roku 1945 byl jedním z vedoucích představitelů pražské KSČ a v únoru 1948 se aktivně podílel na komunistickém převratu. V letech 1949 až 1952 působil jako náměstek ministra zdravotnictví. Po antisemitské čistce ve vedení strany byl z funkce odvolán a skončil jako závodní lékař v Tatře Smíchov. Po vítězství Castrových „barbudos“ dostal F. Kriegel možnost organizovat kubánské zdravotnictví (1960-1963), po návratu dostal Řád práce (1964) a stal se poslancem Národního shromáždění. Což by bez přízně Antonína Novotného nebylo myslitelné. Před XII. sjezdem KSČ je z podnětu Antonína Novotného členem ÚV KSČ. V dubnu 1968 se stal členem předsednictva ÚV KSČ a předsedou ústředního výboru Národní fronty ČSSR. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 byl spolu s dalšími vedoucími československými komunistickými politiky odvezen do Moskvy, kde byl jediný, který odmítl podepsat tzv. Moskevské protokoly (Odsud pojmenování „osamělý bojovník“). Na podzim 1968 byl odvolán z předsednictva ÚV KSČ i z funkce předsedy Národní fronty. Jako poslanec však hlasoval proti smlouvě o pobytu sovětských vojsk v ČSSR. V květnu 1969 byl vyloučen z KSČ a v roce 1970 byl penzionován. Patřil mezi zakládající signatáře Charty 77. Na jeho počest se vznikla cena Františka Kriegela, která se udílí se osobnostem za dlouholetý a neohrožený boj za lidská práva a lidskou důstojnost.

¹¹⁸ Předsedou Státní komise pro finance, ceny a mzdy. Pověřen řízením ministerstva financí dne 20. 1. 1967.

¹¹⁹ (* 19. 10. 1924 Veselí nad Lužnicí). V letech 1957-59 byl vedoucím tajemníkem KV KSČ a po zvolení členem ÚV KSČ v roce 1958. V letech 1959-61 získával ekonomické zkušenosti jako ministr zemědělství, lesnictví a vodního hospodářství. V následujících letech 1961-65 jako ministr vnitra po odvolaném a později odsouzeném R. Barákovi se seznámil s metodami boje v centru moci a poznal dobře činnost mocensky nejdůležitějšího ministerstva ve státě a jeho Státní bezpečnosti. V letech 1965-68 byl tajemníkem ÚV KSČ. V dubnu 1968 se stal místopředsedou československé vlády a v srpnu 1968 řídil její činnost místo premiéra O. Černíka, odvečeného do SSSR. Vláda pod jeho vedením vyjadřovala protiokupační postoje a Štrougal sám odmítl účast v „dělnicko-rolnické“ vládě, kterou se pokoušel vytvořit A. Indra. V listopadu 1968 se Štrougal stal členem předsednictva a tajemníkem ÚV KSČ a po příchodu G. Husáka do čela KSČ se rozhodl pro „normalizační“ politiku, jejímž byl pak výrazným představitelem. Dvacet let byl členem předsednictva ÚV KSČ (1968-88) a osmnáct let (1970-88) byl nepřetržitě předsedou československé vlády, tedy premiérem s nejdélším funkčním obdobím v dějinách státu. Poslancem vrcholných zákonodárných sborů byl téměř 30 let (Národní shromáždění 1960-69, Federální shromáždění 1969-89). Po listopadu 1989 kandidoval na funkci generálního tajemníka KSČ, ale byl odmítnut. V prosinci 1989 odešel z politického a veřejného života. V únoru 1990 byl vyloučen z KSČ.

¹²⁰ Jindřich Černý (náměstek předsedy Ústřední správy nákupu zemědělských výrobků); P. Gallo; Jindřich Gref (tajemník Státní komise); F. Hrouský; Ján Janík (člen Západoslovenského KNV); Dr. Vladimír Jansa (tajemník Státního cenového výboru); J. Kolář; Ladislav Kurták (ředitel Sdružení pro cestovní ruch); Jiří Loužil (vedoucí odboru ústřední a revizní komise ÚV KSČ); Miroslav Misáň (zástupce vedoucího katedry plánování Vysoké školy ekonomické); Karel Neubert (ředitel závodu G. Klimenta v Třebíči); František Pecha (vedoucí tajemník východočeského KV KSČ); Ing. Jaroslav Pluhař (vědecký sekretář ČSAV, člen korespondent ČSAV); Josef Podlipný (předseda Ústředního svazu

úrovně již nezasedala. Její činnost však byla oficiálně zrušena až na květnovém plénu ÚV KSČ, které se konalo ve dnech 29.-30. 5. 1969. Její činnost již nikdy nebyla obnovena, jen její hlavní náplň se přenesla na Hospodářskou radu, složenou z ministrů.

potravinařského obchodu); Peter Porubeň (vedoucí oddělení ÚV KSS); Josef Pospíšil (ředitel Sdružení potravinářského obchodu); Ladislav Smrčka (předseda Ústředního svazu výrobních družstev).

IV. Vymezení pojmu životní úroveň

Životní úroveň ovlivňuje způsob existence člověka a lidské společnosti vůbec. Dá se říci, že poněkud splývají kategorie životní úroveň a způsob života. Podle Václava Sovy pojem „úroveň“ akcentuje více kvantitativní stránky a „způsob“ spíše kvalitativní formy života.¹²¹ Někteří autoři chápou životní úroveň jako součást životního způsobu.

Životní úroveň můžeme chápat též jako „životní podmínky“. Ty zahrnují jak hmotné podmínky života, tak i společenské podmínky. Životní podmínky jsou bezprostředně závislé na ekonomii. I Marx a Engels používali běžně ve svých německy psaných dílech termínu „*Lebensbedingungen*“ a v pracích psaných anglicky termínu „*Standard of life*“. Také komise expertů OSN definovala životní úroveň jako „životní podmínky obyvatelstva“.¹²²

Životní úroveň lze vymezit i jako uspokojování životních potřeb lidí a souhrn podmínek vyplývajících ze společenských vztahů, za nichž jsou tyto potřeby uspokojovány. „*Potřeby představují člověka jako přirozenou bytost v tom smyslu, že je součástí přírody, která je vázána na ostatní přírodu svými existenčními potřebami.*“¹²³ Karel Marx chápe lidskou přirozenost jako celek „*potřeb a pudů*“ na rozdíl od podstaty člověka jako souhrnu společenských vztahů.¹²⁴ Pojem „*uspokojování potřeb*“ lze též nahradit pojmem „*spotřeba*“. Toto ekonomické chápání životní úrovně bychom mohli zjednodušit i do smyslu, kdy životní úroveň je rovna významu slova „*koupěschopnost*“. Samotná spotřeba by mohla být viděna jen jako hmotný blahobyt. Toto nazírání je však naprosto nepřijatelné pro socialismus, protože je podle něj běžné pro „*buržoazní*“ ekonomii. K uspokojování potřeb obyvatel jsou nutné i příznivé společenské podmínky. Zde se začínají rozcházet socialismus a kapitalismus. Do životní úrovně musíme zahrnout nejen hmotnou a kulturní spotřebu obyvatelstva, nýbrž i ostatní životní podmínky včetně politického, právního a sociálního postavení člověka ve společnosti.¹²⁵ Podle socialistického pohledu na věc jde nejen o rozvíjení hmotných zdrojů nebo spíše jejich dosažitelnosti. Jde též o rozvíjení sociálního, pracovněprávního, kulturního,

¹²¹ Václav SOVA, *Životní úroveň a její plánování*, Praha 1978, s. 14.

¹²² *Report on International Definition and Measurement of Level of Living, An Interim Guide*, New York 1961.

¹²³ V. SOVA, *Životní úroveň a její plánování*, s. 15.

¹²⁴ Karel MARX, *Rukopisy „Grundrisse“ I.*, Praha 1971, s. 208.

¹²⁵ Jan ŠRŮTKA, *O rozvoji životní úrovně za socialismu*, *Revue-demografie* 2, 1964, s.256-7.

zdravotního zákonodárství a norem upravujících pracovní podmínky v nejširším slova smyslu. Tím se rozumí délka pracovní doby, dovolených, pracovní a bezpečnostní podmínky v závodech. Dále kvalita obytného prostředí, možnosti dosažení vzdělání, možnosti péče o zdraví, možnosti využití volného času obyvatelstvem, ochrana člověka ohroženého nepříznivými důsledky civilizace (znečištění vod a ovzduší, devastace půdy a přírodních podmínek vůbec, radioaktivita, hluchost atd.). Všechny tyto podmínky v širokém slova smyslu představují ty podmínky, které bezprostředně ovlivňují uspokojování potřeb lidí.¹²⁶ Člověk existuje vždy v určitém systému. Zároveň je jako člověk více než systém a neměl by být tedy redukován na pouhý systém. Kapitalismus prý vytváří tzv. „*homo oeconomicus*“,¹²⁷ člověka jako kterýkoliv jiný prvek systému, který produkuje a přijímá vazby určené parametry pravidel ovládajících systém. Lze s ním pracovat jako s ostatními ekonomickými veličinami, lze jeho jednání matematicky vyjádřit, kvantitativně analyzovat a projektovat.¹²⁸ Podle Marxe jde o tzv. „*zvěcnění člověka*“, třebaže marxismus „*nadstavbu*“ také přesněji nedefinoval.

Nejvlastnějším obsahem životní úrovně, ale i způsobu života je uspokojování potřeb obyvatelstva. Co jsou však lidské potřeby a jak jsou uspokojovány? Potřeby lze rozdělit na hmotné a informační. Hmotnými potřebami se rozumí základní potřeby jako jíst, pít, spát, potřeba sexu apod. Dále existují informační, tedy duchovní potřeby společenského člověka. Mezi ně patří např. potřeby poznání, potřeby estetických vjemů, potřeby sociálního kontaktu a potřeby životních jistot. Je-li uspokojování těchto potřeb blokováno nějakou překážkou, dochází k takovým psychologickým důsledkům, jako je frustrace nebo i deprivace.¹²⁹ Potřeby se dají rozdělit do jedenácti dílčích skupin. Podle

¹²⁶ V. SOVA, *Životní úroveň a její plánování*, s. 18.

¹²⁷ Člověk ekonomický - tento termín použil poprvé ve svých spisech John Stuart Mill (1806-1873). Byl anglickým filozofem, ekonomem a politikem, zastávající utilitarismus. Ačkoliv byl J. S. Mill stoupencem svobody a soukromého vlastnictví, nepovažoval tehdejší kapitalismus za přirozený stav hospodářství. Domníval se, že kapitalismus jako společenský a hospodářský řád směřuje ke stagnaci (k nulovému růstu a k nulové akumulaci kapitálu) a k bodu, kdy bude kapitalismus nahrazen "spravedlivějším" a sociálnějším systémem. Honba za ziskem přestane být podle něj v tomto momentě hlavním motivem lidského snažení a nulová akumulace kapitálu bude příčinou hospodářské stagnace. Za této situace dojde podle J. S. Milla k harmonizaci společenských vztahů a odbourání sociálního napětí příznačného pro kapitalismus druhé poloviny 19. století. Tohoto stavu však může společnost podle J. S. Milla dosáhnout pouze přirozeným vývojem (akumulací kapitálu) a v žádném případě k tomu nesmí dojít nějakou radikální revolucí spojenou s omezením svobody a soukromého vlastnictví. Cesta k socialismu tak vede podle J. S. Milla pouze přirozeným vývojem spojeným s hospodářským růstem generovaným kapitalistickým systémem (to je v přesném opaku s vizemi Karla Marxe). Podnikové odbory a družstevní vlastnictví však nejsou podle J. S. Milla v rozporu s kapitalismem. Ve své práci proto odbory a družstevní vlastnictví tento poslední anglický klasický ekonom aktivně podporoval.

¹²⁸ V. SOVA, *Životní úroveň a její plánování*, s. 22.

¹²⁹ F. HYHLÍK - M. NAKONEČNÝ, *Malá encyklopedie současné psychologie*, Praha 1973.

jejich významnosti jsou jimi výživa, odívání, bydlení, zdravotní péče, práce, vzdělání, kultura, tělovýchova, sport a rekreace, přeprava, komunikace a ostatní potřeby.¹³⁰

Životní úroveň, která se realizuje uspokojováním mnohostranných potřeb lidí, je ovlivňována celou řadou činitelů, které určují jak její absolutní výši, tak i její dynamiku. Je nutno konstatovat, že materiální podmínky životní úrovně jsou přímo závislé na výši národního důchodu. Proto také objem národního důchodu připadající na jednoho obyvatele země charakterizuje zhruba i potenciální výši životní úrovně. Pro dynamiku vývoje životní úrovně jsou pak rozhodující vlivy určující dynamiku národního důchodu.

Mezi faktory, které ovlivňují vývoj životní úrovně, patří především politické a společenské podmínky v zemi. Neopomenutelné jsou mezinárodní vztahy. V případě socialistického státu především se státy socialistického tábora, avšak často se sebezapřením i se zeměmi kapitalistickými. Socialistická vnitrostátní politika ovlivňovala dynamiku životní úrovně především svými usneseními vrcholných stranických orgánů, zákony a opatřeními vlády k rozvoji životní úrovně a konkrétními cestami a nástroji k dosažení plánovaných cílů ve mzdové, cenové a sociální politice. Tím vším formuje i socialistický způsob života. Politické faktory zde nelze oddělovat od ostatních, zvláště hmotných faktorů, protože obojí se vzájemně podmiňuje a jsou určovány „zákony“ ovládajícími vývoj socialistické společnosti. Rozhodujícím hmotným činitelem růstu životní úrovně je úroveň a dynamika efektivnosti národního hospodářství. Kvantitativní a kvalitativní úroveň průmyslové a zemědělské výroby ovlivňuje sortiment a kvalitu spotřebního zboží. Úroveň stavebnictví má bezprostřední vliv na výstavbu bytů a občanskou vybavenost. Vývoj životní úrovně ovlivňují dále demografické faktory. Například samotný nárůst obyvatelstva způsobuje přírůstek národního důchodu a změna struktury obyvatelstva má ještě podstatnější vliv. Větší počet obyvatelstva znamená v tehdejší teorii i více zaměstnaných, kteří svou produktivitou práce ovlivňují vývoj národního hospodářství, tedy bezprostředně ovlivňují i kvalitu životní úrovně.¹³¹

Od roku 1961 se Československo pojmenovalo novým přívlastkem „socialistické“. Prezident republiky a první tajemník strany Antonín Novotný tvrdil, že v naší zemi zvítězil socialismus. A když je země socialistická, měla by v ní žít pouze socialistická společnost, která žije socialistickým způsobem života. Bylo tomu opravdu tak? A jaký by vlastně měl být socialistický způsob života? Podle studie

¹³⁰ V. SOVA, *Životní úroveň a její plánování*, s. 74.

¹³¹ Tamtéž, s. 33-38.

Československé akademie věd z roku 1973 je možno určit základní komponenty socialistického životního způsobu, především v opozitu ke kapitalistickému způsobu života, dobově nazývanému „buržoazním“.¹³²

1. „Socialistické zásady vzájemné spolupráce všech, vyplývající ze socialistického společenského vlastnictví. Oproti společnosti rozdělené na antagonistické třídy. Na tom založené vědomí sounáležitosti s dělnickou třídou, s kolektivem pracujících, jakož i vztah hospodáře k socialistickému vlastnictví. Oproti uzavření do individualismu a egoistickému vztahu k hodnotám společnosti.
2. Postupný rozvoj a zlepšování společenské kvality práce a tomu odpovídající socialistický vztah k práci pro společnost. Oproti redukci práce na prostředek výdělků a využívání člověka jako pouhého přídatku stroje.
3. Sociální jistota pro všechny pracující včetně zajištěné pomoci společnosti v době stáří. Oproti ustavičné nejistotě a nahodilosti v zajištění samotné existence pracujícího.
4. Stále zvyšování životní úrovně pracujících a postupné rozšiřování jejich potřeb podle výsledků dosažených úhrnnou společenskou prací a na základě rozdělování podle práce. Oproti akumulaci kapitálu vykořisťováním masy pracujících a z toho plynoucí orientace na bezpracný zisk.
5. Rozvoj potřeb vyplývajících ze zdokonalování socialistických vztahů mezi lidmi, z rozvoje schopností pracujících a odpovídající výsledkům společenské práce při zabezpečování prostředků k postupnému uspokojování nových potřeb. Oproti jednostranné orientaci na rozšiřování konzumu, plnění namnoze prestižní funkce a znamenající stagnaci v kvalitativní úrovni života.
6. Postupné rozšiřování volného času nad hranice potřebné k prosté reprodukci pracovní síly v harmonické jednotě s vývojem ve sféře práce. Oproti zvětšování protikladu mezi volným časem a prací v životě vykořisťovaných za kapitalismu.
7. Účast pracujících na řízení socialistické společnosti a na jejím rozvoji. Oproti manipulaci pracujících ve prospěch nadvlády moci, pramenící ze soukromého vlastnictví výrobních prostředků.
8. Všeobecný a dynamický polytechnický společenský vzdělanostní základ a stále zvyšování kvalifikace a vzdělanosti pracujících v průběhu celého života nejen jako příprava pro pracovní nasazení, ale i jako podmínka veškeré socialistické

¹³² Vývoj způsobu života v souvislosti s perspektivním rozvojem společnosti, ÚFS ČSAV, Studie č. 8/1973.

- aktivity občana. Oproti jednostranné kvalifikaci, zaměřené pouze k reprodukci pracovní síly nebo ke kariéře k ovládnutí lidí buržoazním systémem.*
9. *Stálý růst kulturní úrovně pracujících s postupnou preferencí vyšších kulturních hodnot. Oproti kulturní stagnaci, vyplývající ze stlačení kultury do komerčních hranic.*
 10. *Zdravý život rozvíjející fyzické síly člověka jako společenskou hodnotu. Oproti lhostejnosti, vyplývající z pojetí zdraví jako soukromé záležitosti jednotlivce.*
 11. *Odpovědný vztah k přírodě a životnímu prostředí. Péče o jeho biologickopsychické kvality ve smyslu společenských potřeb. Oproti bezohledné exploataci přírody a prostředí člověka, vedené soukromovlastnickými zájmy.*
 12. *Socialistický pořádek a kázeň jako výraz nového poměru mezi jednotlivcem a společností, racionální uspořádání života. Oproti anarchii a neodpovědnosti, plynoucí z buržoazních soukromovlastnických podmínek.*
 13. *Socialistická ideovost – cílevědomý přístup k utváření vlastního života, vyplývající z vědeckého světového názoru a z uvědomělé snahy o společný postup, jednotné působení všech společenských institucí a prostředků masové komunikace, vzdělávacího systému atd. při utváření socialistického životního způsobu. Oproti lhostejnosti, živelné setrvačnosti a cynismu, jež plynou z ideologických, náboženských apod. předsudků.*
 14. *Mezinárodní solidarita pracujících, socialistický internacionalismus a činnorodé socialistické vlastenectví. Oproti nacionalistickému rozeštvání a kosmopolitismu.*
 15. *Socialistický přístup k utváření rodinných vztahů a při výchově dětí. Oproti podřízení rodinných vztahů soukromovlastnickým zřetelům.*
 16. *Ustavičná snaha o tvořivý přístup ke skutečnosti spojený s postupným všeobecným rozvojem sil a schopností všech pracujících. Oproti omezení života do hranic prosté reprodukce pracovní síly ve prospěch rozšířené reprodukce kapitálu.“*

V. Kapitalismus, socialismus nebo třetí cesta?

„Co nás čeká do té doby, než začneme psát v letopočtu sedmičku? Dívejme se směle dopředu, víme, co nás tam čeká! Nečekají zázraky, čeká práce. Nečeká nás jen sladké, čeká na nás jistě i ledacos nahořklého. Leccos, co se rozplývá na jazyku, ale co je třeba i překousnout. Nejsme proroci, abychom si osobovali právo věštit. Ale jsme komunisté a můžeme, musíme předvídat zákonitosti vývoje. A proto si s klidem a vnitřní jistotou můžeme říci, že stoupání, které máme v šedesátých letech před sebou, není nějaké náhodné, křivolaké stoupání, vyvolané nepředvolanými vlnami v neznámém terénu, ale že je to výstup vědomý cíle, výstup k těm výšinám, které si za svůj cíl vytkla dělnická třída.“¹³³

Takto si představoval spisovatel léta nadcházející, léta šedesátá. Tento názor jistě na začátku 60. let nezastával zcela sám. V mnohých ještě přetrvávala bezmezná důvěra v ideologii strany z let padesátých. Stát dával lidem najevo, že světlé zítřky nevybudují jen se založenýma rukama. Bez práce, tedy bez vlastního přičinění a vzájemné spolupráce, to nepůjde. Připomíná to píseň z „pohádky“ Císařův pekař, s názvem „Ten umí to a ta zas tohle“, která pokračuje textem „a všichni dohromady udělají moc“. Celá píseň končí sborem lidí zpívajících: „A budem společně světa mír milovat a budem společně pro ten svět pracovat. Když všichni všechněm všechno dáme, tak budem všichni všechno mít dohromady.“¹³⁴ Byla to však silná propaganda, která měla lidem dát pocit, že oni jsou strůjci všeho dění ve státu. Snaha zvýšit produktivitu práce vedla k soutěžení mezi podniky i jednotlivými dělníky. Vyznamenáním se stalo pasování na nejlepšího pracovníka měsíce, který byl vždy oceněn finanční prémie k platu. Naslouchala snad zde strana machiavelistickým radám, jak si zachovat přízeň a úctu lidu? „Oceňování a vyznamenávání vědců, umělců, ale i prostých občanů za přičinlivost patří k nejúčinnějším. Vždyť úspěch v kterémkoliv oboru lidského konání slouží k rozkvětu a posílení státní moci vůbec.“¹³⁵ Síla propagandy byla účinná v padesátých letech. V letech šedesátých její síla už slábla. Do roku 1961 dosáhl stát

¹³³ Jan DRDA, *Ohlédni se a hled' dopředu!* Rudé právo 40, 1960, č. 1., s. 3.

¹³⁴ Dvojdílná historická komedie s názvem Císařův pekař a Pekařův císař byla natočena režisérem Martinem Fričem v roce 1951.

¹³⁵ Niccoló MACHIAVELLI, *Vladař*, Praha 1995, s. 97.

završení budování socialismu. Ten byl jakýmsi předstupněm komunismu, který zatím jen očekávali. Nejednomu občanovi již „socialistického“ státu bylo zřejmé, že bez značných změn v řízení to dále nelze. Nebyl jím však samotný prezident republiky Antonín Novotný. Stále žil v přesvědčení, že země vzkvétá a všem reformním změnám se bránil. V novoročním projevu roku 1960 prohlásil: *„Pod vedením Komunistické strany československé, díky obětavému úsilí všech našich pracujících se podstatně změnila tvář naší vlasti. Naše země je hospodářsky silnější a bohatší, rok od roku se neustále zlepšuje život lidu a upevňuje se mezinárodní postavení naší republiky. Uplynulé období, ve kterém jsme uskutečnili převratné politické, sociální a ekonomické změny, je vskutku nejvýznamnější epochou našich novodobých dějin. (...) Uspokojováním potřeb pracujících jsme se zařadili mezi země s nejvyšším stupněm hmotné a kulturní úrovně. Osobní spotřeba u nás je daleko vyšší než za buržoazní republiky a dále soustavně roste.“*¹³⁶ Na počátku šedesátých let bychom snad toto nadšení z vývoje pochopili. Země překonala politickou i hospodářskou krizi. Dá se říci, že se země probouzela z letargie. Novotný však svůj idealistický pohled nepozměnil ani v letech následujících, kdy se úspěšný vývoj v hospodářství zastavil a začal opět klesat. Dle jeho novoročních projevů socialistické hospodářství bylo stále silné a drobné problémy, které nastaly před XII. sjezdem KSČ, byly nepatrné. Způsob, jakým byla informována veřejnost o hospodářských problémech státu, byl následující: *„Naše hospodářství je dostatečně silné, abychom překonali současné potíže v průmyslu i v zemědělství a postupně dosáhli hojnosti všech výrobků, jak to odpovídá socialistické společnosti. Nezávisí to však jen na našich přáních. Ke zlepšení musí každý svým dílem přispívat.“*¹³⁷ Stěžejní bylo uklidnit občany, aby nabyli dojmu, že vše lze bez problémů překonat a strana ví jak. Více kritičtí byli již vedoucí činitelé ve svých interních materiálech. *„Současné problémy národního hospodářství a problematika spojená se sestavením plánu na léta 1964 – 1965 ukazuje, že se v době, která uplynula od XII. sjezdu KSČ nepodařilo uvést v život direktivy k ozdravení hospodářství. Nepříznivý vývoj národního hospodářství v posledních letech, neplnění rozhodujících plánovaných úkolů jak v objemu, tak i ve struktuře, oslabení rezerv a zásob základních surovin a materiálů, neúnosné zvýšení krátkodobé zadluženosti, nutnost zajišťovat nepředpokládané dovozy z kapitalistických států, zejména zemědělských výrobků a potravin, vytvořily mimořádně složitou a obtížnou situaci.*

¹³⁶ Antonín NOVOTNÝ, *Novoroční projev presidenta republiky*, Rudé právo 40, 1960, č. 2., s. 1.

¹³⁷ František KOUŘIL, *Svět 1963*, Rudé právo 44, 1964, č.1, s. 1.

Při jejím řešení nelze jít cestou, která se volila v minulosti, tj. předstihem v užití národního důchodu před jeho tvorbou. Vedla k tomu, že od roku 1960 se zvýšila převážně krátkodobá zadluženost v zahraničním obchodě vůči kapitalistickým státům o 1,1 mld. Kčs o.p. (aniž byly vytvořeny předpoklady pro zajištění návratnosti těchto prostředků),¹³⁸ devizová rezerva poklesla o 127 mil. Kčs o. p., státní hmotné rezervy se ve srovnání s rokem 1960 snížily a zhoršila se jejich struktura. Nadměrné prostředky jsou umrtvovány v rozestavenosti investic, která v současné době dosahuje asi 44 mld. Kčs, a v růstu zásob, který se v roce 1963 odhaduje zhruba na 8 mld. Kčs. Na úseku životní úrovně se projevuje vážné narušení stability trhu v důsledku porušení vztahů mezi zdroji a potřebami.

*Porušená proporcionalita v národním hospodářství vede k tomu, že stagnuje průmyslová výroba, že dochází k dalšímu poklesu společenské produktivity práce a uvolňování pracovní disciplíny. Proto nelze použít postup uplatněný při sestavování plánu na rok 1963. Situaci zhoršuje nutnost zajistit vysoké dovozy obilí z kapitalistických států i další otevřené problémy v oblasti vnějších vztahů“.*¹³⁹

Veškeré zastírání na veřejnosti bylo zbytečné. O problémech národního hospodářství nemusel tisk informovat, lidé tíživou situací cítili každodenně na vlastní kůži.

¹³⁸ Přesto nebyla veřejnost o této skutečnosti informována. Bylo jí to zatajováno. Důkazem je i článek v Rudém právu 5. 1. 1966 od Františka Kouřila, který odpovídá na dotaz čtenáře, zda stát má dluhy vůči jiným zemím? Reportér odpovídá velmi vyhybavě: „Na to lze stručně odpovědět, že Československo nemá státní dluh toho druhu jako předválečná republika. V současné době obchodujeme se 120 státy, my poskytujeme některým zemím dlouhodobé úvěry, my také na úvěr nakupujeme, pšenici a některé strojí zařazení, což znamená, určitě zadlužení. Celkově však lze říci, že poskytované úvěry v úhrnu převyšují úvěry, které námi byly přijaty a jsou v krátkých lhůtách splatné. Tehdejší stát měl 26 miliard dluhů. V roce 1925, v roce 1937 dosáhl státní dluh na 47 miliard korun.“

¹³⁹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1., a.j. 3, bod 1., Oldřich ČERNÍK, *Ekonomické důvody pro zásah do oblasti rozdělování a životní úrovně*, s. 1-2.

V.1 Diferenciace kapitalistické a socialistické ekonomie

Socialistická ekonomie přiznává, že vychází z ekonomie kapitalistické. Především reaguje na její chyby. V. I. Lenin prohlásil o období mezi kapitalismem a komunismem: „*Teoreticky je nesporné, že mezi kapitalismem a komunismem je určité přechodové období. V tomto období se musí nevyhnutelně pojit rysy nebo vlastnosti obou těchto soustav společenského hospodářství. Musí to být období boje mezi umírajícím kapitalismem a rodícím se komunismem, čili jinými slovy: mezi poraženým, ale nezničeným kapitalismem a mezi rodícím se, dosud však ještě velmi slabým komunismem.*“¹⁴⁰ Má tím na mysli tak zvanou „nižší fázi“ komunismu, jak jí nazýval K. Marx, neboli socialismus.¹⁴¹ Tito dva spolu s Engelsem, nazývaní jako „klasici marxismu-leninismu“, rozpracovali tuto myšlenku ve svých teoretických pracích. Byli přesvědčeni, že vyvlastnění kapitalistů povede k neomezenému rozvoji produktivních sil společnosti a k dosažení vyššího stupně produktivity práce.¹⁴² Tedy odstranění soukromého vlastnictví a nahrazení volného trhu národohospodářským plánováním měly vést k všeobecnému blahobytu.¹⁴³ Leninův pozdější přechod k nové hospodářské politice (dále jen NEP) vyústil v znovuzavedení tržních vztahů v ekonomice, ale na myšlence socialistického plánování nic nezměnil. Stalin se však vrátil zpět k prvotní myšlence a eliminoval tržní mechanismus. Za Stalinovy vlády se vyvinuly některé charakteristické rysy socialistického ekonomického systému, které získaly podobu neměnných pravidel a nařízení, o nichž se nesmělo pochybovat. Základní tezí byla skutečnost, že výrobní prostředky nesmí být v soukromém vlastnictví. Měly být především ve státním vlastnictví a do jisté míry i v družstevním vlastnictví. Vždy však pod státním dohledem. Tržní mechanismus byl odstraněn a nahrazen centrálním plánováním. Též ceny byly určovány centrálním státním orgánem a nesměly být měněny jednotlivými podniky. Ty mezi sebou nesměly udržovat žádnou konkurenci, protože ta je znakem pouze kapitalismu. Vznikaly tak monopolní giganty v rámci každého průmyslového odvětví. Vedení a řízení jednotlivých podniků nebylo voleno

¹⁴⁰ Vladimír Iljič LENIN, *Spisy*, sv. 30, Praha 1955, s. 100.

¹⁴¹ Ota ŠIK, *Socialismus dnes?* Praha 1990, s. 15.

¹⁴² Tamtéž, s. 16.

¹⁴³ Karel KOUBA a kol., *Politická ekonomie socialismu*, Praha 1964, s. 65-70.

pracovními kolektivy, ale jmenováno státní správou. Pouze tímto způsobem bylo zajištěno zavedení jednomyslného, centrálního rozhodování.¹⁴⁴

Hlavním smyslem těchto tezí bylo zabránit obnově kapitalistického vlastnictví a „ekonomické anarchie“.¹⁴⁵ A současně měly zajistit rychlý a efektivní rozvoj socialistické výroby stanovený plánováním. Cílem tedy bylo zajistit uspokojování společenské poptávky. Komunistické strany začaly označovat systém organizovaný podle těchto zásad jako „reálný“ socialismus.

Proti nesmyslnosti a faktické nefunkčnosti socialistické ekonomie vystupoval známý ekonom Friedrich August Hayek.¹⁴⁶ Socialismus kritizoval v mnoha svých pracích. Nesouhlasil s existencí centrálního plánovitého řízení a absencí konkurence v socialistických zemích. „Je příznačné, že jednou z nejobvyklejších námitek proti konkurenci je, že je slepá. Není bez významu připomenout, že pro starověké národy byla slepota vlastností bohyně spravedlnosti. Ačkoli konkurence a spravedlnost mají sotva ještě něco společného, je stejnou chválou konkurence i spravedlnosti, že nehledí na osoby. To, že není možné říci předem, kdo bude šťastný a koho stihne pohroma, to, že odměny a tresty nejsou rozděleny podle něčího názoru na zásluhy a provinění různých lidí, nýbrž že závisí na jejich schopnostech a štěstí, je stejně důležité jako to, že závisí na jejich aplikaci, která získá a která ztratí. A to neplatí o nic méně proto, že v konkurenci jsou při určování osudů různých lidí často náhoda a štěstí stejně důležité jako dovednost a předvídatost.“¹⁴⁷ Tvrdil jednoduše, že zákonitosti vývoje nelze znát dopředu, proto je nelze plánovat. Řád, který vznikl bez plánu, může dalece předčít plány, které lidé záměrně vymýšlejí a uskutečňují.¹⁴⁸ „Představa, že by lidská mysl měla „vědomě“ kontrolovat vlastní rozvoj, zaměňuje individuální rozum, který jediný může něco „vědomě“ kontrolovat, a mezilidský proces, který růst způsobuje. Pokoušíme-li se jej kontrolovat, pouze tím jeho rozvoj brzdíme a dříve či později nutně přivedeme stagnaci myšlení a úpadek rozumu.“¹⁴⁹ Socialismus samotný byl pro něj „revolta proti rozumu“.¹⁵⁰ Diferenci mezi socialismem a kapitalismem viděl ve sporu mezi tržním řádem a centrálně řízenou ekonomikou. Kapitalismus podle Hayeka není ničím jiným než

¹⁴⁴ O. ŠIK, *Socialismus dnes?*, s. 19.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Friedrich August Hayek (1899 - 1992) byl německý ekonom a politolog žijící v Anglii. Žák Ludwiga von Misesa. V roce 1974 mu byla udělena Nobelova cena za ekonomii.

¹⁴⁷ Friedrich August HAYEK, *Cesta do otroctví*, Praha 1990, s. 88.

¹⁴⁸ F. A. HAYEK, *Osudová domýšlivost. Omyly socialismu*, Praha 1995, s. 13.

¹⁴⁹ Týž, *Cesta do otroctví*, s.125.

¹⁵⁰ Týž, *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie, I. Pravidla a řád*, Praha 1991, s. 31.

otázkou přežití. „*Kdybychom šli cestou socialistické morálky, byla by většina současného lidstva zničena a ze zbytku většina ožebračena.*“¹⁵¹

¹⁵¹ Týž, *Osudová domýšlivost*, s. 13.

V.2 Kořeny ekonomických reforem v Československu

Po únorovém převratu v roce 1948 ovládl československý stát monopol moci KSČ. Pluralitní systém vládnutí byl minulostí. O hospodářské a sociální politice začal rozhodovat jen úzký okruh vedoucích politických činitelů z řad KSČ. Na jaře 1948 se začaly znárodnovat soukromé průmyslové podniky s více než 50 zaměstnanci, velkoobchod a zahraniční obchod. Soukromá pozemková držba byla omezena na 50 ha. Po druhé etapě znárodnění, které bylo zakotveno v Ústavě z 9. května, se ve státních, komunálních a družstevních podnicích vytvářelo již 70% národního důchodu. Rok 1949 byl počátkem tzv. prvního pětiletého plánu (1949-1953). Hlavní důraz v něm byl dáván na přednostní rozvoj těžkého průmyslu na úkor spotřebního a na růst životní a kulturní úrovně obyvatelstva.¹⁵² V roce 1949 se Československo stalo jedním ze šesti zakládajících členů Rady vzájemné hospodářské pomoci (dále jen RVHP).¹⁵³ Podíl členských zemí RVHP na zahraničním obchodě Československa vzrostl do roku 1953 na 80%.¹⁵⁴ V průběhu prvního pětiletého plánu Československo převzalo sovětský hospodářský mechanismus, jehož typickými rysy byly odklon od tržní ekonomiky, tuhá centralizace řízení a direktivní způsob plánování zahrnujícího všechny úseky národního hospodářství.¹⁵⁵ Československo bylo v tomto období výrazně poškozeno vznikem dvou zneprátených mocenských bloků a zahájením studené války. Nebylo postiženo jen zmrazením hospodářských styků s technicky vyspělým Západem, ale svůj negativní vliv mělo i jeho členství v soustavě zemí s mnohem nižší ekonomickou i životní úrovní. V letech 1953-1956 dochází k tzv. krizi režimu. Začalo to již neohlášenou měnovou reformou z června 1953, která velmi zasáhla do životní úrovně všech občanů. Měnová reforma měla i politické důsledky, silně otřásla autoritou komunistického vedení ve veřejnosti a oslabilo jeho pozici ve vlastní straně. Reakcí na tento stav bylo příslibení

¹⁵² Lenka KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Praha 2007, s. 59.

¹⁵³ Obchodní organizace sdružující socialistické státy sovětského bloku. Založena 8. ledna 1949. Zakládajícími státy byli Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko Rumunsko a Sovětský svaz. Později přistoupily Albánie (1949), NDR (1950), Mongolsko (1962), Kuba (1972) a Vietnam (1978). Přidruženým státem RVHP byla od roku 1964 Jugoslávie. S RVHP částečně spolupracovaly i některé nesocialistické či rozvojové země jako Finsko, Irák, Mexiko, Nikaragua, Etiopie, Laos, Jižní Jemen. Celá organizace byla jakýmsi protipólem Marshallova plánu a později Evropského hospodářského společenství (EHS). Rozpuštěna byla 28. června 1991.

¹⁵⁴ J. PERNES, *Krise komunistického režimu*, s. 42.

¹⁵⁵ Jan KAZIMOUR, *Hospodářský vývoj Československa*, Praha 1980, s. 76.

každoročního snižování cen. Svoje usnesení vedoucí komunisté plnili, ale u mnoha postižených rodin trvalo deset let, než se jejich životní úroveň dostala na výši před reformou.¹⁵⁶ V závěru první pětiletky bylo rozhodnuto, že vzhledem k disproporcím v ekonomice a sociální sféře nebude v roce 1954 zahájena uvažovaná druhá pětiletka, ale že nové pětiletce budou předcházet roční konsolidační plány, a to na léta 1954 a 1955. Po neúspěších ekonomiky předchozích let došlo v těchto dvou letech k jejímu léčení. Došlo k omezení investic do těžkého průmyslu a převáděly se opět do ostatních sektorů a odvětví.

V druhém pětiletém plánu (1956-1960) se obnovila dynamika růstu, pokračovalo se opět v posilování těžkého průmyslu a došlo k prvnímu pokusu o ekonomickou reformu. Zákon o druhé pětiletce byl schválen v říjnu 1958 zákonem č. 63/1958 Sb., tedy až v její druhé polovině. Úkolem druhé pětiletky bylo nadále pokračovat v budování materiálně technické základny socialismu, převádět zemědělskou výrobu na socialistickou velkovýrobu, upevňovat socialistické výrobní vztahy v zemědělství a konečně zvyšovat hmotnou a kulturní úroveň obyvatelstva na základě růstu společenské produktivity práce a upevňování sociální a životní jistoty obyvatelstva.¹⁵⁷ Národní důchod měl vzrůst v letech 1956-1960 o 48% a osobní spotřeba měla vzrůst o 35%. Dá se však soudit, že druhá pětiletka de facto vůbec neexistovala, jelikož celý proces její přípravy byl zdoluhavý a stále se jen ujasňovaly krátkodobé roční plány. Navíc stát stále nekvalifikovaně zasahoval do fungování ekonomického mechanismu.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968. Společnost a moc*, Brno 2008, s. 10.

¹⁵⁷ Karel PŮLPÁN, *Nástin českých a československých dějin do roku 1990*, I. díl, Praha 1993, s. 213.

¹⁵⁸ Zdislav ŠULC, *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, Brno 1998, s. 23.

V.3 Ekonomické reformy Kurta Rozsypala a Oty Šika

V roce 1958 byla zkoncipována ekonomická reforma, v jejímž čele stál první náměstek předsedy Státního úřadu pro plánování Kurt Rozsypal.¹⁵⁹ K její realizaci došlo v letech 1958-1960. Hlavní snahou reformy byla reorganizace podnikové sféry vytvořením podmínek pro decentralizaci ústředního řízení. Bylo zrušeno 94 hlavních správ rezortních ministerstev, které doposud přímo operativně řídily a plánovaly činnost národních podniků. Tyto pravomoci byly nyní přeneseny na samotné podniky. Ministerstva se měla soustředit jen na dlouhodobé a střednědobé plánování rozvoje jednotlivých odvětví a oborů, řešení zásadních problémů v oblasti mzdové a cenové politiky a financování technického a investičního rozvoje.¹⁶⁰ Díky těmto změnám se předpokládala vyšší osobní a podniková zainteresovanost na plnění úkolů pětiletky. Nově se umožňovala větší volnost podniků při nakládání se zdroji. V sovětském modelu to kvůli přílišné byrokratizaci a svázanosti nebylo možné. Všechny finanční zdroje byly přísně vázané na předem dané činnosti, byly nepřenosné z roku na rok či neexistovaly vlastní zdroje na reinvestice zpět do podniku. Naopak v novém modelu již tento prostor měl vzniknout a dát tak podnikům prostor pro vytvoření těchto zdrojů a jejich použití například na rozvoj či odměňování svých zaměstnanců. Hlavní plánované úkoly druhé pětiletky byly více méně splněny. Národní důchod vzrostl o 40,5% (48% plán), průmyslová výroba vzrostla o 66,4% (54% plán), objem zahraničního obchodu vzrostl o 68% (48% plán).¹⁶¹

Třetí pětiletka byla ideově připravovaná již v roce 1958, samotný průběh byl stanoven na léta 1961-1965. Vytyčila si velmi nadsazené a nereálné cíle. Již v roce 1961 bylo všeobecně zřejmé, že svých cílů nemůže dosát. Růst národního důchodu za třetí pětiletku byl 10% oproti plánovaným 42%, přírůstek investic představoval 32% oproti plánu 59%, osobní spotřeba se zvýšila o 16% oproti plánovaným 30%.¹⁶² V roce 1963 se opět přešlo na starý model operativního řízení, který spočíval v rozpisu jednoletých plánů bez jakéhokoliv dlouhodobého scénáře. Rozsypalova reforma tedy měla řadu nedostatků. Tím nejstěžejnějším byla stále hluboká víra v direktivní plánování

¹⁵⁹ Člen komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 26.

¹⁶¹ Z. ŠULC, *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963-1969*, Praha 1998, s. 15-16.

¹⁶² *Statistická ročenka ČSSR 1966*, Praha 1966, s. 24-150.

hospodářství a nedůslednost a polovičatost při řešení nastalých problémů. Komunistické vedení a i samotný Rozsypal viděli hlavní problémy ve vnějších vlivech. Za hlavní faktory považovali především konflikt s Čínou a následně rapidní snížení vývozu do této země, změny v obchodní politice SSSR,¹⁶³ politické krize v Karibiku a v Berlíně.¹⁶⁴ Mezinárodní ekonomické vztahy jsou však více či méně důležité pro každou zemi, a proto bylo nutné počítat s případnými změnami na mezinárodním poli a přizpůsobovat se jim. Toho však pětiletý plán ve svých dlouhodobých kalkulacích nebyl schopen. Jednou z jeho předních nevýhod byla neschopnost se těmto situacím pružně přizpůsobovat.

Z důvodu hospodářských potíží, vznikaly v šedesátých letech různé pokusy o reformu řízení československé ekonomiky a zejména o zavedení tržního mechanismu do hospodářského plánování. V socialistickém hospodářství, dle Oty Šika,¹⁶⁵ nebylo dosaženo ani jednoho z cílů, které byly v průběhu socialistického rozvoje stanoveny. Jako důsledek toho označil nedostatky obsažené v systému, který spočíval v marxisticko-leninské teorii. Nepodařilo se dosáhnout ani takových cílů, jako je rychlejší rozvoj výrobních sil, hospodárnější forma výroby a uspokojování individuálních i společenských potřeb. Otevřeně vyjádřil své pochyby o tehdejších hospodářství. Na rozdílnostech socialistické a kapitalistické výroby se snažil vytyčit zásadní problémy. Socialistická výroba dle jeho názoru *„vykazuje podstatně nižší stupeň efektivnosti než systém svobodného trhu, tj. pro srovnatelný výrobní proces je třeba podstatně více práce, surovin, energie a investic. Výroba není v dostatečné míře regulována poptávkou. Na jedné straně produkuje množství zboží, o které nikdo nestojí,*

¹⁶³ Sovětský svaz v čele s Chruščovem omezil vývoz obilí a stal se téměř čistým dovozcem. Jelikož se v Československu počítalo s 2 mil. tun obilí dovezených ze SSSR, rázem bylo nutno nakupovat obilí ze Západu za valuty, což zhoršilo plánovanou efektivnost.

¹⁶⁴ Kurt ROZSYPAL, *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953-1964*, Praha 1999, s. 86.

¹⁶⁵ Ota Šik (11. 9. 1919 – 22. 9. 2004) byl českým národohospodářem a politikem. Do, v té době ilegální, KSČ vstoupil v roce 1940. Za války vězněn v koncentračním táboře Mauthausen spolu s A. Novotným. Hned po válce absolvoval Vysokou školu politickou a sociální (1947) a Ústřední politickou školu KSČ (1949) a v roce 1951 se stal pedagogem na Vysoké škole politické ÚV KSČ. V roce 1958 se Šik stal kandidátem ÚV KSČ a roku 1962 jeho členem. V letech 1957-61 byl profesorem Institutu společenských věd ÚV KSČ a od roku 1961 ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV. Ve vládě O. Černíka z dubna 1968 se stal místopředsedou pověřeným otázkami hospodářské reformy. Sovětská okupace ho zastihla v Jugoslávii. Ač se vrátil do země, byl jedním z prvních, kterých se změny dotkly. Musel nuceně rezignovat na funkci místopředsedy vlády a zůstal v zahraničí. V roce 1970 byl zbaven státního občanství. Od roku 1970 působil jako pedagog v Basileji a Manchesteru a v letech 1973-89 jako profesor ekonomie na Vysoké škole hospodářských a sociálních věd v Sankt Gallen ve Švýcarsku, kde roku 1983 získal státní občanství. Po listopadu 1989 se stal členem Rady konzultantů prezidenta V. Havla, ale to bylo spíše čestné než vlivné postavení, neboť nastoupený liberální kurs ve státě vylučoval jakékoliv „třetí cesty“. Brzy se proto vrátil do Švýcarska.

*zatímco na druhé straně neuspokojuje v dostatečné míře konkrétní poptávku. Výroba dodává velmi málo vysoce kvalitních a módních spotřebních produktů a technicky jsou tyto produkty daleko za parametry produktů ze západních zemí. Výroba produkuje nedostatečný počet skutečně nových výrobků. Obnova produktů byla často falešná, takže spotřebitelé z nich neměli vyšší užitek. Podíl výroby spotřebních výrobků na celkové produkci je podstatně nižší než v západních tržních ekonomikách.*¹⁶⁶ Výsledkem této ekonomiky bylo, že životní úroveň většiny obyvatel stále více zaostávala za průmyslovými zeměmi Západu. Jediné východisko z tohoto stavu viděl pouze v znovuzavedení tržních vztahů. Nepřemýšlel však přímo o kapitalistické podobě trhu, v jeho pojetí to měla být spíše jakási „třetí cesta“.¹⁶⁷ O. Šik si kolem sebe v Ekonomickém ústavu ČSAV vytvořil velmi schopný tým ekonomů. Mimo jiné v něm působil Karel Kouba,¹⁶⁸ Bedřich Komenda, Čestmír Kožušník, Otakar Turek, Bedřich Levíček a Jiří Kosta. Pracovní skupina složená z těchto členů týmu vypracovala „Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství“, který znamenal zrod a ideový počátek druhé ekonomické reformy, stručně nazývané Šikovou reformou. Celá studie musela být několikrát pod tlakem strany přepracována. Velkou kritiku sklídila i od tvůrce první ekonomické reformy Kurta Rozsypala, který byl toho času předsedou Státní plánovací komise. Konečný projekt nazvaný „Nová soustava řízení“ byl schválen 15. září 1964. Ač tým kolem Šika přistoupil na řadu ústupků, jádro jejich nejdůležitějších návrhů pro tržní prostředí ve vztahu k podnikům zůstalo zachováno.¹⁶⁹ Jedním z velkých odpůrců veškerých reformních změn byl i samotný prezident Novotný. Ani o zavedení ekonomických reforem neměl příliš zájem. Jako vyučený strojní zámečnický mistr neměl o ekonomické problematice velké povědomí. Dá se říci, že jejich společné uvěznění v koncentračním táboře je sblížilo, v období Novotného prezidentování jejich vzájemné vztahy ochladly. Ota Šik vzpomínal na některá setkání s ním: „Vždy, když jsem chtěl u Novotného něčeho dosáhnout, připravil jsem si předem co možná nejkratší a nejprimitivnější věty, protože jsem věděl, že již po několika minutách ekonomické argumentace dostane „skleněné oči“. Tentokrát jsem tedy mluvil

¹⁶⁶ O. ŠIK, *Socialismus dnes?*, s. 21.

¹⁶⁷ Pojem „Třetí cesta“ použil i pro svou knihu Anthony Giddens, sociální teoretik světového významu je přesvědčen, že je třeba najít třetí cestu mezi konzervatismem a liberalismem. Ten první již neodpovídá dynamickému a stále se měnícímu kapitalismu svobodného trhu, druhý neuspěl v pokusu dosáhnout sociální rovnosti pomocí státu blahobytu. Je tedy třeba vytvořit „třetí cestu“, novou vizi liberalismu, která přesahuje tradiční politické kategorie kombinací ekonomické moudrosti pravice a sociálního soucitění typického pro levici

¹⁶⁸ Členem komise pro otázky životní úrovně ÚV KSČ.

¹⁶⁹ Z. ŠULC, *Stručné dějiny ekonomických reforem*, s. 43-44.

co možná přesvědčivě o ideji přebytku státního rozpočtu. Když jsem skončil, neřikal chvíli Novotný vůbec nic, a pak najednou: „Viš, že máme vlastně velmi iniciativního ministra financí? Byl právě krátce před tebou u mě a navrhl mi úžasný nápad. V našich lesích máme hodně vysoké zvěře a mohli bychom její počet ještě zvýšit. Když budeme na Západ vyvážet tři tisíce živých jelenů, mohlo by nám to přinést tolik, že by se tím mohl vyřešit mnohý problém s dovozem západní techniky.“ Pokoušel jsem se mu vysvětlit něco o nutné změně naší fiskální politiky (...) a to jediné, co mi k tomu řekl, bylo, že máme zvýšit vývoz živých jelenů! Poté jsme vzdal vysvětlovat Novotnému jakékoliv reformní opatření.“¹⁷⁰

Po mnoha diskusích ve vedení KSČ byl tedy zformulován konečný program ekonomické reformy. K největším změnám došlo v definování tržního postavení podniku. Jeho základním zdrojem příjmu byly tržby (hrubý důchod), se kterými měl dále disponovat. Odvod do státního rozpočtu byl stanoven buď procentem z hrubého důchodu nebo z celkového zisku. Tržba, hrubý důchod, zisk ani jiné finanční zdroje neměly být centrálně plánovány, ale měly vyplývat z efektivních plánů jednotlivých podniků. Po odečtení všech výše zmíněných položek měl zůstat podniku fond odměn pracujících. Čili základní mzda plus prémie a mimořádné odměny.¹⁷¹ Dále se v programu počítalo se třemi druhy cen. Byla to skupina státně pevně stanovených cen, dále skupina limitovaných cen a skupina volných tržních cen.

Tato na svou dobu velmi radikální ekonomická reforma získala požehnání od předsednictva ÚV KSČ usnesením pléna z ledna 1965 nazvaném „Hlavní směry zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství“. Byla v té době na nejlepší cestě k uvedení do praxe. V Sovětském svazu byl však sesazen „proreformní“ generální tajemník N. Chruščov a nově zvolen L. Brežněv. V tom okamžiku došlo k posílení vlivu konzervativních frakcí ve vrcholných orgánech KSČ, které měly zájem o zastavení celého reformního procesu.¹⁷² Celé zavedení reformy to velice komplikovalo. Byla zrušena komise vedená O. Šikem, která se podílela na zavedení reformy, a místo ní byla pověřena realizací nové soustavy Státní plánovací komise, která ve svém středu neměla mnoho příznivců této myšlenky. Jako protiváha byly ustanoveny tři komise, které měly velkou odpovědnost a iniciativu. První byla Státní komise pro vědu a techniku vedená ministrem Františkem Vlasákem, druhou byla Státní komise pro finance, ceny a mzdy

¹⁷⁰ O. ŠIK, *Jarní probuzení – Iluze a skutečnost*, Praha 1990, s. 118.

¹⁷¹ Josef TOMAN, *Úvod do zásad nové soustavy plánovitého řízení*, Praha 1964, s. 31-32.

¹⁷² Z. ŠULC, *Stručné dějiny ekonomických reforem*, s. 45.

vedená ministrem Bohumilem Suchardou¹⁷³ a třetí byla Státní komise pro organizaci a řízení v čele s Josefem Tomanem. V této komisi vznikla skupina vedená O. Šikem rozpracovávající teoretické otázky.¹⁷⁴ Nakonec se však některé elementy ekonomické reformy staly právními normami platnými od 1. 1. 1966. Snaha O. Šika vytvořit tržní mechanismus si vyžádala vznik nezávislých podniků, jejichž činnost nesměla být ovlivňována žádným zásahem ze strany státu. Stát se měl pouze omezit na vydávání všeobecně platných právních norem upravujících hospodářskou činnost. Podniky měly mezi sebou vést zdravý konkurenční boj. Ve 452 podnicích se měly rozběhnout zkušebně některé prvky nové soustavy. Tímto experimentem chtělo předsednictvo získat ohlasy na nové reformní kroky. Existuje však i názor, že pouze chtělo získat čas a počkat, jaký bude vývoj v Sovětském svazu, s cílem reformu oddálit a následně ukončit. Svědčí o tom výběr podniků účastnících se experimentu. Byly vybrány hlavně podniky dobře hospodařící, což na jednu stranu přinášelo pozitivní výsledky, ale na druhou stranu vznikaly problémy vyplývající z adaptace nových zásad ve starých ekonomických podmínkách se starými cenami, monopolistickou nabídkou, trhem prodávajících, závislostí na nadřízených orgánech atd. Ve vztahu podnik – státní rozpočet byl zaveden nový systém hmotné zainteresovanosti podle centrálně určených pravidel dělby zisku (hrubého důchodu), takže se zvýšil podíl podniků na financování investic a mezd.¹⁷⁵ V rámci urychlení programu se tvořila nová opatření pro generální přestavbu cen a přechod k pružnější cenové politice. Ceny se měly chovat jako tržní ceny, které jsou svobodně stanoveny prodávajícími pod tlakem kupujících. Mezi další opatření patřil přechod k jednotlivým odvodům z hrubého důchodu,¹⁷⁶ uplatňování financování investic z vlastních prostředků, přechod k pružné mzdové politice, důslednější uplatnění tlaku světového trhu a určitá opatření proti negativním stránkám monopolu.¹⁷⁷ Ota Šik se též vyjádřil pro otevřený zahraniční obchod a směnitelnost měny. Vedle toho kladl důraz na existenci širokého spektra forem vlastnictví. Byly by jimi akciové společnosti, družstevní, smíšené, soukromé a státní.

Řešení tíživé ekonomické situace v zemi viděl Šik v modelu „třetí cesty“,¹⁷⁸ jako v projevu humánní hospodářské demokracie. Tento model měl překonat jak nedostatky

¹⁷³ Členem komise ÚV KSČ pro otázku životní úrovně.

¹⁷⁴ K. KAPLAN, *Kořeny Československé reformy 1968*, Brno 2002, s. 286.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 291.

¹⁷⁶ Tyto odvody byly jakýmsi daněmi.

¹⁷⁷ K. KAPLAN, *Kořeny Československé reformy 1968*, s. 295.

¹⁷⁸ V rozhovoru s Janem Luhanem vedeném dne 2009 se vyjádřil k pojmu „třetí cesta“: „Říkat tomu třetí cesta se nikdo neodvažoval.“

„reálně“ socialistického, tak i kapitalistického systému. Mohli bychom tvrdit, že se pokoušel spolu se svým týmem „reformovat nereformovatelné“. Zdálo se však, že v uvolněné situaci poloviny 60. let k tomu měl zoranou půdu. Stačilo zasít. O. Šik se rád řídil slovy Jana Amose Komenského, který tvrdil: „*Chce-li člověk vsutku něco dokázat musí splnit tři základní předpoklady: musí chtít, moci a umět.*“¹⁷⁹

V roce 1968, v prvních srpnových týdnech, byl uskutečněn jeden z řady experimentů. Tentokrátě jím byly televizní relace ekonoma O. Šika s názvem „Jak žijeme“. Tento pořad měl veliký úspěch u diváků. Nebylo to zapříčiněno jenom charismatickou osobností samotného Šika, ale také otevřeností, se kterou lidem vysvětloval problémy v současné ekonomice. Nezakrýval problémy plánovitého hospodářství a snažil se lidem jeho podstatu ozřejmit. Nejvíce se inspiroval fungující ekonomikou v sousedním Rakousku, které bylo pro něj jakýmsi vzorem. Z toho důvodu porovnával i naši ekonomiku s jejich, aby objevil bolavá místa.¹⁸⁰ Seznámil občany se zásadami nové soustavy řízení a s nápadem jeho týmu ekonomů, jak z této bezvýchodné situace dál. Lidé ocenili jeho neskrývanou upřímnost a na jeho relace pozitivně reagovali řadou dopisů. Z několikadílného televizního seriálu vycházely výňatky v Rudém právu a v časopise Květy. Celý televizní cyklus měl vyjít knižně pod názvem „Fakta o stavu československého národního hospodářství“. Měl vyjít v několika jazycích: anglicky, francouzsky, německy, srbochorvatsky a maďarsky. O ruský a polský překlad nebyl projeven zájem.¹⁸¹

¹⁷⁹ O. ŠIK, *Pravda o našem hospodářství*, Květy 18, 1968, č.31, s. 10.

¹⁸⁰ „Srovnáme-li kupní sílu koruny a marky, vychází, že v roce 1964 byla průměrná reálná mzda dělníka a zaměstnanců v západním Německu zhruba o 46% vyšší než v Československu a v Rakousku asi o 12% vyšší. Nedostatek mnoha žádaných druhů zboží a služeb na našem trhu vede k tomu, že u nás lidé více jedí, přestože jsou u nás potraviny poměrně dražší. Zhruba v letech 1963 – 1964 a 1965 připadalo z celkových výdajů dělnických domácností v západním Německu na stravu 38,3%, v Rakousku 38,7% a v Československu 51,4% , na ošacení a obuv v Německu 12,8%, v Rakousku 13,7% a u nás 13,9%, na nájemné v Německu 9,9%, v Rakousku 6,1%, v Československu 5,1%, otop a osvětlení v Německu 5%, v Rakousku 4,6%, u nás 3,7%, nábytek a udržování domácnosti v Německu 7,6%, v Rakousku 9,7%, v Československu 5,5%. Na ostatní potřeby, tj. auta, elektrické spotřebiče, sportovní potřeby, zahraniční rekreaci apod.: v Německu 26,4%, v Rakousku 27,2%, v Československu 20,4%.“

¹⁸¹ O. ŠIK, *Pravda o našem hospodářství*, Květy 18, 1968, č.31, 32, 33. Dále O. ŠIK, *O čem se nesmělo mluvit*, Rudé právo 48, 1968, č. 182, s. 3.

V.4 Vztah životní úrovně a národního hospodářství

Výše a kvalita životní úrovně obyvatelstva závisí na stupni „dokonalosti“ národního hospodářství. Proto jednou z hlavních pravomocí komise pro otázky životní úrovně bylo posuzovat jednotlivá navrhovaná opatření pro zkvalitnění národního hospodářství. Prodiskutovaná a schválená rozhodnutí postupovala dále zainteresovaným instančním orgánům. Od poloviny svého funkčního období měla komise na starosti zpracování a rozpracování některých myšlenek „nové soustavy řízení“, a to především těch, které měly vliv na životní úroveň. Přesto KŽÚ nepatřila do úzkého okruhu orgánů, které přímo směr nové soustavy řízení určovaly. Aby mohla formulovat svá stanoviska, musela bezpodmínečně ekonomickou situaci v zemi sledovat. Směrodatné pro ni proto bylo dění v Ekonomické komisi ÚV KSČ a v předsednictvu ÚV KSČ. Do roku 1965 stále přetrvávalo direktivní plánovité řízení hospodářství, ač s nepatrnými reformními znaky. Tento systém však životní úroveň obyvatelstva nenavyšoval. Jak bylo řečeno výše, hlavním nástrojem řízení ekonomických procesů byl plán. Nová soustava řízení zvyšovala význam plánu. Avšak plán musel respektovat objektivně vzniklé vztahy, dá se říci tržní vztahy. „*Starý způsob řízení ještě převládá, nový usiluje prosadit se.*“¹⁸² Toto tvrzení hodnotilo situaci v hospodářství koncem roku 1965. Kriticky k reformním změnám se vyslovil též Oldřich Černík: „*Stará soustava neplatí, ale působí, nová soustava platí, ale nepůsobí.*“ Situace v zemi se uvolnila, lidem byl dán větší pocit svobody, a tak se u nich mohl projevit i přirozený smysl pro humor, který se stal stěžejním pro ne jeden film šedesátých let. Na dění v zemi humorně reaguje tehdy až kultovní film *Tři chlapi v chalupě*. Hlavním tématem filmu byla otázka plánování. „*A sakra, ono už je to vytištěno... to je moula... já mu říkal, že až za tejdén, až to budeme mít... to víte, noviny se taky musejí plánovat dopředu, leckdy co bude hotový až za rok, o tom už se píše dneska, proto je to taky pořád takový radostný čtení, plný překvapení a neuvěřitelných novinek... já mu říkal... my máme u nás zlatý hochy, ty sebou hoděj.*“ Toto jim nestačilo a ve své upřímnosti šli autoři scénáře dál: „*Tak jaká je naše strategie na vesnici? Aby všichni měli všechno, že jo! To je samozřejmý. To ví každé bulík.*

¹⁸² NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 15, bod 1, *Návrh tezí k XIII. sjezdu v oblasti hospodářské politiky strany*, s. 8.

*Jenže jakou taktikou se k tomu dostaneme? Jakou? -No... jen to řekni... že, že, že nikdo nebudeme mít nic?*¹⁸³

Aby se poměry v zemi změnil, nestačilo se pouze řídit heslem, které bylo vštěpováno občanům: „*Plán je plněn, v jistých oblastech i překračován!*“¹⁸⁴ Období od XII. sjezdu KSČ do konce roku 1965, kdy stav životní úrovně nebyl krizový, ale nebyl uspokojivý, byla přesto KŽÚ hodnocena kladně. Ve svém snažení si nadále vytyčovala následující cíle, kterými se řídila po XIII. sjezdu KSČ.¹⁸⁵ „*V oblasti životní úrovně byly uspokojovány základní kvantitativní požadavky obyvatelstva, Československo dnes patří mezi přední země světa co do kalorické hodnoty spotřebované stravy, ošacení, obuvi, a mnohé další základní potřeby osobní i společenské. Už XII. sjezd žádal, aby při zabezpečování rozvoje životní úrovně byl brán zřetel na její kvalitativní stránky, které jsou charakteristické pro obyvatelstvo průmyslně vyspělého státu. Výrazem této změny má být postupně rostoucí podíl uspokojování potřeb pomocí placených služeb, zvětšení rozsahu volného času a možnost pro rozvoj všestranných činností v rámci tohoto rozšířeného volného času, jako další zvyšování kvalifikace a vzdělání, ale také automobilismu, rekreace, cestovní ruch, uspokojování zvýšených požadavků na bydlení, na elektrifikaci, mechanizaci a automatizaci prací v domácnostech i uspokojování narůstajících požadavků na vytváření příznivějšího životního a pracovního prostředí.*“¹⁸⁶ Objektivně růst národního důchodu nebyl tak rychlý jako tempo růstu do roku 1961. Rok 1963 byl nejkrizovějším.¹⁸⁷

Ne vždy a ne všichni členové komise si byli schopni přiznat, že stav v zemi by měl být reformován. „*Jen škarohlídové a nepřátelé socialismu mohou tvrdit, že u nás je špatně, že životní úroveň a péče o člověka je nízká.*“¹⁸⁸ Avšak v tomto období životní standard poklesl především u důchodců a v rodinách s více dětmi. Následující tabulka vykazuje konečné hodnoty 60. let v číslech. Reformní období srovnává s obdobím

¹⁸³ Komédie „*Tři chlapi v chalupě*“ byla natočena podle scénáře Jaroslava Dietla v roce 1963 režisérem Josefem Machem. Pojednává o pracujícím lidu na vesnici a dědovi, synovi a vnukovi Potůčkových. Otec působí jako předseda zemědělského družstva, syn vede místní mládežníky a děda penzista byl dříve též předsedou. Jejich vesnice soutěží se sousední vesnicí a protivníci využívají k boji nečestných zbraní.

¹⁸⁴ *O rozvoji národního hospodářství za 1. a 3. čtvrtletí 1963*, Rudé právo 44, 1963, č. 316, s. 2.

¹⁸⁵ Sjezd se konal 31. 5. 1966.

¹⁸⁶ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 15, bod 1, *Návrh tezí k XIII. sjezdu v oblasti hospodářské politiky strany*, s. 9.

¹⁸⁷ Propady v hospodářství v roce 1963 se přičítaly problémům v zemědělství. Především už čtyři léta trvající neúrodě, svízelné zimě, povodňové kalamitě na jižní Moravě a na Slovensku. To způsobilo státu mnohamiliardové škody.

¹⁸⁸ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 15, bod 1, *Návrh tezí k XIII. sjezdu v oblasti hospodářské politiky strany*, s. 10.

předreformním. Z tabulky lze vyčíst, že v průběhu reformy probíhal rychlejší růst národního důchodu, a to o plné dva procentní body.

	1963-1966 (a)	1966-1969 (b)	(b) / (a)
Vybrané ukazatele	Růst – geometrický roční průměr		
Národní důchod	4,3%	6,6%	153%
Osobní spotřeba na hlavu	3,8%	6,5%	171%
Index maloobchodních cen	0,0%	2,4%	
celkem	1,3%	0,9%	69%
Se socialistickými zeměmi	1,1%	-0,4%	-39%
S ostatními zeměmi	0,2%	1,3%	650%
Produktivita práce	3,6%	5,6%	156%
Produktivita kapitálu	0,2%	2,1%	1050%
Celková produktivita	2,2%	4,2%	191%
Reálná mzda	2,9%	7,0%	241%

Tab. č. 1 : Ukazatele stavu národního hospodářství.¹⁸⁹

To lze přičíst zvýšené efektivitě celé ekonomiky, konkrétně zvýšené produktivitě práce a kapitálu, jejichž výkonnost rostla rychleji než v předreformním období průměrně o dva procentní body. Rychlejší růst v reformním období se projevil též v osobní spotřebě na obyvatele, kdy v letech 1966-1969 rostla tempem 6,5% ročně oproti letům 1963-1966, kdy rostla o 3,8% ročně. Konečně můžeme též vidět zlepšení v obchodní bilanci s nesocialistickými státy, kdy v době reformy došlo k 1,3% nárůstu oproti 0,2% v době před reformou.¹⁹⁰ Následující tabulka vykazuje vývoj národního důchodu v jednotlivých letech, aby změny byly znatelnější.

	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Ve srovnatelných cenách							
Národní důchod v mil. Kčs	172 974	175 399	171 595	172 639	178 543	196 728	232 033
Národní důchod na 1. obyvatele v Kčs	12 553	12 655	12 299	12280	12 610	13 815	16 220
Osobní spotřeba v mil. Kčs	103 795	106 271	107 439	110 659	116 275	122 468	131 293
Osobní spotřeba na 1 obyvatele v Kčs	7 532	7 668	7 701	7 872	8 600	8 600	9 178
Hmotná společenská spotřeba v mil. Kčs	29 661	31 131	32 252	33 462	37 009	37 009	40 281
Hmotná společ. spotřeba na 1 obyvatele v Kčs	2 152	2 246	2 312	2 380	2 485	2 599	2 816
V procentech 1960 = 100%							
Národní důchod	106,8	108,3	105,9	106,6	110,2	121,4	131,3
Národní důchod na 1 obyvatele	105,8	106,7	103,7	103,5	106,3	116,4	125,3
Osobní spotřeba	103,4	105,8	107,0	110,2	115,8	122,0	126,8
Osobní spotřeba na 1 obyvatele	102,4	104,3	104,7	107,1	11,7	117,0	121,0
Hmotná společenská spotřeba	108,1	113,4	117,5	121,9	128,2	134,8	136,7
Hmotná společenská spotřeba na 1 obyvatele	107,1	111,7	115,0	118,4	123,6	129,3	130,5

Tab. č. 2: Vývoj národního důchodu, osobní spotřeby a hmotné společenské spotřeby.¹⁹¹

¹⁸⁹ *Statistická ročenka ČSSR 1970*, Praha 1970 a *Statistická ročenka ČSSR 1974*, Praha 1974, s. 24–36.

¹⁹⁰ Ondřej FUKA, *Reformy v Československé ekonomice 60. let 20.století*, Praha 2006, (dipl. práce), s. 45.

¹⁹¹ NA, A-ÚV KSC, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 5, a.j. 19, bod 1, *Zaměření komplexní ekonomické reformy*, s. 6.

Z výše uvedených poznatků bychom tedy mohli tvrdit, že seznam zlepšených výsledků během reformního období dokazuje pozitivní účinek reformních změn na národní hospodářství, a to i přesto, že jim byla kladena řada nástrah.

Pro podrobnější rozbor je důležité také vykreslit situaci v jednotlivých oblastech životní úrovně. Důležité oblasti, které byli pro KŽÚ stěžejními v nadcházejícím období, byly vytyčeny na XIII. sjezdu KSČ. Hlavním cílem bylo zvýšení hmotné zainteresovanosti pracovníků, úprava mezd kvalifikovaných zaměstnanců formou odměn, zvýšení nízkých důchodů, prodloužení mateřské dovolené a zkrácení pracovní doby o jednu volnou sobotu v měsíci, dále „...posilovat v dalším rozvoji životní úroveň, jejíž růst je závislý na rychlejší tvorbě národního důchodu, takové kvalitnější změny v uspokojování potřeb, které budou vytvářet předpoklady k rozvoji socialistického životního stylu. Usilovat, aby růst životní úrovně účinněji podporoval pracovní iniciativu, vzestup kvalifikovanosti práce a tím zpětně působil na rozvoj výrobních sil země.“¹⁹²

Jednou z priorit státu se stala úprava mzdové politiky. Již dlouho bylo podle komise zapotřebí upravit mzdovou nivelizaci. Průměrná mzda v letech 1960 činila 1 346 Kčs, o rok později nepatrně stoupla na 1 382 Kčs, v roce 1962 průměrná mzda byla 1 391 Kčs. Avšak v roce 1963 pobíralo 80% plně zaměstnaných pracovníků v průmyslu mzdu mezi 1 026 až 2 395 Kčs, zatímco v ostatních odvětvích tentýž podíl pracovníků byl rozložen mezi 810 až 1 026 Kčs. Nejvyšší absolutní přírůstky se soustřeďovaly v průmyslu do pásma 2 001 až 3000 Kčs, zatímco v ostatních odvětvích v pásmu 1 401 až 2 000 Kčs. Průměrné mzdy se v první polovině šedesátých let zvedly o 100 Kčs a v její druhé polovině téměř o 500 Kčs. Nejnuznější platové ohodnocení měli pracovníci v zemědělství. Doba si žádala i zvýšení zaměstnanosti žen. Byly považovány za jednu z možných ekonomických rezerv státu. Jejich výdělků se však pohybovaly v nižších hodnotách, než u mužů ve stejném oboru. Jejich průměrná mzda činila 800 až 1 600 Kčs.¹⁹³ Prezident republiky pobíral 240 000 Kčs měsíčně. Antonín Novotný si vymohl v roce 1957 zkrácení platu na 170 000. Jak sám tvrdil: „chtěl jsem jít ještě níže, ale soudruzi z předsednictva protestovali“. Nepotřebné peníze vracel zpět do fondu

¹⁹² NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 15, bod 1, *Návrh tezí k XIII. sjezdu v oblasti hospodářské politiky strany*, s. 11.

¹⁹³ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 5, *Zpráva k návrhu opatření v rozvoji hmotné zainteresovanosti a zlepšení mzdové praxe*, s. 17.

strany.¹⁹⁴ Zde se nabízí reakce od občanů, samozřejmě s humorem, kterým byl vždy náš národ proslulý: „*Kolik žije v republice Novotných? Jeden, ostatní živoří.*“¹⁹⁵

Podle tehdejšího názoru životní úroveň mohla růst jen takovým způsobem, jakým byly pro ni zabezpečeny prostředky rozvojem výroby. Platila všeobecná zásada: „*Jak budeme vyrábět, tak budeme žít!*“¹⁹⁶ I z toho důvodu se velická pozornost věnovala průmyslovému sektoru a produktivitě práce. Jednou z příčin stagnace růstu produktivity práce a poklesu efektivnosti rozvoje národního hospodářství v posledních letech byl tlak na zvyšování počtu pracovních sil a udržování vyšší zaměstnanosti, než odpovídalo nezbytné potřebě jednotlivých odvětví, oborů a podniků. Od opatření, která zaváděla větší hmotnou zainteresovanost pracujících se očekával růst produktivity práce. To by jim umožnilo zaměřit se dále na zkracování pracovní doby. Stále si tvořily plány, které nemohly být ani realizovatelné. Chtěly podporovat zabezpečování plnění výrobních úkolů, vysokou technickou úroveň a kvalitu výrobků, snižovat společenské náklady na práci, úsporu surovin, materiálu a energie, zasazovaly se za včasné a kvalitní plnění dodávek. Systémem odměňování práce chtěly pomalu odstraňovat nivelizaci mezd.¹⁹⁷ V jednotlivých podnicích se měla upevňovat autorita mistrů a dát jim větší osobní odpovědnost. Diferenciace mezd se měla řídit podle kvalifikace¹⁹⁸ a dosažených výsledků práce, jak se uvádí v materiálech KŽÚ: „...*kdo je kvalifikovaný, kdo pracuje poctivě a kvalitně, kdo přináší hospodářství iniciativně nové náměty a zlepšení, dostal více.*“ Zároveň „*aby byli postiženi ti, kdo lajdáctvím a nekvalitní prací poškozuje celek.*“¹⁹⁹ V besedě pořádané v podniku pražského Koh-i-nooru reportér zaznamenal zase názory na dotaz: „*Jak se zásady nové soustavy promítají na pracovišti?*“. Od začátku roku 1965 se v tomto podniku uplatňovaly nové zásady řízení. Především byla sledována hmotná zainteresovanost pracujících. O tom, jak jsou ve svém činnosti úspěšní, se dovídal kolektiv na nástěnkách, kde bylo zveřejňováno, kolik jim přibylo na konto úspor a odměn. Čím více byli mistři a jejich dělníci produktivní, tím výrazněji se to projevovalo na jejich platu. M. Červenka, nástrojář lisovny, tvrdí, že „*musíme se dostat*

¹⁹⁴ Rudolf ČERNÝ, *Antonín Novotný: Pozdní obhajoba*, Praha 1992, s. 105.

¹⁹⁵ Rozhovor veden s Janem Luhanem dne 7. 11. 2008.

¹⁹⁶ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 16, bod 2, *Tendence ve vývoji životní úrovně mezi XII. a XIII. sjezdem KSČ*, s. 15.

¹⁹⁷ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 2, a.j. 4, bod 4, Jiří GRÉF, *Opatření ke zvýšení hmotné zainteresovanosti pracujících*, s. 27.

¹⁹⁸ Při sčítání lidu v roce 1961 bylo zjištěno, že ze 187 000 vedoucích pracovníků 60% nemělo vzdělání odpovídající funkci. Jen 12% mělo vysokoškolské vzdělání

¹⁹⁹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 2, a.j. 4, bod 4, Jiří GRÉF, *Opatření ke zvýšení hmotné zainteresovanosti pracujících*, s. 5.

s chozrasčotem²⁰⁰ nejen na jednotlivé útvary, jako je tomu dnes, ale i na dílny, aby i jejich odměny byly vázány na skutečné hospodářské výsledky.“ Cílem tedy bylo vytvořit na pracovišti vzájemnou soutěživost a motivaci, která by pracovníky vedla k vyšší produktivitě práce. Formy odměn byly variabilní. Podíly za hospodářské výsledky podniků se pracovníkům poukazovaly formou tzv. třináctého platu.²⁰¹ Avšak byly jimi i finanční prémie, poukázky či bony. To dokládá ve svém tvrzení Zdenek Raušer, mistr nástrojárny: „Budiž blahoslaven ten, kdo vymyslel bony. Dříve jenom proto, že mistr neměl pravomoc dát za mimořádný výkon padesátku, vznikaly velké škody. Nástrojárna neudělala včas nástroj a výroba v jiných provozech vázla. Dnes, když potřebujeme něco rychle udělat, nabídnu bon a nástrojař zůstane třeba přes noc.“²⁰² Samostatné závody, neboli „materiálně výrobní základny socialismu a komunismu“, měly být podněcovány k iniciativě. Z výdělku měly dále investovat do technické vybavenosti podniku, do jednotného fondu pracujících (fondu odměn), také do zlepšení pracovního prostředí či do rezervního fondu, kam šly přebytky z podniku. Cílem těchto zkušebních podniků bylo především ověřit závislost tvorby zdrojů (hrubého důchodu, zisku) na hodnotě vyrobené a realizované produkce, a to přes systém odvodů.²⁰³

Platy ve všech odvětvích se zvyšovaly mezi rokem 1961 a 1965 pomalu, průměrně o 1,4 %, nominální mzda a reálná o 0,6 %. Nivelizace v průměrných mzdách a vysoká zaměstnanost měly podle nich za následek rozvoj životní úrovně domácností. Pro každou domácnost znamenala daleko podstatnější přínos zaměstnání dalšího člena, než zvýšení produktivity práce již zaměstnaného člena domácnosti.

Co vlastně lidé a zaměstnanci očekávali od nové soustavy řízení československého hospodářství? Na tuto otázku odpovídali reportérovi Rudého práva anonymní zaměstnanci. „Očekávám spravedlivější odměňování za práci u všech kategorií zaměstnanců.“ „Očekávám, že se správnou mzdovou politikou prosadí, aby to, co dnes mohou dělat dva dělníci, nedělali i nadále tři - prostě že závody začnou hospodařit s pracovními silami.“ „Že povede k plné odpovědnosti při zvyšování pracovní morálky i odpovědnosti při rozhodování, a to od nejnižších až po nejvyšší funkce ve státě.“ „Větší pořádek, disciplínu, lepší pracovní morálku a možnosti hmotného postihu lajdáků, bulců a absentérů.“ „Zodpovědnost hospodářských pracovníků ministerstvem počínaje, mistrem konče. Další pracovníky na dílnách z toho

²⁰⁰ Chozrasčot je v centrálně řízeném hospodářství metoda plánovitěho vedení podniku.

²⁰¹ František KOHOUT, *Experimenty a hmotná zainteresovanost*, Rudé právo 45, 1965, č. 250, s. 3.

²⁰² Zdislav ŠULC, *Lidé a experiment*, Rudé právo 45, 1965, č. 187, s. 1.

²⁰³ Mezi schválenými 110 podniky, které měly být experimentálně řízené, spadalo i VŽKG Ostrava, NHKG Kunčice, Třinecké železářny VŘSR, ZPP Šumperk.

také nevyjímám. „Zvýšení kázně na všech pracovištích, tím zlepšení hospodářských výsledků a vyšší životní úroveň.“ „Očekávám, že mně i mé rodině se zvýší životní úroveň.“²⁰⁴

Doba velkých reformních změn si též vyžádala úsporná opatření na úsecích, které přímo neovlivňovaly produktivitu práce, například na úseku školství, zdravotnictví, kultury, obrany a bezpečnosti státu. Tato opatření směřovala ke zvýšení podílu obyvatelstva na úhradě některých služeb a výkonů. V oblasti školství sice stát ponechal poskytování učebnic a základních školních potřeb zdarma, ale zrušil dotaci na školní potřeby dlouhodobé potřeby.²⁰⁵ Uvažovalo se i o zrušení dotace na některé školní učebnice, které měly být dány na spotřebitelský trh, aby se je mohli zakoupit sami rodiče. V předškolní péči o děti upravil příspěvky rodičů na stravování a zároveň příspěvky výrazněji odstupňoval podle výše příjmů na osobu v rodině tak, aby příspěvky byly cca od 0 do 8 Kčs denně.²⁰⁶ Úprava se dotýkala i mateřských škol, kde denní poplatek činil 0 - 4 Kčs.²⁰⁷ V oblasti kultury se úspory projevily nejvíce u divadel, kterým byla snížena státní dotace proti roku 1962 o 10 mil. Kčs. U osvětových zařízení se dbalo, aby se síť více nerozšiřovala, naopak se prověřovala z hlediska účelnosti a hospodářské soběstačnosti. Dotace byly v tomto úseku sníženy o 20%. I ve zdravotnictví nastaly škrty.²⁰⁸ Přestaly být poskytovány přídavky na děti umístěné po dobu delší než 1 měsíc v lůžkových zdravotnických zařízeních. Snížil se příspěvek na zlepšení stravování pro dárce krve asi o ¼, tj. z dosavadních 160 Kčs za první odběr na 120 Kčs a z 200 Kčs za další odběr na 150 Kčs. Dále se zvýšily ceny služeb v záchytných alkoholických stanicích a byl zaveden manipulační poplatek při vystavování receptů.²⁰⁹

Někteří občané si však i přes nevěli uvědomovali, že *„žádné podstatné společenské přeměny nemají jen pozitivní stránky. Velké předměty vrhají velké stíny.“²¹⁰*

²⁰⁴ Miloš ŠTEFEK, *Člověk v nové soustavě řízení*, Rudé právo 46, 1966, č. 309, s. 3.

²⁰⁵ Jímí jsou rýsovací prkna a desky, příloženky, trojúhelníky, pravítka, školní pouzdra, logaritmická pravítka, plnicí pera, kružítko atd.

²⁰⁶ Dosud od 0 do 4 Kčs.

²⁰⁷ Dosud od 0 do 2 Kčs.

²⁰⁸ Zdravotnictví bylo stranou hodnoceno převážně kladně. Počet obyvatel na jednoho lékaře proti roku 1937 poklesl z 1 236 na 489. Otázkou je, zda je vhodné srovnávat výsledné hodnoty s obdobím meziválečným a navíc ekonomicky kritickým.

²⁰⁹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 9, *Úsporná opatření na úseku společenské spotřeby a možnosti realizace v roce 1964*, s. 1-4.

²¹⁰ L. M. HUSKA, *Lesk a bída ekonomické informace*, Literární noviny 16, 1967, č. 35., s. 4.

V.5 Zaostrěno na spotřebitele

„Víme, že naše plány byly jakýmsi osvětovými pomůckami. Mluvily o nejbližší růžové budoucnosti, ještě před pár roky jsme v plánech počítali s tím, že se budou snižovat a v dohledné době i zcela rušit ceny nájemného z bytů, že se vyřeší bytová otázka, ceny jízdného v městských veřejných dopravních prostředcích, že se budou postupně rušit apod. Heslo dostihnout a předstihnout se nám zdálo ze čtyř pětín už splněné. Vystřízlivění z tohoto ekonomického snu mělo cenu šoku.“²¹¹ Tento text vykazuje znaky ekonomického romantismu. V písni od Waldemara Matušky „Už koníček pádí“ z roku 1967 je už možno pozorovat náznak ironie. Zpívá se v ní o Československu jako o zemi, kde „pořád je máj a ceny jsou stálý a lidi se maj.“ Kdekdo byl svědkem každodenní reality a stálé ceny se například v těchto letech upravovaly. Veřejnosti byla ohlašována pouze úprava velkoobchodních cen, které se neměly dotknout maloobchodních cen. Archivní prameny jsou však důkazem, že se zvyšovaly i ceny maloobchodní. Cenové úpravy se dotkly také služeb, některých poplatků, některé byly nově zavedeny. V rámci změn se zrušily příspěvky na závodní stravování a byla zavedena daň z motorových vozidel. Státní cenový výbor se na těchto úpravách usnesl 11. 11. 1963.

V roce 1965 se zvýšila hladina maloobchodních cen proti roku 1961 o 1,1%. Při tom ceny potravinářského zboží se zvýšily o 0,3 %. Jednalo se především o jakostnější druhy masa, uzenářské výrobky, mořské ryby (o 6 Kč na 1 kg), sladkovodní ryby, speciality, pivo, brambory, cukrářské výrobky. Naproti tomu byly sníženy ceny sádla, margarínu, vybraných alkoholických nápojů. Nepřímé zvýšení maloobchodních cen potravinářského zboží bylo provedeno snížením jakosti při ponechání stejné ceny, např. u másla, rostlinných tuků, mléka, pečiva, masných výrobků, čokoládové hmoty a u mýdla.²¹² Zvýšení zasáhlo 7°-10° piva v průměru o 17%. V praxi to znamenalo tedy 0,20 hal. na jeden litr u 7° piva. U 10° piva zvýšení bylo o 0,40 hal. na jeden litr. Stávající cena piva 7° za 0,5 litru lahvového piva činila 0,80 hal. Vícestupňové pivo 10° stálo 1,40 Kčs.²¹³ Zvýšily se ceny oděvního zboží a obuvi. Pletené prádlo v průměru o 7,7%, pletené vrchní ošacení o 10%, obuv kožená o 10%. Zvýšení ceny se dotýkalo též

²¹¹ L. M. HUSKA, *Lesk a bída ekonomické informace*, Literární noviny 16, 1967, č. 35, s. 4.

²¹² NA, A-UV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 2, *Úprava maloobchodních cen*, s. 26.

²¹³ NA, A-UV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 2, bod 3, *Materiály o úpravách maloobchodních cen zboží*, s. 6.

cigaret o 10%, uhlí kamenného, hnědého a koxu v průměru o 20%. Všechny tyto změny byly zaváděny s obavou z nákupní horečky. Zkušenosti jim napovídaly, že v období změn v cenové politice obyvatelstvo inklinuje k předzásobování se. V období, kdy hrozí válka, se lidé předzásobují potravinami a v době měnové reformy zase nakupují převážně průmyslové zboží. Doporučovali určit co nejkratší dobu mezi informováním obyvatelstva a samotným zavedením.²¹⁴ Bylo jakýmsi nepsaným pravidlem všechny nepříjemné změny zavádět v pátek. Lidé na ně reagovali až v pondělí, a to se jejich největší vášně rozhořčení po víkendu uklidnily. Ceny se jim přesto zdály předražené či špatně oceněné. „*Voda a banány jsou extrémny. Banány byly nedostupný, 15 až 20 Kčs kilo, to bylo za tři chleby. A kubický metr vody 60 halířů.*“²¹⁵ Výrazně vážla hlavně nabídka oproti poptávce. Trh byl špatně zásobován, některý sortiment zcela chyběl, jiný byl nedostupný. Situaci zcela vystihuje názor jedné ženy, která si přála: „*Klid k nákupu i klid k prodeji. To znamená, aby člověk mohl nakupovat kdy co potřebuje a ne, kdy je co v obchodě. Přestat už jednou s nařizováním, že tohle se musí prodávat až od čtyř odpoledne, tohle až zítra a podobně. Takové dirigování vyvolává v odchodech zbytečné fronty. Také bych si přála, abych nemusela zimní zboží nakupovat v létě a letní v zimě.*“²¹⁶ Častá odpověď v obchodech na dotaz, když něco sháníte, byla: „*Nemáme, kdy dostaneme, nevíme, musíte se ptát.*“²¹⁷ Lidé se s touto situací prostě naučili žít, ostatně nic jiného, než se začít orientovat ve zmatku, jim nezbývalo. „*To byla realita, nebyla jiná možnost. V úterý bylo máslo a někdy i v pátek. Ve středu tvaroh. Chleba byl denně, i když ne vždycky, ale třeba až odpoledne. A když byl cement, vzbouřilo se celý město a každé vzal vozejk a tradá na nádraží.*“²¹⁸ Tak vzpomíná jedna z narátorek. „*Fronty na banány, to si pamatuju,*“²¹⁹ odpovídá další. Fronty na banány a pomeranče jsou již zprofanované. Ale ne jeden z narátorů je uvedl hned na začátku svého vzpomínání. Jak se všichni shodují, byl to pro ně vždy svátek. Nedostatek zboží a vysoká poptávka po něm dala živnou půdu podpultovému prodeji. Ten se rozmáhal ve všech oblastech obchodu. Stal se běžnou formou prodeje. Všichni o něm věděli a bylo již pouze na nich a jejich morálních hodnotách, zda této možnosti využili či nikoliv. „*Podpultový prodej byl. Ale nám to bylo protivné, takže jsme to nepodporovali. Takže já jsem ten cement dostala jenom, když jsem to stihla. Nikdo mně*

²¹⁴ Tamtéž, s. 13.

²¹⁵ Rozhovor veden s Janem Luhanem dne 7. 11. 2008.

²¹⁶ Vojtěch DOLEJŠÍ, *Co vyrábět a co nevyrábět*, Květy 14, 1964, č. 6.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 21. 9. 2008.

²¹⁹ Rozhovor veden s Irenou Evou Šiklovou dne 20. 9. 2008.

*nic nikde neschoval, protože mě to rozčilovalo.*²²⁰ Samozřejmě bylo výhodou mít svého blízkého rodinného příbuzného v některých z obchodů s nedostatkovým zbožím a rodina se hned měla lépe. „*Když já jsem nakupovala, když jsem se vdala, začala jsem vařit, kupovat maso a pro děti jsem potřebovala játra, to se jim tehdy často dávalo. Tak jsem se v obchodě ptala: „Prosím vás nemáte játra?“ „Jedině svoje!“ odpověděl řezník. To nebylo, výjimečně se to schovalo pod stůl po pár kouscích. A rozkrájel to po dvaceti dekách a svým nejbližším to pak schoval.*“²²¹ Protože nakupování komplikovalo ženám život, a v této době, kdy byla stále péče o domácnost a věci s tím související ženskou doménou, ubíralo ženám nejen volný čas. Málokdy si člověk uvědomí, že to byla také ztráta pracovního času, neboť ženy odcházely ze zaměstnání, aby si vystály na něco frontu. Docházelo tak k vysokým ztrátám na více stranách.

KŽÚ podrobila kritice některé déletrvající nedostatky v zásobování obyvatelstva, zejména v drobném spotřebním zboží, a pomalé tempo rozšiřování sortimentu a zavádění nových druhů zboží. Nedostatek množství, také časové a sortimentní zajišťování zboží a liknavé řešení některých vztahů mezi výrobou spotřebního zboží a obchodem. Přemýšleli o umožnění dovozu zboží z kapitalistických zemí, jen však pod podmínkou, že to zvýší vývoz.²²² Dovoz zboží z kapitalistických států byl do této doby omezen jen na kávu, v omezené míře na jižní ovoce, suché plody, některé koloniální zboží a nepatrná množství specialit pro cizinecké hotely. Celkový limit na dovoz byl určen ve výši 47 mil. Kčs ve velkoobchodních cenách.²²³ Zvýšením dovozu očekávali i zvýšení vývozu, a tím obohacení vnitřního trhu.²²⁴ Již od roku 1957 existoval Tuzex, což byla síť obchodů, ve kterých se za valuty nebo tuzexové poukázky, tzv. *bony*, mohlo koupit zahraniční, zejména západní zboží, které nebylo v normální síti prodejen k dispozici. Koruny nebyly přijímány. Název „*Tuzex*“ byl zkratkou ze slov „*tuzemský export*“. Obchody sloužily k odčerpání valut od obyvatelstva.²²⁵ „*Existoval*

²²⁰ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 23. 3. 2009.

²²¹ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 21. 9. 2008.

²²² NA, A-UV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 4, *Návrh opatření na zlepšení práce obchodu a zajištění dodávek spotřebního zboží*, s. 3.

²²³ Tamtéž, s. 10.

²²⁴ Uvažovali též o zřízení československých restaurací v zahraničí. Například taková restaurace v Bruselu v roce 1958 měla za šest měsíců provozu obrát 52 mil. belgických franků a hrubý zisk 21,4 mil. belgických franků.

²²⁵ Jednalo se o podnik zahraničního obchodu, který vznikl 1. 7. 1957 podle vyhlášky č. 122/1957 Ú. 1., poté byl v období od 1. ledna 1969 do 31. prosince 1970 na základě vyhlášky ministra zahraničního obchodu 202/1968 Sb. „o určení Tuzexu, akciové společnosti, k provádění některých zahraničních obchodů“ přeměněn v akciovou společnost, která byla na základě vyhlášky ministra zahraničního obchodu 163/1970 Sb. „o zřízení Tuzexu, podniku zahraničního obchodu“ od 1. 1. 1971 zlikvidována a opět přeměněna na podnik zahraničního obchodu. 19. 9. 1991 byl podnik opět přeměněn v akciovou společnost TUZEX, a. s., která 26. 3. 1998 přešla do likvidace.

v šedesátých už Tuzex? Fenomén socialismu. Nevím, kdy to přesně začalo. Umožnění lidem... Dost velký společenský fenomén. Vrchol ekonomických možností. Bylo to něco nepředstavitelného, úžasnýho, když si někdo mohl koupit něco v Tuzexu.²²⁶ Je však také možné říci, že „stát tak de facto podporoval černý trh s valutami a stínovou ekonomiku a dával socialistickému občanovi nepokrytě najevo, že existují dvě sorty lidí.“²²⁷

Aby stát docílil lepšího uspokojování potřeb obyvatelstva, snažili se o rozšíření sortimentu zboží a také o specializované prodejny. Jednou z projednávaných záležitostí nacházející se v pramenech, které poskytuje KŽÚ, bylo zřízení patronátních prodejen. Na vybudování prodejen se podílelo ministerstvo vnitřního obchodu, ministerstvo spotřebního průmyslu, ministerstvo všeobecného strojírenství, Ústřední svaz výrobních družstev a Ústřední správa pro rozvoj místního hospodářství. Od 1. dubna 1964 bylo zřízeno celkem 81 obchodů po celé republice. Především však sídlily ve velkých městech.²²⁸ Vzniklo 22 prodejen s textilním zbožím, oděvy a klobouky prodávalo devět prodejen, průmyslové zboží 38 prodejen, obuv se prodávala v osmi prodejnách po republice, hodiny a klenoty ve čtyřech prodejnách. Tyto prodejny se lišily od jiných hlavně v tom, že v nich bylo prodáváno zboží, na jehož prodejnost se názory obchodní a výrobní organizace lišily. Dále zde bylo prodáváno zboží, které nedoporučila výtvarná rada, avšak výrobní a obchodní organizace ho doporučila. Pokud by spotřebitel reklamoval zboží zde zakoupené, na místě mu bylo vyměněno a prodejně nahrazeno výrobním podnikem. Zásobování bylo zajištěno z výroby, převážně formou transktivních dodávek. Zboží se do těchto obchodů mělo dodávat přednostně. Tyto obchody sloužily pro ověřování prodeje nových a vývojových druhů výrobků. Experimentem byla pružná cenová tvorba nových nebo dosud běžně neprodávaných výrobků podle zásad zaváděcích cen. Patronátnímu podniku bylo v těchto obchodech umožněno provádět průzkum spotřebitelské poptávky a zjišťovat názory spotřebitelů na kvalitu jejich výrobků. Dbalo se na odbornost prodavačů, která byla zvyšována školením. Pokud plnému rozvinutí činnosti těchto prodejen bránily platné předpisy,

²²⁶ Rozhovor veden s Janem Luhanem dne 21. 9. 2008.

²²⁷ Jiří HOPPE – Jiří SUK – Jaroslav CERHA, *Invaze 1968*, Praha 2008, s. 13.

²²⁸ Jednalo se o prodejny v Praze, Brně, Bratislavě, Plzni, Karlových Varech, Pardubicích, Košicích, Liberci, Hradci Králové, Ostravě. Jmenovitě to byla například konfekce OP Prostějov, kožešiny Kara Trutnov, Hedva Moravská Třebová, klobouky Tonak, Svit Gottwaldov, hodinky Chronotechna Štemberk, hodinky a šperky Granát Turnov, šicí stroje Lada Soběslav, jízdní kola MJK Strakonice, radio-televizní Tesla Pardubice, foto-kino Meopta Přerov, kuchyňské potřeby Sfinx České Budějovice, šicí stroje Minerva Opava, fotografické potřeby Fotochema, bižuterie v Jablonci nad Nisou, porcelánka Karlovy Vary, sklárny Poděbrady, Jitex Písek apod.

měla je ministerstva zpřesňovat nebo měla pro ně povolovat výjimky.²²⁹ Ve Spálené ulici v Praze se jeden takový obchod v červenci roku 1965 objevil. Byla jím průzkumová prodejna Okresního průmyslového podniku v Příbrami „Linie“, která vzbudila velký zájem, jak informuje článek v časopisu Květy. Konfekční zboží v něm je zajímavé a nové, je to to, co „bylo na trhu postrádáno“.²³⁰ Přesto se všechny tyto podniky nemohly vymanit z dřívějších direktiv. „Zatímco v oblasti hospodářství jako celku to vypadá, jako by zavádění nové soustavy řízení úspěšně pokračovalo a dokonce přinášelo určité plody v obnovení hospodářské dynamiky, v každodenní ekonomické činnosti existuje stále tendence k direktivním zásahům a k administrování nadpodnikových orgánů a současně s tím i „dole“ přežívá malá ochota vzít na sebe riziko rozhodování, přestat spoléhat na vyšší orgány, začít podnikat“²³¹

V době, kdy se zboží v obchodech nekupovalo, ale shánělo, nebylo už vůbec jednoduché pořídit si například automobil.²³² Škoda 1000 MB přišla v roce 1967 na 45 600 Kčs, což bylo asi 35 průměrných platů. A to měl být levný vůz pro masu. Koupí nového automobilu popisuje ve svých vzpomínkách jedna z pamětnic: „Měli jsme ojetého Spartaka. Od roku 1965. Chtěli jsme lepší, tak jsme si šetřili. To jste musela ve spořitelně ten svůj vklad vinkulovat, jako že je to na to auto. Nesmělo se z toho vybrat. Musela tam být nějaká částka a nesmělo se z toho nic vybrat. Čekali jsme od 65 do 70 roku. Chtěli jsme červený a oni nám poslali telegram, že není, že je béžový. To byla Škoda 100.“²³³ Rok 1968 byl jediným rokem, a na dlouhá léta posledním rokem, kdy zahraniční automobily byly cenově srovnatelné s domácí produkcí. Fiat 600 D byl k sehnání za 31 000 korun. V období normalizace byly rázem zahraniční automobily dvakrát tak dražší. Moped stál v této době zhruba 1 500 Kčs, Pionýr tři až čtyři tisíce, Jawa 250 ccm vyšla na 10 000 korun.²³⁴ Od února 1963 byly lidem poskytovány půjčky na zakoupení vybraného zboží. Na některé druhy nábytku, na elektrické pračky, rozhlasové přijímače, televizor Murář, kamna a sporáky, šicí stroje, motocykly, chaty, hodinky, fotoaparáty a další výrobky. Zájemce zaplatil hotově 15-25% z ceny a zbývající částku mu státní spořitelna na čtyřprocentní úrok zapůjčila. Půjčky byly

²²⁹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 2, a.j. 5, Příloha III., *Návrh na zřízení patronátních prodejen*, s. 1-5.

²³⁰ *Linie*, Květy 15, 1965, č. 17, s. 8.

²³¹ Anna ČERVENKOVÁ – Jiří KOSTA, *Nejde jen o ekonomickou rovnováhu*, Literární noviny 16, 1967, č. 26, s. 1.

²³² Počet osob na jeden automobil v USA činil 2,5, ve Švédsku 5,5, ve Francii 5,75, ve Velké Británii 8, v NSR 9, v Norsku 9,5, v ČSSR to bylo 35 osob. Celkový světový průměr činil 24 osob na jeden automobil.

²³³ Rozhovor veden s Irenou Evou Šiklovou dne 20. 9. 2008

²³⁴ *Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1970*, Praha 1970, s. 472-473.

splatné od šesti měsíců po tři roky.²³⁵ Následující tabulka dokazuje, že nedostatek v průmyslovém zboží stále přetrvával. Kromě rozhlasových přijímačů, které byly v každé rodině. Například televizor²³⁶ vlastnila polovina domácností. Vysavač²³⁷ vlastnilo 39 domácností ze sta. Šicí stroj²³⁸ však byl zase v každé druhé rodině.

	1961	1962	1963	1964	1965
Pračky	57	61	63	66	67
Chladničky	14	18	21	26	30
Vysavače	28	32	34	37	39
Šicí stroje	61	63	63	64	64
Elektrické sporáky	8	9	10	12	12
Plynové sporáky	17	20	22	24	25
Rozhlasové přijímače	95	100	105	109	112
Televizní přijímače	28	34	49	47	51
Jednostopá motorová vozidla	20	22	25	27	28
Osobní automobily	7	8	9	9	10

Tab. č. 3: Počet předmětů připadajících na 100 domácností ke konci roku.²³⁹

Na jednáních KŽÚ si členové otevřeně přiznávali, že příčinou mnoha nedostatků na trhu je, že obchod ani výroba nedovede pružně a rychle reagovat na odstranění chyb z nesprávně odhadnuté poptávky anebo z nepředvídaných změn prodeje.²⁴⁰ Rok 1968 byl velmi otevřený a kritický k politickému i ekonomickému dění ve státu. „*Diskuse na valném shromáždění Čs. ekonomické společnosti koncem března t. r., věnovaná problémům ekonomické rovnováhy, ukázala, že k zavedení nové soustavy nestačí čistě ekonomické metody a postupy, že si ji nelze představit bez důsledné demokratizace celého veřejného života. Rovnováha, kterou nová soustava pro své zdárné fungování vyžaduje, není pouhá rovnováha ekonomická.*“²⁴¹ Tento názor se přesně ztotožňuje s názorem Oty Šíka, který tvrdí, že nezbytným předpokladem pro přijetí ekonomické reformy je iniciativa a zájem veškerého lidu. Bez pocitu svobody není možné očekávat žádnou vysoce efektivní hospodářskou činnost.

²³⁵ František KOUŘIL, *Doplňkové půjčky*, Rudé právo 43, 1963, č. 28, s. 3.

²³⁶ Cena televizoru v roce 1967 byla 3 650 korun.

²³⁷ Vysavač se dal pořídit v roce 1967 za 510 korun.

²³⁸ Šicí stroj ponořovací v roce 1967 stál 1 480 Kčs.

²³⁹ NA, A-UV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 16, bod 2, *Tendence ve vývoji životní úrovně mezi XII. a XIII. sjezdem KSČ*, s. 33.

²⁴⁰ NA, A-UV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 4, *Návrh opatření na zlepšení práce obchodu a zajištění dodávek spotřebního zboží*, s. 4.

²⁴¹ Anna ČERVENKOVÁ – Jiří KOSTA, *Nejde jen o ekonomickou rovnováhu*, Literární noviny 16, 1967, č. 26, s. 2

VI. Populační vývoj v šedesátých letech

Populační vývoj každé společnosti je ovlivněn souborem podmínek biologických a souborem podmínek společenských. K biologickým podmínkám patří věkové složení obyvatelstva (tab. č. 5), poměr pohlaví²⁴², zdravotní stav obyvatelstva a délka života. Ke společenským podmínkám patří především podmínky ekonomické, dosažený stupeň životní úrovně, kulturní úroveň, postavení ženy v rodině a společnosti, psychosociální činitelé, zákonodárství a řada dalších faktorů.²⁴³

	1950	1961	1970
Československo	12 338 419	13 745 577	14 374 986
České země	8 896 102	9 571 531	9 807 696
Slovensko	3 442 317	4 174 046	4 537 290

Tab. č. 4: Počet obyvatelstva²⁴⁴
1961. uváděno v %

	- 14	15-59	60+
Československo	27,2	59,6	13,8
České země	25,4	59,7	14,9
Slovensko	31,5	57,3	11,2

Tab. č. 5: Věková skladba obyvatelstva k 1. 3.

Od padesátých let dochází, zejména v českých krajích, nejdříve k zastavení a pak k poklesu porodnosti, který vrcholil kolem roku 1960. Nepříznivý vliv klesající porodnosti byl zpomalován poklesem úmrtnosti. Snížení úmrtnosti mělo příznivý vliv na prodloužení průměrné (tzv. střední) délky života,²⁴⁵ která se v období 1950-1960 prodloužila o 7 let na 70,4 roku, ačkoliv za předchozích 20 let činilo prodloužení necelých 10 roků. Střední délka života u mužů se prodloužila o 6,7 roku na 67,4 roků, u žen činilo prodloužení střední délky života 7,6 roku na 73,1 roku.²⁴⁶ Zde je třeba brát v úvahu velký vliv válečných událostí. Srovnání je zajímavé spíše s dobou předválečnou,²⁴⁷ kdy střední délka života dosahovala v průměru u obou pohlaví 53,6 roků. Tento údaj vypovídá o tom, že se za třicet let zvýšil průměrný věk obyvatel

²⁴² Především ve věku 15-45, dnes se hranice reprodukčního věku posouvá na 15-59 let.

²⁴³ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 12, bod.1, Příloha III., *Zhodnocení populačního vývoje v ČSSR. Rozbor Státní populační komise*, s. 3.

²⁴⁴ *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970*. Díl I, Počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850-1970 podle správního členění k 1. lednu 1972. Svazek 1, Úvodní část: Česká socialistická republika (1. část), Praha 1978, s. 40.

²⁴⁵ Střední délka života, neboli „naděje na dožití“, představuje počet, jichž se pravděpodobně dožije osoba narozená v období, pro něž byly vypočteny úmrtnostní tabulky, za předpokladu, že po celé období bude trvat stejný „řád vymírání“ jako v době, kdy byly tabulky vypočteny.

²⁴⁶ Tato tendence pokračovala i v roce 1966, kdy střední délka života byla u mužů též 67, a u žen 73 let.

²⁴⁷ Měřenými léty jsou 1929-1932.

Československa o 17 let. Kdybychom tyto hodnoty srovnaly se světovými výsledky měření kolem roku 1960, zjistíme, že průměrná délka života obou pohlaví v Československu byla 70,4, což patří k lepšímu celosvětovému průměru. Vyšší hodnoty vykazovala Francie (71,7), Velká Británie (70,9) a Švédsko (73,3). Spojené státy americké vykazovaly v roce 1961 velmi podobné hodnoty, které činily 70,3 let střední délky života. Ve Spolkové republice Německo dosahovali lidé v průměru 69,3 let. Mnohem nižšího věku se dožívali obyvatelé Rakouska (58,0) a SSSR (57,9).²⁴⁸ Se stále vzrůstající střední délkou života a snižováním úmrtnosti souvisí stárnutí obyvatelstva. Tedy vyšší poměr starších lidí ve společnosti. Tato skutečnost si následně vyžadovala příslušná opatření sociální politiky státu. Vyžadovala si je i stále klesající porodnost doprovázená zvyšující se potratovostí.

Bez výše uvedených demografických měření a zkoumání populačních procesů se neobejde socialistická populační politika, ani plánování národního hospodářství. Je zřejmé, že populační vývoj a případná populační politika státu se promítá také do stavu životní úrovně obyvatelstva.

²⁴⁸ Demografie – Revue pro výzkum populačního vývoje 6, č.2, 1964.

VI.1 Porodnost a potratovost

Populační vývoj po druhé světové válce zažíval svou renesanci. Natalita rychle stoupala až do počátku šedesátých let, kdy se porodnost zpomalovala, až nakonec začala klesat. V letech 1965-1969 byla míra obecné plodnosti o 27,8% nižší než v letech 1945-1949 a úhrnná plodnost byla nižší o 32,7%.²⁴⁹

Vývoj počtu ukončených těhotenství (porodem i potratem) v letech 1958–1970 se vyznačoval třemi etapami (Tab.č. 6). Od roku 1958²⁵⁰ vývojová křivka klesala. Kulminovala v roce 1961. V druhé etapě počínající rokem 1961 a až do roku 1964 vývojová křivka vzrůstala, kde tento stav vrcholil a následujícího roku se opět snižoval. Počet ukončených těhotenství se tehdy snížil o 1 668. Od roku 1965 se tento stav opět navyšoval. Právě v letech 1963 a 1964 se výrazně zvýšil i počet narozených dětí. V roce 1964 dosáhl svého vrcholu, jímž bylo 155 666 porodů. Tento jev můžeme označit jako třetí etapu. Následující roky tento stav kolísal, dokonce i klesal. Teprve v roce 1969 se začalo tempo růstu opět zrychlovat. Situace z roku 1964 se však do roku 1970 nenavrátila.²⁵¹

V roce 1960 se snižoval počet porodů o 2,2% předcházejícího roku. Naopak počet potratů se zvýšil o 1,8%. Tohoto roku bylo zaznamenáno 80,2% interrupcí ze všech potratů. Dalším kritickým rokem byl rok 1969, kdy umělá přerušování těhotenství dosahovala o 1,2% více než v roce 1961. Nedá se vyloučit, že denatalitní nálada po roce 1968 byla vyvolána i reakcí na politické události v zemi. Řada žen i manželských párů nechtěla přivést na svět své potomky do tehdejších poměrů v zemi. Též je známo, že se za srpnových událostí roku 1968 zvýšil počet znásilnění. Tato skutečnost se však nikde nezveřejňovala a zůstávala pouze tragickou intimností žen. Výše zmíněné příčiny nemají na konečné výsledky rozhodující vliv, ale domnívám se, že určitě na nich participovaly.

rok	Ukončená těhotenství	Narození	Potraty	Interrupce	Ze 100 ukončených těhotenství		
					porodů	potratů	interrupcí
1958	210 894	143 251	67 643	49 035	67,9	32,1	23,3
1959	209 579	130 310	79 269	61 914	62,2	37,8	29,5
1960	215 374	130 161	85 213	67 550	60,4	39,6	31,4
1961	219 563	132 201	87 362	70 062	60,2	39,8	31,9
1962	218 260	134 695	83 565	66 031	61,7	38,3	30,3
1963	221 739	150 062	71 677	51 470	67,7	32,3	23,2
1964	226 554	155 666	70 888	51 524	68,7	31,3	22,7
1965	224 886	148 545	76 341	58 554	66,1	33,9	26,0
1966	225 522	142 206	83 316	65 818	63,1	36,9	29,2
1967	226 144	139 413	86 731	69 850	61,6	38,4	30,9
1968	227 485	138 396	89 089	72 488	60,8	39,2	31,9
1969	235 243	144 155	91 088	74 263	61,3	38,7	31,6
1970	238 402	148 893	89 509	71 893	62,5	37,5	30,2

plukových

měření těchto

úhrnná plodnost

Velmi příznivý populační vývoj nastal v období 1963-1964. Lze to vysvětlit nejen snížením úmrtnosti, zvýšením porodnosti, snížením potratovosti o 6% z předcházejícího roku, ale také zlepšením věkového složení žen²⁵³ nebo kumulací porodů s koncepcí plánovaných na rok 1963 či 1964. Zanedbatelný však není ani fakt, že v těchto letech byla zpřísněná praxe interrupčních komisí při zamítání žádostí o provedení umělého přerušení těhotenství.²⁵⁴ Avšak ani z tohoto jevu nelze usuzovat, že by byla zažehnána denatalitní nálada obyvatelstva. Koncem roku 1963 provedla Státní populační komise průzkum u snoubeneckých dvojic. Po dotazu kolik dětí plánují zodpovědělo v průměru 66% dotazovaných, že maximálně dvě děti.²⁵⁵ Kolem 20% žen bylo ochotno mít tři děti. Vyskytla se též čtyři procenta žen, která by si přála zůstat bezdětná. To pro socialistický stát nebylo povzbudivé zjištění.

Zanedbatelná není ani skutečnost, že ze sta ukončených těhotenství ve sledovaném období končilo v průměru 63 % porodem a 37 % potratem (Graf.č.1.) To znamená, že téměř každé třetí početí skončilo potratem. Tento vývoj začal ohrožovat dlouhodobou reprodukci v Československu. Byl to velmi vážný podnět pro řadu diskusí, ze kterých se vyvodilo mnoho opatření pro zvrácení nepříznivého populačního vývoje. Komise pro otázky životní úrovně zpracovávala řadu návrhů předložených Státní populační komisí.²⁵⁶

Potratovost a především umělá potratovost se stala velmi palčivou otázkou doby. Úroveň umělé potratovosti byla výrazně ovlivněna legislativou. Před rokem 1958, než byla interrupce zlegalizována,²⁵⁷ se vyskytuje legálně nízký počet případů, ilegálně však relativně vysoký. Později pak nástupem liberálnější legislativy nastává nárůst umělé potratovosti. Chybí však k těmto zásahům dostatečné propagování (avšak i samotná existence) moderní antikoncepce a relevantní sexuální výchova obyvatelstva. Hlavními faktory ovlivňující úroveň potratovosti byla legislativní ustanovení, dostupnost antikoncepce, společenské klima, reprodukční zdraví populace a individuální vlivy jako jsou náboženské přesvědčení, úroveň vzdělání, ekonomická situace.

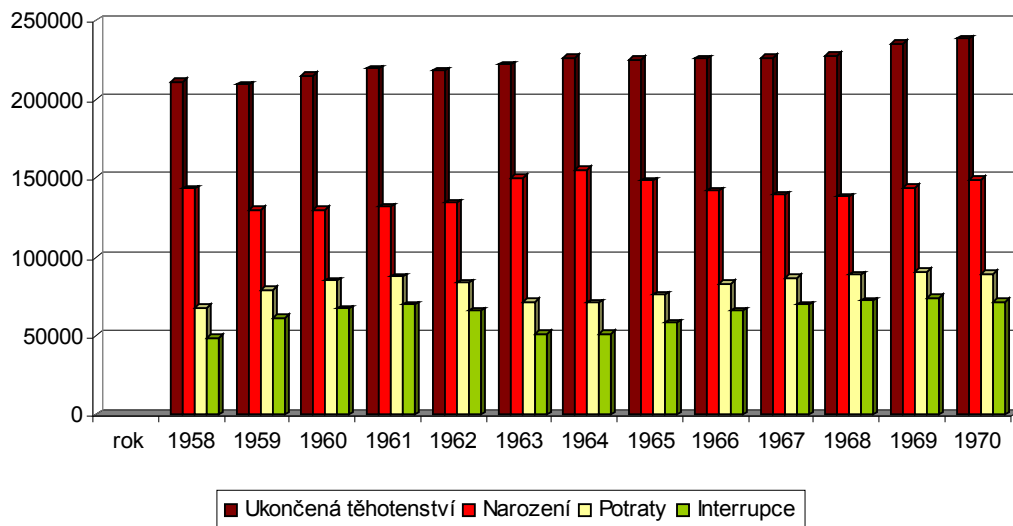
²⁵³ Toto lepší věkové složení bylo způsobeno tím, že do věku plodnosti začaly postupně vstupovat silné ročníky žen narozených v roce 1940 a později.

²⁵⁴ Demografie – Revue pro výzkum populačního vývoje 6, 1964, č. 2, s. 179.

²⁵⁵ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j 12., bod 1, *Zhodnocení populačního vývoje*, s. 9.

²⁵⁶ Tato komise byla založena v roce 1956. Měla napomoci řešit tento velmi nepříznivý populační vývoj v ČSSR.

²⁵⁷ Podle §11 vládního nařízení č. 126/1962 se poplatek za umělé přerušení těhotenství zvyšuje z původních 200-500 Kčs na nově stanovený příspěvek 200-800Kčs.

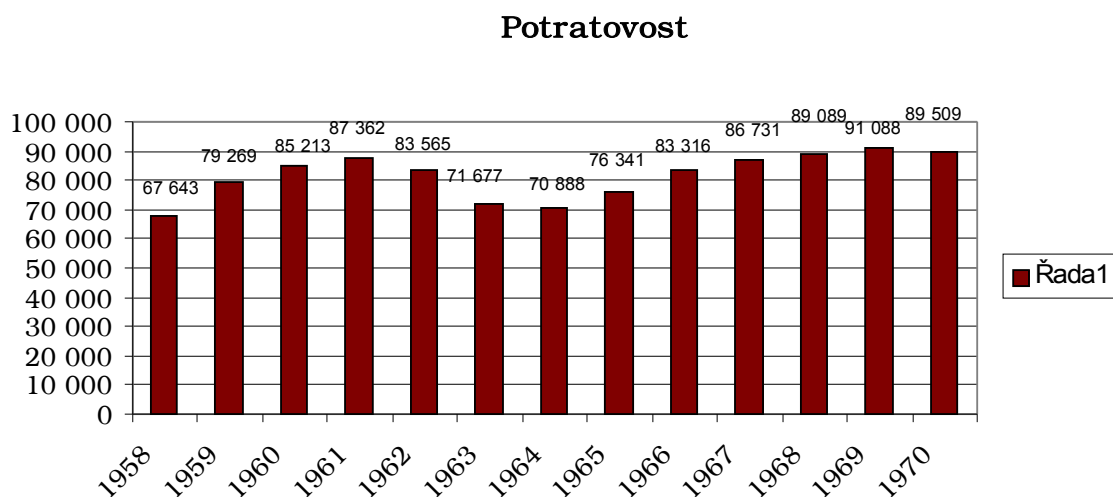

Graf č. 1: Počet ukončených těhotenství. Z toho počet narozených a počet potracených. Množství interrupcí z celkového počtu potratů.

VI.2 Vymezení pojmu potrat

Potratem se rozumí ukončení těhotenství při němž: A) plod neprojevuje ani jednu ze známek života a jeho porodní hmotnost je nižší než 1000 g a pokud ji nelze zjistit, jestliže těhotenství je kratší než 28 týdnů, B) plod projevuje alespoň jednu ze známek života a má porodní hmotnost nižší než 500 g, ale nepřežije 24 hodin po porodu, C) z dělohy ženy bylo vyňato plodové vejce bez plodu anebo těhotenská sliznice, D) potratem se rozumí též ukončení mimoděložního těhotenství anebo umělé přerušení těhotenství provedené podle zvláštních předpisů.

Dále se rozlišují jednotlivé druhy potratu. V textu jsou použity pojmy jako samovolný potrat či interrupce. Pokud se tedy zmiňujeme o samovolném potratu, je tím míněno spontánní vypuzení plodu z dělohy před ukončením 28. týdne těhotenství. Další používaný výraz je interrupce nebo též miniinterrupce. Za ní je pokládáno umělé ukončení těhotenství prováděné vakuovou aspirací. Tato metoda je pro ženu šetrnější a lze ji provést v raném stádiu těhotenství, tj. do sedmého týdne u prvorodičky a do osmého týdne u druhorodičky.²⁵⁸

Graf č. 2: Počet potratů za sledované období.

²⁵⁸ Existuje i další legální umělé přerušení těhotenství jinou metodou než miniinterrupcí do 12. týdne, u zdravotních důvodů do 24. týdne těhotenství. Po uplynutí 12 týdnů těhotenství lze uměle přerušit těhotenství, jen je-li ohrožen život ženy nebo je prokázáno těžké poškození plodu nebo, že plod je neschopen života. Nepatří sem ukončení mimoděložního těhotenství.

VI.3 Zákonná podstata umělého přerušeni těhotenství

Až do roku 1950 platil u nás rakouský trestní zákon č. 117/1852 Sb., kde se zcela v duchu doby jeho vzniku praví doslova: „Žena, která obmyslně podnikne jakékoliv jednání, jímž způsobí vyhnání svého plodu, dopustí se zločinu. Trest za dokonáný čin je 1 až 5 let vězení.“ Ten byl v roce 1950 nahrazen trestním zákonem č. 86/1950 Sb., § 218, který jen snížil sazbu na 1 rok pro těhotnou ženu, ale zato zvýšil sazbu až na 5 let pro toho, kdo zákrok provede bez úplaty, a 10 let pro toho, kdo zákrok provede za úplatu. Tak až do roku 1957 bylo legální přerušeni těhotenství pouze výjimečně amnestovaným zločinem. Teprve v tomto roce vyšel u nás zákon č. 68/1957 Sb.,²⁵⁹ který umožnil přerušiti těhotenství na přání těhotné ženy i z jiných důvodů než zdravotních. Souhlas k tomu ovšem musela dát zvláště k tomu ustanovená komise. Nabytím účinnosti tohoto zákona roku 1958 byla zavedena úplná evidence a statistika potratů v Československu. Tento zákon zavedl pojem „umělé přerušeni těhotenství na žádost“, označující lékařský zákrok, na který má těhotná žena právo, požádá-li o něj zákonným postupem a je-li její žádosti vyhověno příslušnou interrupční komisí. Zprvu tak před komisí musely ženy podstupovat velmi pokořující proces, při němž byly veřejně projednávány všechny osobní problémy „žadatelek“.²⁶⁰ Interrupční komise byly zrušeny až v roce 1987, kdy vstoupil v platnost nový zákon č. 66/1986 Sb.,²⁶¹ který

²⁵⁹ Sbírka zákonů č. 68/1957, Zákon ze dne 19. prosince 1957 o umělém přerušeni těhotenství (Národní shromáždění republiky Československé se usneslo na tomto zákone:

„§3 O povolení umělého přerušeni těhotenství rozhoduje na žádost těhotné ženy (jejího zákonného zástupce) komise k tomu zřízená.

Povolení k umělému přerušeni těhotenství lze udělit jen ze zdravotních důvodů nebo z jiných důvodů zvláštního zřetele.

§6 *Beztrestnost těhotné ženy*

Těhotná žena, která si své těhotenství sama uměle přeruší nebo někoho o to požádá nebo mu to dovolí, není trestná.“

²⁶⁰ S novým zákonem se umělé přerušeni těhotenství stalo běžným zákrokem ve všech zemích někdejšího východního bloku, s částečnou výjimkou Polska. Zákon však s sebou přinesl i extrémní situace, a to zejména v bývalém Sovětském svazu, v Bulharsku a v Rumunsku, kde byl v některých letech počet interrupcí čtyřnásobný ve srovnání s počtem porodů. Jedním z důvodů těchto vysokých čísel byla tamní absence jednoduchých forem antikoncepce.

²⁶¹ č. 66/1986 Sb.

§ 14 zrušuje se zákon č. 68/1957 Sb. O umělém přerušeni těhotenství.

Vládní nařízení č. 126/1962 Sb., kterým se zřizuje interrupční komise a provádí zákon o umělém přerušeni těhotenství, ve znění vládního nařízení č. 54/1966 Sb., a nařízení vlády ČSSR č. 69/1973 Sb..

přístup k interrupcím zcela uvolnil. Od té doby záleželo již pouze na rozhodnutí ženy a doporučení lékaře, zda zákrok podstoupí.²⁶²

rok	Počet potratů celkem	na 1000 obyvatel	V potratech celkem			Ze 100 potratů		
			umělá přerušeni	samovolné potraty	ostatní potraty	umělá přerušeni	samovolné potraty	ostatní potraty
1958	67 643	7,1	49 035	18 161	447	72,5	26,8	0,7
1959	79 269	8,2	61 914	17 087	268	78,1	21,6	0,3
1960	85 213	8,8	67 550	17 471	192	79,3	20,5	0,2
1961	87 362	9,1	70 062	17 207	93	80,2	19,7	0,1
1962	83 565	8,7	66 031	17 462	72	79,0	20,9	0,1
1963	71 677	7,4	51 470	20 124	83	71,8	28,1	0,1
1964	70 888	7,3	51 524	19 304	60	72,7	27,2	0,1
1965	76 341	7,8	58 554	17 747	40	76,7	23,2	0,1
1966	83 316	8,5	65 818	17 466	32	79,0	21,0	0,0
1967	86 731	8,8	69 850	16 853	28	80,6	19,4	0,0
1968	89 089	9,0	72 488	16 582	19	81,4	18,6	0,0
1969	91 088	9,2	74 263	16 810	15	81,5	18,5	0,0
1970	89 509	9,1	71 893	17 597	19	80,3	19,7	0,0

Tab. č. 7: Počet potratů za daný rok. Hrubá míra potratovosti na 1000 obyvatel. Počet potratů podle druhu celkem a počet potratů podle druhu ze 100 potratů²⁶³

²⁶² I přes tento fakt počet interrupcí v devadesátých letech začal výrazně klesat, a to jednak vlivem rozšíření moderních antikoncepčních prostředků, ale rovněž i zavedením povinného příspěvku žen na provedení potratu z jiných než zdravotních důvodů.

²⁶³ <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4028-04>, dne 1.12. 2008.

VI.4 Potratovost podle věku a rodinného stavu ženy

V níže uvedené tabulce (tab. č. 8) je znázorněn počet potratů na 1 000 žen ve věkových skupinách od 15 let do 49 let, tedy v období fertilního věku žen. Úhrnná potratovost v období let 1958-1959 je 1,102 potratů. Tato hodnota se postupem času zvyšovala. Tím, jak se zvyšovala celková potratovost, zvyšoval se i počet potratů na jednotlivé věkové skupiny žen. Nejvyšší počet potratů se vyskytuje ve věkovém rozmezí 25-29 let. Nejnižší hodnoty zase logicky prokazuje věková skupina žen od 45-49 let, kdy i počet fertilních žen klesá. (tab. č. 8) Od věku 30-34 let u žen převládá potrat nad porodem dítěte, ve vyšším věku několikanásobně.²⁶⁴

Období	Počet potratů na 1 000 žen ve věku								Počet potratů na 1 ženu během reprodukčního období
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	15-49	
1958-59	12,5	50,0	59,8	52,2	37,6	12,2	1,0	32,8	1,102
1960-64	14,2	52,8	64,6	57,2	39,9	17,0	1,0	35,4	1,241
1965-69	18,0	60,8	65,9	55,2	36,6	12,7	1,2	35,6	1,252

Tab. č. 8: Počet potratů na 1000 žen v reprodukčním období ženy (tj. v rozmezí 15-49 let). Počet potratů na jednu ženu během jejího reprodukčního období.

Nejvyšší výskyt samovolných potratů se kumuluje mezi 20-24 rokem ženy. V letech 1960-1964 (17,3), v letech 1965-69 (15,1). (tab. č. 9) Interrupci podstupuje nejvíce žen ve věkové skupině 30-34 let. (tab. č. 8)

období	Úhrn potratů	Rodinný stav ženy			Podíl potratů u žen		
		svobodná	vdaná	ostatní	svobodných	vdaných	ostatních
1960-64	79 741	9 287	65 980	4 474	11,6	82,7	5,6
1965-69	85 313	12 365	67 807	5 141	14,5	79,5	6,0

Tab. č. 9: Vývoj potratovosti podle rodinného stavu ženy.

Z tabulky lze vyčíst, že potraty vdaných žen převyšují potraty nevdaných žen. Je možné to vysvětlit skutečností, že vdaným ženám, které měly již více dětí, byla spíše povolena interrupce, nežli prvorodičkám, tedy většinou ženám čerstvě vdaným či stále svobodným. Vdané ženy musely řešit často tísnivou bytovou situaci a s příchodem dalšího potomka na svět se situace komplikovala. Tento problém se u svobodných dívek téměř nevyskytoval. Svobodná dívka či žena totiž neměla nárok na vlastní byt od státu.

²⁶⁴ Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva v českých zemích*, Praha 2004, s.191

Přednost byla dána manželům a to především manželům s dětmi. Také je faktem, že ve skupině vdaných žen²⁶⁵ bylo mnoho věkově starších žen a jak bylo řečeno výše, v polovině fertilního věku ženy je potratovost nejvyšší.

²⁶⁵ V tomto období je průměrný sňatkový věk žen kolem 20 let.

VI.5 Potratovost v mezinárodním srovnání

Země	Období	
	1960-64	1965-69
Bulharsko	91,0	91,9
Dánsko	5,1	7,5
Estonsko	117,7	82,6
Island	1,8	3,8
Maďarsko	123,8	130,6
Polsko	-	27,6
Rakousko	14,6	14,3
Rumunsko	215,1	394,0
Slovensko	24,4	31,8
Švédsko	3,1	8,1
ČSSR	56,7	59,9
Z toho interrupce v ČR	43,6	47,8

Tab. č. 10: Index potratovosti (ipo) ve vybraných měřených evropských zemích.²⁶⁶

Vybrané státy z tabulky spojuje pravidelné sledování potratovosti v jejich zemi. Některé státy (Švýcarsko, Belgie) si statistiku nevedly, protože tuto záležitost pokládaly za přísně soukromou záležitost ženy, o níž není nikdo oprávněn vyžadovat informace. Některé země zase potraty nepovolovaly, což podle oficiálních statistik znamenalo, že se v ní prostě vůbec nevyskytovaly.

Z publikovaných dat je zřejmé, že nejvyšší indikovaná potratovost v Evropě byla v Estonsku, Maďarsku, Rumunsku²⁶⁷ a Bulharsku. V těchto zemích bylo více interrupcí než narozených dětí. Zapříčiněno to bylo především špatnou dosažitelností a znalostí různých druhů antikoncepce. Nejnižší indikovaná potratovost, s výjimkou zemí, kde byly interrupce zakázány nebo kde nebyly vykazovány, je v Dánsku. Postavení Dánska je paradoxem, protože zde byl přístup k přerušení těhotenství naprosto liberální. Jejich nízký počet zřejmě plynul z všeobecného rozšíření kvalitní hormonální antikoncepce a pravděpodobně i z neúplného vykazování.

Je zřejmé, že určitý vliv na danou problematiku měla i výše životní úrovně v jednotlivých státech. Tedy kvalita života jejích obyvatel, která je zajišťována nejen společenským klimatem, propracovanou legislativou státu, ale také kvalitou zdravotnictví, vzdělání a informovanosti obyvatelstva, náboženským založením a i životním prostředím.

²⁶⁶ <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4028-04> dne 1.12.2008.

²⁶⁷ V Rumunsku za Ceaucescova režimu byly interrupce (stejně jako antikoncepce) několikrát střídavě povolovány a zakazovány. Ve druhé polovině šedesátých let 20. století byl počet umělých přerušení těhotenství v Rumunsku čtyřnásobný proti počtu narozených dětí, následoval zákaz, ten však počet interrupcí pouze omezil. Bezprostředně po Ceaucescově pádu vzrostl počet umělých přerušení těhotenství na někdejší úroveň, teprve pak začal klesat, zřejmě v souvislosti s rozšířením antikoncepce.

VI.6 Fenomén doby: interrupční komise

Sekretariát Státní populační komise provedl v lednu 1964 malý průzkum u předsedů interrupčních komisí v českých krajích i na Slovensku.²⁶⁸ Smyslem tohoto projektu bylo získat představu o zkušenostech a názorech pracovníků, kteří vykonávají tuto funkci, i o kvalitě zákona pro potřebu jeho eventuální změny či úpravy. Na písemný dotaz, který byl položen předsedům interrupčních komisí, dostal sekretariát Státní populační komise 162 odpovědí od 11 krajských a 151 okresních interrupčních komisí. Konečné zpracované výsledky tedy shrnují zkušenosti převážné většiny předsedů komisí z celé republiky.

Interrupční komise (dále jen IK) jsou orgány národního výboru.²⁶⁹ Mají spolupracovat s příslušnými orgány národního výboru (dále jen NV) a projednávat s nimi opatření k odstranění příčin, které vedou ženy k žádostem o potrat. Komise jsou tříčlenné a zasedá v nich, kromě předsedy ještě jeden člen okresní populační komise (případně z řad členů NV, členek výboru žen nebo zástupců odborové rady) a jeden lékař, a to přednosta ženského a porodnického oddělení nemocnice s poliklinikou nebo polikliniky. Předsedové IK, u nichž byl průzkum proveden, pokládají ve značné většině (115, tj. 71%) uvedené složení komise za vyhovující. Naproti tomu 47 předsedů IK se domnívá, že dosavadní složení nevyhovuje a navrhuje doplnění (např. doporučují přizvat ještě právního poradce a sexuologa, zástupce závodů atd.).

Předsedové komisí obdrželi otázku, zda by měly být upraveny prováděcí směrnice, či zda by měl být samotný zákon o interrupcích zrušen. Mohli zároveň

²⁶⁸ Jiří PROKOPEC, *Zkušenosti interrupčních komisí a současná prováděcí praxe zákona o umělém přerušení těhotenství*, Demografie – Revue pro výzkum populačního vývoje 6, 1964, č.2, s. 242–247.

²⁶⁹ Ve smyslu vládního nařízení 126/1962 Sb. Jsou užšími komisemi při zdravotnické komisi.

„Sbírka zákonů vydána dne 21. prosince 1962, č. 126/1962 Sb. § 5 Zdravotní důvody (indikace), které jsou důvodem k umělému přerušení těhotenství, stanoví ministerstvo zdravotnictví. Za jiné zvláštního zřetele hodné důvody, které jsou důvodem k umělému přerušení těhotenství, se považují zejména: pokročilý věk ženy; nejméně tři žijící děti; ztráta manžela nebo jeho invalidita; rozvrat rodiny; ohrožení životní úrovně v případech, kdy hospodářská odpovědnost za výživu rodiny nebo dítěte spočívá převážně na ženě; obtížná situace vzniklá otěhotněním u ženy neprovdané; okolnost, která nasvědčuje, že k otěhotnění došlo znásilním nebo jiným trestným činem.“

navrhnout při této příležitosti změny směrnic.²⁷⁰ Výsledky výzkumu jsou uvedeny v níže uvedené tabulce.

území	Ponechat zákon v platnosti		Zrušit zákon		celkem	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
České kraje	117	100,0	-	0,0	117	100,0
Slovenské kraje	43	95,6	2	4,4	45	100,0
ČSSR	160	98,7	2	1,3	162	100,0

Tab. č. 11:
Názory členů IK, zda jsou pro zachování platnosti zákona o umělém přerušení těhotenství.

Možnost legálního přerušení těhotenství má být tedy podle mínění téměř všech předsedů IK zásadně ponechána. Vyplývá to nutně z přesvědčení, že „*pokud nebudeme s to předcházet a zabraňovat tomu, aby žena nechtěně otěhotněla a pokud nebudeme moci vytvořit všechna potřebná opatření pro vyšší standard rodin s více dětmi, potud musíme možnost interrupce, provedené legálně, připustit, nechceme-li ženu dohnat ke kriminálnímu potratu a tím ke zvýšenému ohrožení jejího zdraví.*“²⁷¹ Při této příležitosti se předsedové mohli vyjádřit i ke způsobům, jak snížit potratovost u nás. Mezi hlavní předpoklady pro snížení vysokého počtu interrupcí patří především vyřešení bytové krize, zlepšení situace v předškolních zařízeních, zvýšení znalostí a úrovně antikoncepce,²⁷² lepší výchovné působení, vytvoření lepších podmínek pro zaměstnanost žen a zlepšení finanční situace, zlepšení úrovně služeb.

Hlavní důvod, který uváděly ženy, byl bytový problém, či že žena měla již tři děti. Převážně se však kombinovalo více důvodů naráz. Tedy například, že žena měla již dvě nebo tři děti a zároveň měla malý byt. Podstatný byl též zdravotní stav ženy či její pokročilý věk. Důvodem pro interrupci se stal těhotným ženám rovněž rozvrat v rodině a finanční nedostatečnost. To vše u žen vdaných, u žen svobodných to byl jejich rodinný stav. Je však třeba přihlídnout ke skutečnosti, že uváděné důvody byly cíleně formulovány způsobem, aby žádost těhotných žen byla kladně vyřízena. Členové komise měli zodpovědět otázku zda se domnívají, že uvedené důvody žen jsou pravdivé či nikoliv. Odpovědi jsou rozdílné v českých krajích a na Slovensku. Pouze 1,7% členů

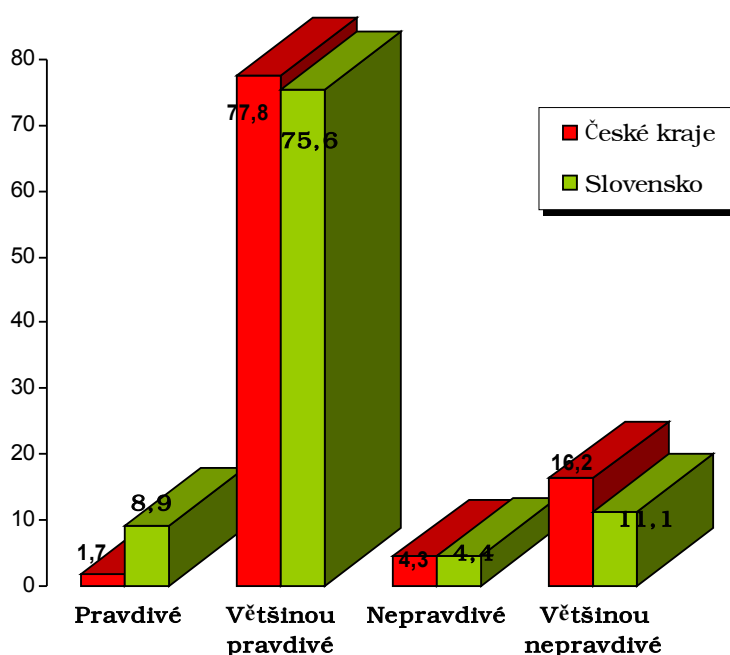
²⁷⁰ Mezi navrhovanými úpravami se vyskytl i jeden názor, že by u nás měla být zavedena obdobná praxe jako v SSSR, tj. povolení interrupce na pouhou žádost ženy - bez projednání v komisi. Někteří navrhovali zvýšení horní hranice poplatků, případně stanovení poplatku při interrupci ze zdravotních důvodů. A u sociálně slabých případů by měly být poplatky sníženy nebo by od nich mělo být zcela upuštěno. Některé náměty se týkaly povolování interrupcí svobodným, kdy se např. navrhoval postih partnera, zpřísnění anebo dokonce zákaz u žen, které dosud nerodily. Předmětem připomínek je i otázka, zda by nebylo vhodné stanovit kolikrát vůbec může být umělé přerušení povoleno jedné ženě a zda dosavadní lhůta šesti měsíců, která musí minimálně uplynout mezi první a další interrupcí, je správně stanovena.

²⁷¹ Jiří PROKOPEC, *Zkušenosti IK a současná prováděcí praxe zákona o umělém přerušení těhotenství*, Demografie – Revue pro výzkum populačního vývoje 6, 1964, č.2, s. 245.

²⁷² Po roce 1986 potraty prudce stoupaly, ale náhle se opět snížily. Důvodem bylo zavedení antikoncepce.

komisí v českých krajích se domnívá, že důvody žádostí o interrupci jsou zcela pravdivé. Na Slovensku se objevuje větší důvěra (8,9% členů). Naprostá většina na Slovensku i v českých zemích je přesvědčena, že důvody, kterou vedou ženu k ukončení těhotenství interrupcí, jsou většinou pravdivé.

Graf č. 4: Názory členů IK na pravdivost důvodů žádostí o interrupci v %.

Pro nejednu ženu bylo předstoupení před interrupční komisí velikou potupou. Pokud šlo ještě o mladé dívky, brávaly si s sebou i své matky. Nebylo výjimkou, že před komisí musel předstoupit i provinilý muž. V prosinci roku 1963 byl v Rudém právu²⁷³ uveřejněn článek „Reportáž o deseti nenarozených“, kde je nejen popsán velmi barvitě průběh takového předstoupení před komisí, ale také jsou zde velmi neeticky a zcela proti lékařskému tajemství zveřejněny příběhy žen a dívek, které byly nuceny z rozličných důvodů předstoupit před IK a svěřovat se svými intimními záležitostmi. Ač jména nebyla uvedena, domnívám se, že se nejedna žena musela v popisu své osoby i svého případu poznat. Ač byly z převážné většiny žádosti schváleny, tedy jejich přání podstoupit interrupci bylo vyhověno, musely ženy vytrpět velikou psychickou zátěž. Členové komise vždy apelovali na ženu, zda své rozhodnutí nechce vzít zpět. Jejich

²⁷³ Jiří FRANĚK, *Reportáž o deseti nenarozených*, Rudé právo 43, 1963, č. 4, s. 4.

hlavním argumentem byla případná neplodnost po zákroku²⁷⁴ či jiné zdravotní potíže. Povinnost k socialistickému státu byla též vyřčena. Na to reagoval jeden nejmenovaný budoucí otec: „*jestli přibude republice jeden občan, jestli to vyváží, že několik lidí bude nešťastných.*“ Tento muž si odváděl od komise i svou těhotnou přítelkyni, jiní si odnášeli poučení a brožurky o ochranných prostředcích.

Členové IK se často dotazovali při rozhovoru se ženou, zda zná či používá různé antikoncepční prostředky. Výsledky jsou nelichotivé. Je zřejmé, že znalost žen o antikoncepci byla poměrně malá. Pouze 30% žen uvedlo, že jejich znalost o antikoncepčních prostředcích je dobrá. Naprostá většina dotazovaných žen odpověděla, že jejich povědomost o antikoncepci je malá (42%), či naprosto nedostatečná (27%). Komise se sice hlásí o propagaci antikoncepce, ale v podstatě v té době není co propagovat.²⁷⁵ Pokud lze mluvit o antikoncepčních prostředcích, či jen zabránění početí, byla u žen praktikován především „*coitus interruptus*“²⁷⁶ a metoda neplodných dní, ženská antikoncepce byla velice vzácná. Pokud jde o muže, byl přednostně používán kondom.²⁷⁷ Jediná možnost, jak získat hormonální antikoncepci, byla na předpis. To však za podmínky, že žena již porodila dříve minimálně dvě děti. Objevily se návrhy na rozšíření množství uživatelů o ženy, kterým by v případě otěhotnění byla povolena interrupce. Šlo především o mladé novomanželky bez bytu, studující, šetřící na družstevní výstavbu apod. Užívání hormonální antikoncepce by pro ně bylo menší škodou, než-li interrupce, po níž dochází ke komplikacím nejvíce u dosud nerodivších žen. KŽÚ se v roce 1965 zasazovala²⁷⁸ u ministerstva zdravotnictví o to, aby se daly do oběhu nové antikoncepční prostředky, a to především nitroděložní pesary Dana I., II.,

²⁷⁴ Neplodných žen po umělém ukončení těhotenství bylo až 18%.

²⁷⁵ Ve světě nastal zásadní zlom v roce 1960, kdy byl na americký trh uveden první hormonální antikoncepční přípravek Enovid. O rok později přichází na německý trh první evropský preparát s názvem Anovlar. Přestože se první preparáty vyznačovaly obrovskou dávkou hormonů, které způsobovaly řadu nežádoucích vedlejších účinků, šlo o převratný objev. Do tehdejšího Československa však nová antikoncepční metoda pronikala velmi pozvolna. Ještě deset let po uvedení první hormonální antikoncepce na světový trh užívalo u nás podle Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR antikoncepci jen něco přes 100 000 žen. Zhruba dvě třetiny z nich přitom používaly antikoncepci nitroděložní. Přestože počet žen, které se rozhodly pro hormonální antikoncepci postupně přibýval, ještě do začátku devadesátých let převažovala obliba nitroděložní antikoncepce. Od roku 2000 začalo v České republice některou z moderních antikoncepčních metod, předepsanou lékařem, používat více než milion žen, přičemž téměř 900 tisíc z nich začalo užívat antikoncepci hormonální.

²⁷⁶ Přerušovaná soulož.

²⁷⁷ Jiří PROKOPEC, *Zkušenosti IK a současná prováděcí praxe zákona o umělém přerušování těhotenství*, Demografie – Revue pro výzkum populačního vývoje 6, 1964, č.2, s. 246.

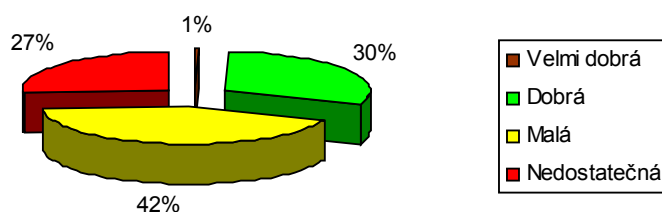
²⁷⁸ Usnesení 11. schůze komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně z 19. 11. 1965 bylo uloženo ministerstvu zdravotnictví ve spolupráci se Státní plánovací komisí a ministerstvem chemického průmyslu provádět pozitivní opatření ke snížení vysoké potratovosti, zejména prostředky moderní antikoncepce.

III. a dále hormonální antikoncepce Antigest.²⁷⁹ Tento československý výrobek byl první svého druhu v socialistických zemích. Na trh přišel v prosinci roku 1965.²⁸⁰ Své antikoncepční pilulky vyráběly též USA, VB, Holandsko a Švýcarsko.²⁸¹ Na Západě se díky antikoncepci započala ostrá polemika o možnosti zvýšení promiskuity. Té se obávali i v ČSSR. Svůj odpor vůči antikoncepci vyjádřila i církev. Ta však u nás oficiálně nehrála žádnou roli a její názor k této problematice nebyl brán v potaz.

Antigest byl k dostání pouze na lékařský předpis. V novinovém článku informujícím o vývinu tohoto antikoncepčního prostředku se sice dávalo ženám na vědomí, že na něj má právo každá žena nad 18 let,²⁸² avšak ve skutečnosti byly pilulky předepisovány pouze ženám, které měly již alespoň dvě děti.²⁸³ Cena měsíční dávky byla mezi 16-20 Kčs. Antigest vyvolával u řady žen nežádoucí účinky. Na počátku užívání se někdy dostavovaly potíže podobné začátku těhotenství jako bolesti hlavy, nevolnost až zvracení, napětí v prsou. V dalším období tyto potíže zmizely. Nejedna žena si stěžovala na tloustnutí, v průměru o 1-4 kg. Na to reaguje doc. dr. František Tvaroh, CSc., slovy, že ženy „přibírají však na místech pro ně výhodných, tj. hlavně na prsou, v pase zůstávají útlé“.²⁸⁴ Z tohoto důvodu byl tento fakt brán výrobcem spíše jako příznivý účinek.

Graf. č. : Graf ukazuje, že dvě třetiny dotázaných osob odpověděly, že jejich znalost antikoncepce je nedostačující.

Otázka znalosti antikoncepce v ČSSR

²⁷⁹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 5, a.j. 19, bod 3, Informace pro KŽÚ o opatřeních ministerstva zdravotnictví ke snížení vysoké potratovosti, s. 1-5.

²⁸⁰ Antigest byl vyvinut ve Výzkumném ústavu přírodních léčiv v Praze. Jeho tvůrcem je gynekolog a endokrinolog MUDr. Rudolf Štěrba, CSc.

²⁸¹ Zde se například vyráběl hormonální antikoncepce Noracyklin.

²⁸² Přesněji řečeno ženy nad 18 let, které již rodily.

²⁸³ Antigest již v prosinci na trh. Rudé právo 45, 1965, č. 250, s. 3.

²⁸⁴ František TVAROH, *Slovo k mladým ženám*, Květy15, č. 51, 1965, s. 31.

VI.7 Úmrtnost

Je celosvětově uznanou skutečností, že závislost zdraví obyvatelstva na společenských činitelích je v kladném i záporném smyslu tím vyšší, čím vyšší je stupeň vývoje a rozvoje společnosti. Po rychlém snížení úmrtnosti do 60. let 20. století následovala etapa zhoršení, respektive stagnace.²⁸⁵ Od 60. let se snižování úmrtnosti zastavilo, a země začala zaostávat za ostatními vyspělými zeměmi. Jednou z příčin byla mužská nadúmrtnost.²⁸⁶ Mezi procesy, které pozitivně ovlivňovaly úmrtnost patřily nové léky, pokroky v diagnostice, více zdravotníků, zdokonalování sítě zdravotnických služeb, životní prostředí a jeho změny (znečištění ovzduší, nezávadná voda), životní zvyklosti (kouření, pohybový režim), ekonomické podmínky (výživa, bydlení) a vývoj lékařské vědy (antibiotika).²⁸⁷ Negativně ovlivňovala úmrtnost naopak nedostatečnost výše uvedených skutečností. Musíme tedy přihlídnout k příčinám smrti způsobené vnějšími a vnitřními charaktery. Jako vnější charakter je brán například účinek městského prostředí. Je zřejmé, že města a obzvláště výrazně průmyslová města vykazují nejméně příznivý zdravotní stav. Nezdravé účinky města jsou též zalidnění, hluk, nezdravé bydlení a, jak bylo řečeno výše, i čistota ovzduší.²⁸⁸ Za příčiny vnitřního charakteru lze počítat zvyky, obyčeje, tradice, moralitu, etiketu. Je možné sledovat i různou úmrtnost v jednotlivých regionech. Musí se však brát na zřetel rozdíly ve věkové skladbě, způsob života obyvatel, tzn. vyšší či nižší urbanizace, stupeň industrializace, rozdílné životní podmínky, klimatické podmínky, čistota ovzduší, kvalita a hygiena bytového fondu, zdravotní uvědomění, odlišná síť zdravotních zařízení.²⁸⁹ V průběhu let 1960–1964 bylo nejčastější příčinou smrti úmrtí na některou cévní chorobu (34,8% zemřelých), dále novotvary (21,4%), nemoci nervů a čidel (11,7%), nemoci ústrojí dýchacího (8,7%) a další. Nedostatečně určené příčiny smrti představovaly už jen 1,9% úmrtí. Jako páté nejčastější příčiny smrti se řadí úrazy, otravy a sebevraždy. Případy úmrtí na nemoci cévního ústrojí se od let 1960-1964 do 1965-1969 zvýšily téměř

²⁸⁵ Ta byla překonána teprve kolem přelomu 90. let.

²⁸⁶ Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva*, s.196.

²⁸⁷ Miloš VACEK, *K problému trendu úmrtnosti*, *Demografie-Revue pro výzkum populačního vývoje* 9, 1967, s. 23.

²⁸⁸ Zdeněk HÁJEK, *Úmrtnost ve městech a na venkově*, *Demografie-Revue pro výzkum populačního vývoje* 9, 1967, s. 30.

²⁸⁹ Milan KUČERA - Ladislav RŮŽIČKA, *Regionální rozdíly v úrovni úmrtnosti obyvatelstva ČSSR*, *Demografie- Revue pro výzkum populačního vývoje* 2, 1964, s. 103.

dvojnásobně. Částečně se zvýšily případy rakovinového onemocnění, nemoci dýchacího ústrojí či nemoci trávicího ústrojí. Pozitivní snížení zaznamenala úmrť na nemoci nervů a čidel, nemoci infekční a parazitární. Snížení vykazují i úmrť na komplikace u porodu.

Třídy příčiny smrti	1960-1964	1965-1969
I. Nemoci infekční a parazitární	26,1	14,3
II. Novotvary	220,1	244,1
III. Alergie, nemoci žláz a výměny	26,5	25,6
IV. Nemoci krve a krvetvorné tkáně	2,6	2,0
V. Duševní poruchy	2,3	1,4
VI. Nemoci nervů a čidel	120,1	89,6
VII. Nemoci ústrojí cévního	357,5	455,0
VIII. Nemoci dýchacího ústrojí	89,6	95,3
IX. Nemoci trávicího ústrojí	39,0	45,5
X. Nemoci močového a pohl. ústrojí	19,8	26,9
XI. Porody a komplikace	0,6	0,4
XII. Nemoci kožní	0,9	0,7
XIII. Nemoci kostí a pohyb. ústrojí	1,9	1,8
XIV. Vrozené vady vývojové	7,6	7,7
XV. Nemoci raného věku	14,5	18,7
XVI. Nedostatečně určené stavy	19,3	13,7
XVII. Úrazy, otravy, sebevraždy	77,7	85,8
celkem	1026,1	1125,5

Tab. č. 12: Zemřelí na 100 tis. obyvatel podle příčin smrti v pětiletých průměrech²⁹⁰

V letech 1960-1970 se střední délka života chlapce při narození snížila o 2,1% a muže ve věku 50 let o 5,4%. Naděje na dožití při narození dívky byla kratší o 0,5%, ve věku 50 let byl ukazatel nižší o 1,6%. (tab.č. 13, 14)

MUŽI

	0	1	5	10	20	30	40	50	60	70	80
1960	67,55	68,12	64,44	59,61	50,05	40,82	31,58	22,75	15,12	9,26	5,12
1970	66,12	66,65	62,87	58,01	48,40	39,24	30,09	21,52	14,09	8,57	4,97

Tab. č. 13: Naděje na dožití muže ve věku.²⁹¹

ŽENY

Tab. č. 14:
Naděje na dožití
ženy ve věku

	0	1	5	10	20	30	40	50	60	70	80
1960	73,4	73,64	69,88	64,99	55,20	45,52	35,99	26,83	18,34	11,02	5,75
1970	73,01	73,30	69,49	64,59	54,83	45,83	35,13	26,40	17,90	10,73	5,67

²⁹⁰ Vladimír SRB, *Demografická příručka*, Praha 1967, s. 240.

²⁹¹ Tamtéž, s. 198.

Dětská úmrtnost nebyla nijak povzbuzující. Přes snahy snížit kojeneckou a novorozeneckou úmrtnost se spíše zvýšila. (tab. č. 15) Snížila se ale mateřská úmrtnost²⁹² i úmrtnost dětí od 1 roku života.(tab. č. 16)

	kojenecká	novorozenecká	ponovorozenecká	% zem. do 28 dnů ze 100 kojenců
1960-64	19,8	12,8	7,0	64,6
1965-69	22,1	16,2	5,9	73,3

Tab. č. 15: Kojenecká, novorozenecká a ponovorozenecká úmrtnost

Tab. č. 16: Mateřská úmrtnost, úmrtnost dětí v pětiletých skupinách. Na 100 tis. žijících zemřelo dětí ve věku.

	mateřská úmrtnost	1-4	5-9	10-14
1960-64	0,42	98,3	45,6	36,2
1965-69	0,27	87,9	42,5	38,2

²⁹² Úmrtnost žen zemřelých v souvislostech s těhotenstvím, porodem a šestineděním na 1000 živě narozených dětí.

VI.8 Sebevražednost

Sebevražda je formulovaná odbornou veřejností jako dobrovolný úmysl jedince ukončit svůj život a cílevědomé záměrné jednání vedoucí ke smrti. V konfliktních situacích přistoupí k sebevraždě osoby, které (dobrovolně či nuceně) jsou izolovány fyzicky i společensky. Statisticky je dokázáno, že k sebevraždám se uchylují z většiny muži. Důležitou roli při tom hraje rodinný stav.²⁹³ Ženatí a vdané sebevraždu vykonali v menší míře než-li svobodní.²⁹⁴ Vyšší výskyt je u nich pouze u skupiny 15-24 let. Nejvyšší procento všech sebevražd se uskuteční od 65 let výše. Častější sebevražednost je i mezi lidmi rozvedenými a ovdovělými.²⁹⁵ V šedesátých letech se počet sebevražd stále zvyšoval. Tato tendence pokračovala až do let sedmdesátých. Na konci tohoto desetiletí se vysoké hodnoty opět pomalu snižovaly.²⁹⁶ Z tabulky je zřejmé, že počet sebevražd je výrazně vyšší v českých krajích nežli na Slovensku. Důvodem může být větší religiozita i převaha tradičnější podoby rodiny, a tedy vyšší provázanost rodinných příslušníků, a tím i lepší mezilidské vztahy.

	ČSSR			České země			Slovensko		
	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy
1963	2 971	2 075	896	2 443	1 658	785	528	417	111
1964	2 905	2 029	876	2 398	1 648	756	507	381	126
1965	3 047	2 159	888	2 499	1 721	778	548	438	110
1966	3 282	2 326	956	2 597	1 788	809	685	685	147

Tab. č. 17:

Sebevražednost v ČSSR²⁹⁷

Nelze opomenout ani provázanost obyvatel s politickým systémem v zemi. V roce 1968 se zvýšil počet osob, které spáchaly sebevraždu, aby utekly před stíháním či nesením zodpovědnosti za své politické činy. Téhož roku se v tisku objevovaly titulky o lidech, kteří byli dohnáni k sebevraždě. O těchto případech se však dříve psát nemohlo. Tak i tak je sebevražda trestem nad sebou samým neúměrně vysokým.²⁹⁸

²⁹³ Statistický výzkum ukázal i zajímavou skutečnost, že k sebevraždám dochází nejvíce v měsíci dubnu, nejméně naopak v prosinci. Dále, že maxima dosahuje z celého týdne pondělí a minima sobota.

²⁹⁴ Od 25 roku života výše.

²⁹⁵ Ladislav RŮŽIČKA, *Sebevražednost a sociální vztahy*, Demografie-Revue pro výzkum populačního vývoje 9, 1967, s.108.

²⁹⁶ V roce 1970 spáchalo sebevraždu jen v českých zemích 2 824 lidí. V současné době v České republice spáchá sebevraždu kolem 1 600 lidí ročně. Nejvyšší počet osob, který spáchal sebevraždu se vyskytl v letech hospodářské krize, v letech 1929, 1934 v tento rok jí vykonalo 4 007 lidí.

²⁹⁷ Demografie-Revue pro výzkum populačního vývoje 11, 1969, s. 81.

²⁹⁸ Michal SEDLOŇ, *O sebevraždách*, Květy, č. 29, 1968, s. 41.

VI.9 Populační politika státu aneb jak zvýšit porodnost a snížit úmrtnost

Hlavním úkolem státní populační politiky bylo vytvářet příznivé ekonomické, sociální, kulturní a morální podmínky ke zdravému vývoji obyvatelstva. Tím přispívala státní populační politika k všestrannému rozvoji celé společnosti a pozitivnímu vývoji národního hospodářství. V zájmu národního hospodářství státu bylo, alespoň v dobovém pohledu, důležité všemi možnými „propopulačními“ prostředky a legislativními opatřeními zvyšovat porodnost, snižovat úmrtnost, tedy i snižovat potratovost. Tím docílit pokud možno k co nejpříznivějšímu věkovému složení obyvatelstva, tedy k největšímu počtu osob v produktivním věku. Cílem populační politiky bylo též vytvářet takové podmínky, aby rodiny mohly mít, bez újmy na jejich životní úrovni, větší počet dětí a aby docházelo ke sblížení životní úrovně rodin s dětmi a rodin bezdětných.

Tuto problematiku měla na svém programu především Státní populační komise. Své výsledky výzkumu a návrhy řešení předkládala k projednání KŽÚ, neboť i stav životní úrovně blízce souvisel s populační politikou. Ta výsledky předkládaných studií na svých jednáních prodiskutovala a k jednotlivým problémům se vyjádřila. Následně informovala příslušné instituce a předala jim podklady pro uvedení jednotlivých opatření do života. Komise skrze své členy²⁹⁹ úzce spolupracovala s ministerstvem zdravotnictví, školství a kultury³⁰⁰, stavebnictví, financí, chemického průmyslu³⁰¹, Státní populační komisí, Ústřední radou odborů, Ústřední komisí lidové kontroly. Veškerá ustanovení byla dlouhodobějšího charakteru, z toho důvodu se výsledky projevovaly v delším časovém horizontu. Do roku 1963 byla aplikována řada opatření, která se pokoušela o změnu nepříznivého populačního vývoje. Souvisí s tím i opatření působící na zdravotní stav a úmrtnost obyvatelstva, zejména zavedení národního pojištění zákony č. 32/1962 Sb. a č. 20/1962 Sb.³⁰² nebo také zákon o nemocenském pojištění zaměstnanců č. 34/1962 Sb.

²⁹⁹ Na 11. schůzi KŽÚ ze dne 16.2.1965 byla rozdělena odpovědnost za jednotlivé resorty soudruhům M. Štancelovi, J. Plojharovi, Č. Císařovi a C. Černíkovi.

³⁰⁰ Ministerstvo školství spolu s ministerstvem zdravotnictví se měli zaměřit na výchovu dospívající mládeže ke správnému poměru otázkám rodičovství a větší pozornost než dosud věnovat vhodně prováděné sexuální výchově dospívající mládeže.

³⁰¹ Ministerstvo chemického průmyslu mělo za úkol provádět pozitivní opatření ke snížení vysoké potratovosti, zejména prostředky moderní antikoncepce.

³⁰² *Demografická příručka*, s. 237.

Řada opatření měla motivovat ženy pro zvýšení porodnosti. Mezi ně patřil příspěvek při narození dítěte a placená mateřská dovolená. Celkem byly vynakládány asi 4 miliardy ročně na preventivní a léčebnou péči o děti, rekreaci pro děti, subvence na dětské odívání, poskytování slev na nájemném, bezplatné vyučování, poskytování učebnic a studijních stipendií. Přesto se očekávání nevyplnila a porodnost stále klesala. Až teprve prodloužení mateřské dovolené tento dlouhodobý stav zvrátilo. Příslušný zákon vstoupil v platnost k 1. dubnu 1964. Zvyšoval počet týdnů mateřské dovolené z 18 na 22. Pro ženy s dvojčaty až na 26 týdnů.³⁰³ V plánu bylo prodloužit placenou mateřskou dovolenou pro všechny ženy na 26 týdnů s perspektivou dalšího prodlužování na 30 týdnů do roku 1970. Státní populační komise stále požadovala navýšení stávajících propopulačních opatřeních. Velké nedostatky se shledávaly v oblasti péče o dítě. Především nedostatek míst v mateřských školách a jeslích.³⁰⁴ A to především z důvodu stále vzrůstajícího počtu zaměstnaných žen. Z celkového počtu pracujících tvořily ženy 44%. Na rozdíl od jiných zemí s vysokou zaměstnaností žen, pracovaly u nás ženy převážně na celodenní úvazek a jen v nepatrné míře na polodenní úvazek. Problematika zaměstnanosti žen je velmi zajímavá a ještě se jí budu v práci blíže věnovat.

V centru zájmu stála i pomoc mladým manželstvím. Státní populační komise navrhovala, aby úspory mladých lidí před sňatkem, které byly plánovány na družstevní výstavbu, byly úrokově zvýhodněny. Dále navrhovala odpisy dlužné částky v družstevní bytové výstavbě při narození každého potomka tak, aby byly získány podobné výhody jako při splácení „sňatkové zápůjčky“.³⁰⁵ A konečně i zvýhodnit a učinit atraktivní instituci sňatkových půjček a možnost jejich splácení i odpisem jisté částky při narození dítěte.³⁰⁶

Krizová bytová situace byla uváděna jako jedna z hlavních příčin všeobecné denatalitní nálady. Pouze necelých 12% mladých manželů bydlelo po svatbě ve vlastním bytě. Z 90% se rodilo první dítě v prvních třech letech manželství. Ač družstevní výstavba pomohla opatřit některým dvojicím byty, při zadlužení mladé rodiny odkládaly početí dalšího dítěte. Ženy pak v případě otěhotnění upřednostňovaly,

³⁰³ Zákon č. 58/1964 Sb. O zvýšení péče o těhotné ženy a matky prodloužil mateřské dovolené. Z podnětu XII. sjezdu KSČ v roce 1962; usnesení vlády ze dne 21. a 22. ledna 1964 a konečná realizace k 1. dubnu 1964.

³⁰⁴ K 30. 9. 1964 bylo 58 403 míst v jeslích na 280 000 dětí od 1-3 roku zaměstnaných matek.

³⁰⁵ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 12, bod 1, Návrhy na opatření v oblasti populační politiky, s. 13-18.

³⁰⁶ Tento návrh byl prosazen až roku 1973.

díky své nepříznivé bytové situaci, spíše interrupci před porodem. Řešením bytové situace se budu věnovat v následujících kapitolách.

Důležitou roli v příznivém vývoji populace hraje kvalitní zdravotní stav obyvatelstva. Ten je nepochybně závislý rovněž i na stupni vývoje a rozvoje společnosti. Zcela jednoduše řečeno, čím vyšší životní úroveň, tím lepší zdravotní stav obyvatelstva, tím vyšší společenská reprodukce práce. V naší zemi musíme přihlédnout i k historickému vývoji, který zanechal stopy na zdravotním stavu obyvatelstva. Míním tím pozůstatky dvou světových válek, hospodářské krize i okupace. Z ekonomického hlediska zdravá populace nevyžadovala potřebné náklady na léčení nemocí ani náklady sociální. Kvalitou bezplatné zdravotní péče, lepší kvalifikovaností lékařů, a tedy i zlepšováním diagnostiky, rozšiřováním počtu pracovníků ve zdravotnictví, samozřejmě i novými léky a očkováním lze snižovat úmrtnost.³⁰⁷ Úmrtnost je však reálným faktem, kterému nakonec nezabráníme. Lze však zabraňovat nemocnosti především preventivní péčí, vyšší zdravotní povědomostí, hygienickými návyky, racionální výživou.³⁰⁸ Pokud se snižovala absence v zaměstnání, snižovaly se i nároky na vyplácení nemocenské.³⁰⁹

Dne 19. 11. 1965 na své schůzi reagovala Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně na snížení porodnosti, zvýšení potratovosti i na nepříznivý vývoj úmrtnosti. Diskutovala o zmenšující se pronatalitní náladě obyvatelstva.³¹⁰ Tomu chtěla samozřejmě zabránit a apelovala na mnohá ministerstva, ale také na interrupční komise. Dle názoru komise bylo přerušování těhotenství jen východiskem z nouze. „*Je to násilné řešení situace ženy nebo rodiny, ale přesto je mnohem přijatelnější, než když si ženy potraty dělaly samy nebo se obracely na pokoutní potratáře. I tak je snaha snižovat počet umělých přerušování těhotenství, tedy i důvodů, které je k tomu vedly.*“³¹¹ Jedno z mnoha opatření byl zákon o zvýšení péče o těhotné ženy a matky č. 182/1968 Sb. Důležitý vliv mělo též zavedení mateřského příspěvku ve prospěch žen pečujících alespoň o 3 malé děti.³¹² Státní populační politika zasahovala do mnoha sfér života

³⁰⁷ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, 1261/1/5, sv. 12, a.j. 51, K informaci, *Výhledy dalšího snižování úmrtnosti*, s.1-15.

³⁰⁸ Kalorická hodnota stravy se po roce 1945 velmi rychle zvyšovala. V roce 1958 dosáhla v průměru více než 3000 kalorií. Špatné složení stravy ovlivňuje do jisté míry zdravotní stav obyvatelstva. I když se zlepšilo zásobování ovocem, především s obsahem vitamínu C, byla stále vysoká všeobecná spotřeba zejména cukru a jídel z bílé mouky. Nedostatečná byla naproti tomu spotřeba mléka, mléčných výrobků, brambor a luštěnin. Společnost pro racionální výživu zpracovávala podklady pro KŽÚ. Zastávala názor, že stálost a pestrost trhu umožňuje postupně zlepšovat strukturu výživy podle toho, jak pro to budou v národním hospodářství vytvářeny podmínky.

³⁰⁹ Zákon o poskytování peněžních dávek v nemocenském pojištění 143/1965 Sb..

³¹⁰ Průzkum Státní populační komise O vdané ženě v rodině a zaměstnání 1961 ukázal, že za stávajících podmínek si 60% žen nepřeje za žádných předpokladů 3 děti.

³¹¹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, 1261/1/5, sv. 5, a.j. 19, *Opatření ke snížení vysoké potratovosti*, s. 5.

³¹² Dávky v mateřství a o přídavicích na děti č. 154/1969 Sb.

v socialistické společnosti. V následujících kapitolách bych ráda ještě jednotlivou problematiku více osvětlila.

VII. Rodina - „základ státu“

„Rodina je organickou součástí socialistické společnosti a jejím posláním je: plnit biologickou funkci reprodukce obyvatelstva, výchova dětí a péče o děti, potřeby citového života, zajišťovat některé ekonomické a ochranné funkce. V dlouhodobých výhledech se počítá s potlačováním ekonomických funkcí a ochranných funkcí rodiny a s pokračující dělbou výchovy mezi společnost a rodinu.“³¹³

Co socialistická etika očekávala od rodiny, jsme si ilustrovali na citované pasáži výše. Co vše si lze pod pojmem rodina za socialismu či socialistická rodina představit? Jaká měla specifika? Jak se změnilo postavení role ženy v rámci společnosti i v rámci rodiny? To vše se pokusíme v následujících řádcích objasnit.

Rodina se zakládá dobrovolným a svobodným svazkem muže a ženy spočívajícím na osobní náklonnosti a vzájemné úctě. V socialistické éře by měla „oficiálně“ postrádat křesťanské hodnoty. Vnitřně se však rodiny zcela nezbavily jisté duchovní náplně. Socialistická rodina měla zcela nové poslání ve společnosti. Měla tvořit jakýsi kolektiv pracujících, jehož zájmy nebyly v rozporu se zájmy celku. Rodina měla sledovat především „společný zájem všech, zájem společnosti, který zajistí zvýšení životní úrovně všech pracujících a nerušený rozvoj jejich duševních schopností“.³¹⁴ Rodiny musely přijmout realitu nového socialistického státu, které bylo třeba se přizpůsobit. Ne všichni se totiž identifikovali s novou ideou socialismu.

Podle sociologa J. Musila můžeme základní potřeby člověka shrnout do šesti bodů. Nejdůležitější je potřeba výživy, na druhé místo lze zařadit odívání, dále potřeba bydlení, péče o zdraví, doprava a spoje, kulturní a jiné duševní potřeby lidí.³¹⁵ Je zřejmé, že alespoň čtyři ze základních potřeb by měla zajistit sama rodina, ale v socialistické společnosti přejímal na sebe mnohé stát. Ne vždy však byl schopný potřeby uspokojovat v dostatečné míře.

Nové uspořádání společnosti nabízelo či slibovalo rodině za to, co jí bralo v možnosti navyšování rodinného majetku, také nemalé výhody: mužům jistotu pevného zaměstnání, ženám ekonomickou nezávislost v placeném zaměstnání, pevnou pracovní dobu, následně její zkrácení, volné soboty, mnoha dělníkům povýšení do nových úřadů

³¹³ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Stanovisko KŽÚ k opatření bytové výstavby a k zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému*, s. 3.

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, J. MUSIL, *Zpráva o otázkách bydlení z hlediska životní úrovně v letech 1964-1970*, s. 3.

k čistší práci, mladým lidem umístěnky do prvního zaměstnání,³¹⁶ doživotní definitivu a pevný příslib bytu v přidělovém systému bez investic a starostí, laciné závodní stravování a jesle i školky. „Samozřejmě, nikoli všichni věřili všem slibům stejně, nikoli pro všechny byly všechny nové hodnoty stejně atraktivní. Psychologie nabízených předností však vycházela vstříc zejména mladé generaci s jejím přirozeně rozvinutým smyslem pro kolektivitu, egalitarismem mládeže, optimismem.“³¹⁷

Stát upřednostňoval mladé rodiny a především rodiny s dětmi před rodinami bezdětnými. Rozdílnost v životní úrovni rodin bezdětných a rodin s dětmi byla značná. Aby stát vyrovnal vyšší životní úroveň bezdětných rodin rodinám s dětmi, kompenzoval to řadou sociálních podpor. Socialistický stát apeloval na rodiny a snažil se svou propopulační politikou zvýšit porodnost. Mnohá opatření ve prospěch rodiny byla popsána a rozebrána již v předcházející kapitole. Všichni pracující občané, tedy všichni, museli platit daň ze mzdy. Existovaly však úlevy na daních, a to podle počtu dětí. Tento systém měl své nedostatky, protože nejvyšší odečet byl za první dítě, naopak za páté dítě se už žádná úleva neudělovala. U přídatků na děti to bylo opačně. V zásadě byly dva druhy daní, daň z příjmu, ta byla tedy logicky vyšší, čím vyšší měl občan plat, a druhá daň byla rodinná.³¹⁸ Jakýsi příspěvek bezdětných občanů na výchovu dětí, protože „dětí zabezpečují budoucnost celé společnosti, a tedy i budoucnost bezdětných občanů v době, kdy už nebudou hospodářsky činní“.³¹⁹ Jakmile ale rodičům děti odrostly a staly se samostatnými, ať jich bylo třeba pět, občan byl pak brán jako bezdětný a platili stejnou daň. Podpora rodin s dětmi se projevovala i v jiných sférách. Především v rozličných slevách. Slevách na nájemném. Slevách v dopravě, pro děti do deseti let poloviční jízdné, dojíždějícím žákům do školy.³²⁰ Od roku 1960 byly školní učebnice a pomůcky poskytovány zdarma. V polovině 60. let některé školní pomůcky, které dříve zdarma poskytoval stát, museli nově platit rodiče. Zvýhodněno bylo i dětské oblečení. Zboží bylo ale často kupováno dospělými lidmi drobnějšího věku. Snad i proto byly převedeny dotace maloobchodních cen dětského odívání a obuvi do přídatků na děti. A také se zúžil výběr druhů a kvalit používaných tkanin.³²¹

³¹⁶ Umístěnky do zaměstnání byly ovšem chápány i jako diskriminační, protože absolvent si nemohl vybrat, kde bude zaměstnán. Nové místo se nemuselo nacházet v místě bydliště, ani v tom samém kraji.

³¹⁷ Ivo MOŽNÝ, *Proč tak snadno? Čertovo kopytko funkční analýzy rodiny*, Praha 1999, s. 31.

³¹⁸ L. PISCA, *Děti a společnost*, Rudé právo 46, 1966, č. 180, s. 6.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 14, a.j. 56, *Otázky soustředění pomoci rodinám s dětmi*, s. 3.

³²¹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 7, a.j. 28, *Opatření na úseku rozdělování životní úrovně*, s. 17.

VII.1 Mladá manželství

Velmi častým úkazem se stala mladá manželství, která se nejednou potýkala s řadou problémů. Podle ankety „Moje představa o manželství“, uskutečněné deníkem Rudé právo, ve které na dotazy odpovídali mladí mezi 15 a 30 rokem, se zjistilo, že téměř polovina chlapců se chtělo ženit mezi 23-25 rokem a dívky mezi 20–24. Ač z 90% byl pro ně sňatek důležitý, manželství by nebyli pro rozpory ochotni prodlužovat.³²² Realita tyto názory potvrzovala. Nejčastěji byl uzavírán sňatek u dívek mezi 19-24 rokem, tedy v průměru ve 20,4 letech, a u chlapců v průměru ve 23 letech. Protože panovala všeobecná bytová krize, mladí manželé byly nuceni alespoň prvních pár let svého manželství bydlet u rodičů novomanželky či novomanžela. V horším případě manželé žili zpočátku odděleně, každý u svých rodičů. Tím samozřejmě jejich manželství trpělo. Svou bytovou nouzi řešili i pořízením si potomka. První potomek přišel většinou do dvou let od uzavření sňatku. Je pravděpodobné, že tuto skutečnost podporovala politika strany, která zvýhodňovala rodiny s dětmi. Početí potomka čekání na nový byt urychlilo.

Mladá manželství se však velmi často rozváděla. Zapříčinily to nejen výše zmíněné okolnosti. Podle odborníků to často způsobila jejich nezkušenost při řešení konfliktů, které se vyskytují běžně v každém manželství, a zejména v počátečním období mladého manželství. Docházelo k vážným chybám vedoucím k předčasnému zániku citového vztahu a k rozvratu. Během prvního půlroku manželství se lidé mohou nejlépe poznat. Společné soužití, společné hospodaření, to vše pro novomanžele bylo nové. Spory ohledně společného soužití s rodiči nic neulehčovaly. Nově se také díky vysoké zaměstnanosti ženy staly více přetížené. Ženy byly zatížené zaměstnáním a zároveň byly nuceny zvládat roli ženy, manželky a matky.³²³ Je zajímavé, že celkem 60% žádostí o rozvod podávaly ženy. Dříve byly jako důvody pro rozvod uváděny hrubost, nevěra a opilost. Soběstačná žena však začala očekávat od svého života více, a tak se velmi často začal jako důvod uvádět například nezájem manžela o rodinu a domácnost. Jeho pasivita. Ale také nevěra ženy.³²⁴

³²² *Mladí a manželství*, Rudé právo 45, 1965, č. 221, s. 2.

³²³ František PÁVEK, *Mladé manželství a přežitky*, Květy 13, 1963, č. 20, s. 12.

³²⁴ Hana NAVRÁTILOVÁ, *Očima ženy*, Rudé právo 47, 1967, č. 123, s. 4.

Již mladá manželství se musela naučit hospodařit ve své domácnosti. Nástupní platy stěží dosahovaly 1 000 korun. V počáteční fázi manželství se počítá s pořizováním si bydlení a vybavení domácnosti. Nešlo bohužel jen o dostatek peněz, ale také o dostatek zboží. To vše komplikovalo mladým manželstvím počátky soužití. Nezajímali se ani tak o politiku jako o zajištění životního standardu pro svou rodinu. Jak to bylo vůbec možné? Výdaje mladých byly velké. Často využívali možnosti půjček. Opět rodiny s dětmi byly zvýhodněny, protože se jim z půjčené částky odečítalo jisté procento za každé narozené dítě. „*Rodiny mladý, který zakládaly manželství, tak na vybavení nábytků a zařízení si braly státní půjčky, myslím, že byla taky na 2,7% za každý dítě, který se jim narodilo.*“³²⁵ Kuchyňská souprava vyšla v roce 1965 na 2 474 Kčs, nová ložnice na 3 650 Kčs, šicí stroj 1 480 Kčs, pračka 1 640 Kčs, vysavač 510 Kčs, elektrický sporák 2 880 Kčs, chladnička 2 400 Kčs, televizní přijímač 3 800 Kčs.³²⁶ To vše je třeba porovnat s průměrným platem. Televizní přijímač stál dva průměrné platy. Je zřejmé, že levně nebylo. Je také nutno si ozřejmit, že například plynofikace byla prováděna až v sedmdesátých letech. Telefon nebyl běžnou součástí domácnosti, avšak to dlouho nebyl ani splachovací záchod. Veřejná kanalizace se zaváděla také velmi zvolna. Rodinné domy vlastnily dlouho odpadní jímky. Musíme ale přihlídnout k rozdílnosti vesnického a městského prostředí. Lidé dlouho spořili na vybavení, na automobil, na družstevní byt, na dovolenou nebo na svatbu svých dětí. Snad i proto si můžeme vysvětlit fakt, že většina narátorů nepocit'ovala, že by se v šedesátých letech životní úroveň zvýšila či zvyšovala.

³²⁵ Rozhovor veden s Emilem Duníkem dne 9. 9. 2009.

³²⁶ *Statistická ročenka*, Praha 1969, s. 472.

VII.2 Jedna kytička jednou za rok všechno nespraví

Takto zazněl apel jednoho novináře, který se snažil upozornit na problematiku zaměstnaných žen. Nestačí jen darovat jednu kytičku ženám v jejich sváteční den.³²⁷ Přetíženost žen by se měla podle něho řešit i jinými způsoby. Existoval velký rozpor. Od ženy se očekávala nejen její prastará role ženy-matky, ale zároveň ženy-budovatelky, uvědomělé ženy, která pracuje pro stát a rodinu.

Ze strany státu se začal činit výrazný tlak na ženy a jejich roli ve společnosti. Propaganda, která započala již během druhé světové války, ale sílila v padesátých letech, očekávala od ženy emancipaci. „*Propaganda ženám zvedala sebevědomí. Ono to bylo lákavé. Nebuďte úzkoprsé u vařečky a u dřezu! Vy jste prostě plnohodnotný budovatelky společnosti. A oni jim na to skočily. Ale v práci se jim i líbilo. Byla sranda.*“³²⁸ Žena se měla zapojit do pracovního procesu. To však v mnohých případech pro ni znamenalo velkou zátěž, neboť vstupem na pracovní trh nebyla zbavena zodpovědnosti za chod rodiny a péči o děti. Žena nebyla brána jen jako „*udržovatelka rodu*“, ale jako „*budovatelka lidské společnosti*“.³²⁹ Socialistický stát si zakládal na skutečnosti, že zaměstnanost žen byla jedna z nejvyšších v Evropě. Ženy tvořily 44% ze všech pracujících.³³⁰ Největší podíl žen k roku 1965 bylo možno nalézt v odvětvích jakými bylo zdravotnictví (76%), obchod a veřejné stravování (71%) a bytové hospodářství (62%). Velkým problémem bylo platové ohodnocení žen. Ve stejné kategorii i při průměrně vyšší kvalifikaci žen byly přesto výdělky mužů vyšší. Platy žen byly průměrně o 137-268 Kčs nižší.³³¹ „*Už tehdy ale ženy volaly: „Jak je to možné, že když máme rovnoprávnost, tak čtyři pětiny ředitelů podniků jsou muži.“ Ženy měly menší platy.*“³³²

Důvodem, proč ženy opustily péči o domácnost, která se stále ještě považovala za jejich výhradní doménu, byl stav jejich životní úrovně. Dříve se tvrdilo, že žena půjde do zaměstnání a její práci převezmou služby. To však byla čirá utopie. Ženy

³²⁷ Zdislav ŠULC, *Ženy, kvalifikace a rovnoprávnost*, Rudé právo 45, 1965, č. 320, s. 2

³²⁸ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 21. 9. 2008.

³²⁹ Zdeňka NEDVĚDOVÁ-NEJEDLÁ, *Pro a proti jeslím*, Květy 13, 1963, č. 6, s. 25.

³³⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 3, a.j. 10, *Úvaha o možnostech zkrácení pracovní doby do roku 1970*, s. 4.

³³¹ Z. ŠULC, *Ženy, kvalifikace a rovnoprávnost*, s. 2.

³³² Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 21. 9. 2008.

pracovaly, protože neměly s manželi moc peněz, měly děti a z jednoho platu by se rodina neuživila, rodina musela splácet družstevní byt, šetřila na auto, děti studovaly na vysoké, také proto, že si rodiny spořily na cestu do zahraničí, ale i protože se například žena chtěla lépe obléknout.³³³ Toto zjistila anketa Rudého práva od svých čtenářek. Přesto existovala v médiích živá diskuse o problematice ženské zaměstnanosti. Stále znělo mnoho hlasů, které se s novou rolí žen nemohly smířit. „*Vytrhli jsme například ženy odněkud, kde pro ně není zatím náhrady, a vehnali jsme je někam, kde pro ně dosud nejsou správné podmínky. Dítě a manžel jsou zkracováni o mnoho lásky. Kolegové si v zaměstnání stěžují na mateřské dovolené, věčné absence, nakupování v pracovní době a jiné nedostatky provázející ženskou práci. Jsou přetížené, unavené, nespokojené. S tím by se mělo rychle něco udělat.*“³³⁴

Stát se snažil ženy všemi pro něj možnými prostředky motivovat ke zvýšení porodnosti. Mezi propopulační opatření patřily různé druhy přídavků. Podpora při narození dítěte byla jednorázovou dávkou ve výši 650 Kčs. Peněžní pomoc v mateřství byla v roce 1965 vyplácena zhruba 69% narozených dětí. Peněžitá pomoc se poskytovala na dobu 22 týdnů. Přitom do 18 týdnů byla její výše závislá na průměrném výdělku ženy před odchodem na mateřskou dovolenou. Od 19. týdne byla závislá na počtu dětí v rodině a pořadí narozeného dítěte. Byla poskytována už měsíc před porodem. Přídávky na dítě byly odstupňovány podle počtu dětí a podle příjmu živitele. Nebyly však vypláceny lidem s vyššími příjmy.³³⁵ Od 30. 7. 1968 začal platit nový zákon o rodině. Přídávky na děti se zvýšily, ale zároveň se zvýšila i daň ze mzdy. Podpora při narození dítěte byla ve výši 1 000 Kčs. Přídávky na děti za zvýšily v průměru na první dítě na 90 Kčs, na dvě děti 330 Kčs, tři děti 680 Kčs a na čtyři děti 1 030 Kčs.³³⁶ Jak bylo řečeno v předchozí kapitole, od XII. sjezdu KSČ se v KŽÚ zaměřili také na prodloužení mateřské dovolené.³³⁷ Prodlouženou mateřskou volily převážně ženy z vesnic, které dojížděly za prací. Ženy z městských rodin volily raději

³³³ *Problémy a východiska. Diskuse k zaměstnanosti žen*, Rudé právo 47, 196, č. 296, s. 5.

³³⁴ Norbert FRÝD, *Jestli se vůbec vyplatí?*, Květy 15, 1965, č. 57, s. 30.

³³⁵ Platová skupina do 1 400 Kč získávala na jedno dítě 70 Kčs, na dvě děti 170 Kčs, na tři děti 430 Kč a na čtyři děti 690 Kč. Příjmová skupina od 1 401 - 2 200 Kčs dostávala podle počtu dětí 70 Kčs, 170 Kčs, 400 Kčs, 640 Kčs. Skupina s platem od 2 201 - 3 000 Kčs za jedno dítě obdržela 70 Kčs, za dvě 170 Kčs, za tři děti 370 Kčs, čtyři děti 590 Kčs. Skupina od 3 001 - 3 800 Kčs na jedno dítě nedostala žádný příspěvek, na druhé dítě dostala 100 Kčs, na tři děti 330 Kčs, a na čtyři 530 Kčs. S platem 3 801 Kčs a výše se dostával přírůstek až na třetí a čtvrté dítě, byl však nejnižší, tedy na tři děti 310 Kčs a na čtyři 490 Kčs.

³³⁶ Tamtéž, s. 5.

³³⁷ Zákon z 25. 3. 1964 o zvýšení péče o těhotné ženy a matky 58 Sb. poskytoval také neplacené dovolené do jednoho roku, pak se mohla žena vrátit na původní pracoviště. I přes tuto možnost byla ze stran žen obava z materiální újmy a obava o zaměstnání.

zaměstnání, tedy výdělek. To samé ženy s více dětmi. Velmi nerady zůstávaly doma ženy s vyšší kvalifikací, tedy vysokoškolačky. Ale když nebyla místa v jeslích, nic jiného, než zůstat doma jim, nezbyvalo. Prodloužením mateřské dovolené se však problém s jeslemi nevyřešil.³³⁸

Socialistický stát si zakládal na existenci jeslí a mateřských škol. Chtěl tím umožnit aktivní účast žen na společenské práci i ve veřejném životě. Měly pomáhat rodině „*při všestranné péči o tělesný i duševní rozvoj dítěte.*“ Ženy využívaly tuto možnost, protože neměly nikoho, kdo by jim dítě hlídal,³³⁹ a protože se potřebovaly vrátit kvůli své finanční situaci do zaměstnání. Míst však nebylo dostatek pro všechny. Jiná situace byla ve městech a jiná na vesnici. K 31. 12. 1963 bylo v ČSSR v provozu celkem 1 445 jeslí s 55 272 místy a k 31. 10. 1963 7 254 mateřských škol s 11 700 třídami a s 317 205 dětmi. Šetření, uskutečněné v roce 1963 ukázalo, že mnohde žádají ženy o přijetí dítěte do jeslí již v době před narozením dítěte, aby se umístění dříve dočkaly. Děti samostatných živitelek měly být přednostně umíst'ovány.³⁴⁰ Jesle i školky byly zdarma, platilo se pouze stravování. Tato forma jakési ústavní výchovy měla mnohé nedostatky. Už tedy samotný fakt, že děti nebyly v důležitých letech pouze ve výchově rodičů. Psychologové tvrdili, že u dětí umíst'ovaných do jeslí je pozorovatelný zpomalený duševní vývoj, citové ochuzení vztahů mezi dítětem a rodiči. Děti musely být často buzeny i před šestou hodinou ranní, aby je žena mohla odvézt do školky. Pobyt v jeslích se často pohyboval mezi 10-12 hodinami denně. Existovaly ale také jesle s nepřetržitým provozem. Ty byly ale výrazně dražší. Odborná veřejnost doporučovala pro setrvání v jeslích a školkách maximálně 6 hodin.³⁴¹ V této době vznikla hláška, že „domovy důchodců jsou pomsta za jesle“. KŽÚ sice časový rozvrh neupravovala, ale ve své kompetenci měla rozšiřování míst ve školkách a jeslích. V tomto ohledu ale nebyla moc úspěšná. Nařízení pro zvýšení počtu míst ve skutečnosti nic výrazně nezměnilo.

Zaměstnané ženy trávily mnoho hodin v zaměstnání a následně nakupováním a péčí o domácnost. Časová vytíženost žen by se dala rozvrhnout v následující studii. Doba strávená dopravou do zaměstnání a zpět, domácími pracemi všeho druhu, obstaráváním nákupu, pobytem v provozovnách služeb, péčí o děti apod. činí u žen 33,1% času dne, avšak u mužů 19,5% času dne. Délka volného času činila tedy podle

³³⁸ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 12, a.j. 51, bod 3, *Studie o vlivu prodloužené mateřské dovolené a zaměstnanosti žen na požadavky míst v jeslích a mateřských školách*, s. 2.

³³⁹ Bylo možné, aby děti hlídala například starší žena za úplatu, která činila cca 400 Kčs měsíčně.

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ Z. NEDVĚDOVÁ – NEJEDLÁ, *Pro a proti jeslím*, s. 25.

studie určené pro KŽÚ u žen 10,1% a u mužů 18,4% času dne.³⁴² V normální pracovní dny se pracovní doba i s cestou do zaměstnání a zpět pohybovala v roce 1966, podle mezinárodního sociologického průzkumu, zhruba okolo devíti a půl hodiny. Je to zhruba jedna třetina dne. Spánek, péče o osobu a jídlo představovaly průměrně deset a půl hodiny. To je přibližně 40% dne člověka. Celkově tedy máme 75% dne za sebou. Na všechny ostatní činnosti zůstává v pracovním dnu asi 25% času, tj. asi 6 hodin. Z těchto asi šesti hodin se věnuje na péči o domácnost asi 3,2 hodiny. U zaměstnaných mužů činil průměr asi 1,5 hodiny, u zaměstnaných žen činil průměr 4,1 hodiny. Na Západě bylo věnováno péči o domácnost zdaleka méně času. Dobře vybavené domácnosti elektrickými spotřebiči snižovaly tuto dobu. Nákupy, různé pochůzky, péče o dítě činily v průměru asi jeden a půl hodiny z celého dne. Doba, která byla věnována na vzdělávání a účast na veřejném životě, činila necelou půlhodinu. Průměrný čas, který člověk strávil u rádia, televize a četbou, byl asi dvě hodiny. Muži v průměru věnovali této činnosti dvě a půl hodiny, kdežto ženy něco více než jednu a půl hodiny. Společenskému životu, zábavě, sportu, kultuře se věnovala asi jedna a půl hodiny denně.³⁴³ Je zřejmé, že ženám nezbývalo příliš volného času na odpočinek. Ulehčit ženám práci mělo zkvalitnění služeb, které byly v kritickém stavu. Značnou obtíž pro celou společnost se stal velký nedostatek různého zboží. To se podle lidí nekupovalo, ale shánělo. Tuto skutečnost si sice všichni uvědomovali, ale přestože v programu strany i KŽÚ si vzali za cíl tento stav zvrátit, byl to mnohem komplikovanější problém související s celým fungováním národního hospodářství. Jednou z variant, jak ulehčit ženě práci, se stala výroba polotovarů. *„Polotovary byly, byly i dobrý, ale byly hrozně drahý. Kupoval to jen někdo. V té době vznikaly i speciální obchody jen na polotovary. To byla novinka a dost to ušetřilo čas, ale bylo to dražší. A to byla ta past, kterou jsem prokoukla. Nebo neskočila jsem na to. Protože člověk si jako vydělal peníze, ale z toho rodinného rozpočtu to pak vyšlo „šul nul“, protože z nedostatku času si místo mouky a masa, z čeho se dalo levněji vařit, ale hodně časově náročný jídla, tak jste šla do obchodu a koupila nějaký polotovar, závitky, šupla na pánev. Ono to bylo třikrát tak drahý a měla jste skoro tu vejplatu pryč.“*³⁴⁴ Vaření doma zabíralo zaměstnaným ženám čas, proto členové rodiny mohli využít také nabídku stravování v jídelnách. Pro rodiny

³⁴² NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Návrh na zkrácení pracovní doby*, s. 7.

³⁴³ Bedřich WEINER, *Jak je náš každodenní život? Nad velký mezinárodním sociologickým průzkumem*, Rudé právo 46, 1966, č.176, s. 5.

³⁴⁴ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 21. 9. 2008.

s dětmi toto bylo moc drahé a nemohly si to dovolit. Dříve zaměstnavatel přispíval na stravování zaměstnance, to však bylo díky reformám zrušeno.

Na zaměstnané ženy se útočilo cílenou reklamou. Rozličné formy reklamy měly propagovat racionální výživu či zvýšit spotřebu jistých potravin obyvatelstvem. Šlo především o zvýšení spotřeby citrusových plodů, zeleniny, mléka, mléčných výrobků, luštěnin a sóji.³⁴⁵ Naopak chtěli snížit neúnosně vysoký konsum mouky a snížit spotřebu cukru.³⁴⁶ Pokud jde o kvalitu výrobků, které byly k dostání, byla u některých uměle zhoršena, jen aby mohla být zachována jejich cena. Lidem však ne vždy byla tvrzena pravda, ale kvalitu výrobků si mohli spotřebitelé sami ověřit.³⁴⁷ I z výše zmíněných důvodů, především z nedostatku některých potravin, se lidé více zaměřili na zahradničení, a to pěstování zeleniny a ovoce. Rodina tím dost ušetřila. Také se rozvinulo kutilství. Tomu zase dopomohla nekvalitní síť služeb. Lidé se museli mnohému naučit. Například jednou ze základních výbav každé domácnosti se stal šicí stroj. Rodina musela své výdělky počítat a přepočítávala, šetřila a spořila.

³⁴⁵ Srov. Martin FRANZ, *Řasy, nebo knedlíky. Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*, Praha 2003.

³⁴⁶ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 4, a.j. 2, *Opatření pro zajištění racionální výživy obyvatelstva v ČSSR*, s. 13.

³⁴⁷ Hana NAVRÁTILOVÁ, *Očima ženy*, Rudé právo 47, 1967, č. 123, s. 6.

VII.3 Zkracování pracovní doby a otázka volných sobot

V roce 1956 byla po vzoru SSSR zkrácena pracovní doba z 48 hodin na 46 hodin. Provedené to bylo zkrácením délky směny v sobotu. Ojedinele byla zkrácena pracovní doba v některých zdraví škodlivých povoláních a provozech. Zkušební zkrácení pracovní doby na 42 hodin týdně, které bylo na základě usnesení stranické konference z roku 1960 organizováno v průběhu let 1960-1961, bylo v důsledku obtíží v národním hospodářství přerušeno. Zkušební závody se většinou vrátily na 46 hodinovou pracovní dobu.³⁴⁸ Zkrácení pracovní doby se stalo jednou z forem zvyšování životní úrovně, o něž byl všeobecný zájem. Stalo se to také ekonomickou nutností, která vyplývala z potřeb reprodukce pracovní síly. „*Prodloužením času volna je třeba umožnit lepší regeneraci pracovní síly a vytvořit podmínky pro zvyšování kvalifikace a v masovém měřítku. Bez zkrácení pracovní doby by nebyly též vytvořeny podmínky pro širší účast občanů ve veřejném životě a řízení státu a výroby.*“³⁴⁹

V květnu 1961 vydala světová odborová federace na konferenci ve Vídni výzvu k dělníkům všech evropských zemí, aby rozvinuli boj za 40-hodinový pětidenní týden. V červnu 1962 přijala Mezinárodní konference práce na svém zasedání v Ženevě dokument, podle něhož se 40-hodinová týdenní pracovní doba stala mezinárodní sociální normou. Ve vyspělých zámořských státech byl již 40-hodinový týden uplatňován. Na základě dohody mezi odborovou organizací a zaměstnavateli přešli bez ztráty mzdy pracovníci v kovoprůmyslu v NSR dne 1. 1. 1962 z 44-hodinové pracovní doby na 42,5 hodin a pracovní doba se měla dále zkracovat. V SSSR byl rychlejší růst zkracování. V roce 1956 byla snížena z 48 hodin na 41 pracovních hodin týdně. Ve vyhlášeném programu na léta 1964-1968 se chtěli pokusit o zkrácení pracovní doby na 35 hodin týdně. Podle usnesení XII. sjezdu KSČ by se mělo v ČSSR uskutečnit zkrácení pracovní doby na přelomu roku 1964 a 1965. KŽÚ doporučovala zkrátit pracovní dobu spíše formou jednoho dne pracovního volna než zkracováním doby rovnoměrně v jednotlivých dnech týdne. S touto variantou souhlasily i ideologická komise nebo ekonomická komise. V těchto letech se pracovalo v sobotu šest hodin a v ostatní dny

³⁴⁸ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Návrh na zkrácení pracovní doby*, s. 1.

³⁴⁹ Tamtéž.

osm hodin. Od 1. 1. 1965 byla zkrácena pracovní doba z 46 hodin na 44 hodin týdně, nebylo to však plošné opatření. Podle usnesení vlády z 1. 6. 1965 bylo umožněno zkrátit pracovní dobu na 42 hodin týdně, a tedy zavést nejvýše tři volné dny v průběhu čtyř týdnů. Jednalo se o pracoviště zaměřující se na těžbu uhlí, rud a keramických surovin, o báňská pracoviště geologického průzkumu, v nepřetržitých výrobních provozech, u vysokých pecí, v ocelárnách, válcovnách, koksovnách, nepřetržitých chemických provozech, papírnách, cementárnách, vápenkách, těžbě nafty, výrobě dřevovláknitých desek, škrobárnách, vodárnách, u lokomotivních a vlakových čepů a posunovačů v železniční dopravě.

Podle vládního usnesení č. 622/64 se zkrátila pracovní doba na 44 hodin týdně. Byly zavedeny dva volné dny v průběhu čtyř týdnů v některých zdraví škodlivých a obtížných provozech, ve výrobních s vysokým výskytem chemických škodlivin, gumárnách, kovárnách, slévárnách, akumulátorských, pyroprovozech, koželužnách, pásové a proudové výrobě s vysokou intenzitou práce v konfekčním průmyslu, ve sklářské huti, ve výrobě s ruční výrobou, na jatkách, v některých provozech lihovarů, droždářen a tukového průmyslu, v mrazárnách, prádelnách, chemických čistírnách, v odvozu popele a fekálií, při zpracování sběrných surovin, v kanalizacích, čistírnách odpadních vod a kafilériích. V některých výrobních podnicích byla ale stále zachována 46-hodinová pracovní doba. Kompenzací jí byla alespoň úprava pracovního a provozního režimu tak, aby z toho vyplynul pro pracující jeden den volna v průběhu čtyř týdnů.³⁵⁰ Do roku 1970 měla být postupně zkrácena pracovní doba u horníků pod zemí a ve zvláště těžkých a zdraví škodlivých provozech na 40 hodin týdně, v ostatních provozech na 42 hodin. Od zkrácení pracovní doby se očekával nejen politický, ale i ekonomický efekt.³⁵¹ Aby nedocházelo ke snižování produktivity práce, bylo nutné zvyšovat počet pracovníků. Pro zachování výdělkové úrovně se musela odstranit nebo podstatně omezit přesčasová práce, omezit a odstranit časové ztráty. Přes všechny úpravy se musel plnit plán úkolů zadaných podnikům.³⁵² „*A fabriky měly plány, který musely plnit a kdyby nestačily plnit, tak by museli dělat i v tu sobotu, protože sobota jako taková nebyla zrušená, to bylo tak mlčky...jaksi volný. Podmínka byla plnit plán.*“³⁵³

³⁵⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 12, a.j. 49, bod 1, *Návrh usnesení vlády o dalším postupu zkrácení pracovní doby*, s. 2.

³⁵¹ Tamtéž, s. 2.

³⁵² Tamtéž, s. 4.

³⁵³ Rozhovor veden s Emilem Duníkem dne 6. 6. 2009.

Veřejnosti bylo vysvětlováno zkracování pracovní doby vyspělostí hospodářství, vysokou produktivitou práce. Od těchto změn se očekávala reprodukce pracovních sil, možnost zvyšování kvalifikace ve volném čase.³⁵⁴ Ve světě byla nižší pracovní doba, a tedy i více volného času, již běžná, takže nelze tvrdit, že by se v ČSSR činilo něco neobvyklého. Spíše se Východ snažil srovnat krok s vývojem na Západě.

Nově získaný volný čas, především tedy dvě volné soboty v měsíci, byly považovány jako další projev zvýšení životní úrovně. I volný čas se ale podle strany musel efektivně využívat a organizovat. V médiích se rozvinula diskuse o tom, jak využít volných sobot a co vlastně znamená volný čas pro socialistického člověka. Došli k závěru, že volný čas je znakem vysoké životní úrovně a že tento přepych si lidé mohli dovolit jen proto, že jejich hospodářství bylo opravdu silné. Volná sobota umožňovala rodinám cestovat, chatařit, chalupařit, věnovat se čistě odpočinku. I když ženy svůj volný čas věnovaly stejně domácnosti. Lidé tvrdili, že je nutné si na tento přepych volných sobot vydělat. Nebylo tedy neobvyklé, že si lidé, kteří získali volnou sobotu, hledali další zaměstnání. Mnozí také byli ochotni se volné soboty vzdát pro možnost získání peněz. Boj o nový rozměr volného času se přeměňoval v úsilí přeměnit volný čas v čas „uvědomělého úsilí“. Lidé se měli ve svém volném čase vzdělávat, věnovat se zábavě i aktivnímu odpočinku. Práce měla být osvobozena a člověk se měl snažit o „*obrození lidských vztahů jako předpokladu pro renesanci úlohy člověka – tvůrce nové, vysoce demokratické a humanitní komunistické budoucnosti lidstva.*“³⁵⁵

Byla vyvinuta velká snaha volný čas lidem organizovat. Pozornost byla věnována především mladým. Československý svaz mládeže³⁵⁶ (dále jen ČSM) měl mladé vychovávat, troufám si říct, že měl tak trochu i suplovat výchovu rodičů. Ústavní výchova na děti působila již ve školkách. Škola v započaté práci pokračovala. Měla dětem do mysli vtisknout socialistickou ideu, která byla dotvářena v Pionýrské organizaci.³⁵⁷ ČSM se zaměřovala na starší skupinu mladistvých. Dalším cílem se stalo potlačování kriminality. Ta byla opravdu u mladistvých nízká.

³⁵⁴ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 3, a.j. 10, *Úvaha o možnostech zkrácení pracovní doby do roku 1970*, s. 2.

³⁵⁵ A. ČERVINKA – B. MAKOVSKÝ, *Volný čas a rozvoj socialistické společnosti*, Rudé právo 47, 1967, č. 80, s. 5.

³⁵⁶ Tato mládežnická organizace byla řízená KSČ. Vznikla v roce 1949 sloučením již existujících organizací. V roce 1968 se rozpadla a později byla obnovena jako Socialistický svaz mládeže (SSM). Členem mohl být každý od 15-26 let, leckde se však dbalo na formální ideové souznění – některé striktnější místní organizace tak nechtěly přijímat praktikující katolíky apod..

³⁵⁷ Pionýrská organizace Československého svazu mládeže. Členem musel být každý od 9-15 let.

Společnost, a především mladí, však začala být velmi kritická. Pro reportérovi Rudého práva měli mladí odpovídat na dotaz, z jakého důvodu v této organizaci jsou. Nejčastější odpověď zněla, že jsou v ní proto, že by jinak nebyli přijati na školy. Dále tvrdili, že poznali, že v ČSM jsou jen v okamžiku, když se vybíraly příspěvky. Běžná byla i odpověď, že Svaz mládeže je zcela zbytečný. Také se domnívali, že by ČSM měl vyvíjet takovou činnost jako dříve skauti.³⁵⁸ To však nebylo zatím myslitelné. Jak bylo uvedeno výše, bylo všeobecně známo, že členství v těchto organizacích umožňovalo dostat se na různé školy. Dokazuje to i výpověď jedné narátorky: „*Já jsem vstoupila do pionýra až v páté třídě, to jsem byla výjimka, snad jako poslední. Učitel přesvědčoval furt tátu, aby mě tam dal. „Heleďte, chcete aby se ta dcera dostala na střední školu? Jinak nemáte šanci. Já jí napíšu dobrou posudek, ale když nebude mít pionýrský šátek na krku, tak se tam nedostane.“ No a nakonec jsem ten hadr na krku nosila. A svazačka jsem byla*“³⁵⁹ S tímto faktem bylo velmi složité bojovat, a tak většina lidí zastávala názor: „*Když jsi ve vodě, musíš se naučit plavat.*“³⁶⁰

Jedinou zdánlivou obranou se stala pasivita členů organizace mladých. Mladí si tak v těchto organizacích začali vyvíjet vlastní svobodnou činnost. Na otázku, co by si nejvíce přáli, odpovídali většinou: „Navštívit cizí země.“ Tuto touhu si následně snažili vyplnit. Tedy nastala pro mnohé možnost srovnávání životní úrovně ČSSR s vyspělejšími zeměmi.

³⁵⁸ J. HAJNÝ, *Generace bez ideálů?*, Rudé právo 45, 1965, č. 201, s. 3.

³⁵⁹ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 7. 11. 2008.

³⁶⁰ Rozhovor veden s Janem Luhanem dne 7. 11. 2008.

VII.4 Otázka nízké životní úrovně důchodců

Nejstarší generace nebyla tak reformní ve svém myšlení. Dávala přednost sociálním jistotám. Reformy se ale nevyhnuly ani jejich generaci. Životní úroveň důchodců byla ze všech skupin nejhorší. Do důchodu se dříve odcházelo po 20 odpracovaných letech v zaměstnání. Nově se tato doba prodloužila na 25 let. „Každý pracovník, kterej měl nárok na důchod musel mít odpracováno 25 let. A pak mohl zažádat o důchod. Žena, konkrétně moje žena, ta neměla 25 let odpracovanejch, ale měla tři děti a za každý se jí přičítali tři roky odpracovaný, takže 9 let plus těch zbejvajících 16 let a měla odpracováno na důchod.“³⁶¹ Muži odcházeli do důchodu v průměru v 61,5 letech a ženy v průměru v 57 letech.³⁶² Starobní důchody se pohybovaly v rozmezí od 200 do 1 750 korun, přičemž výše průměrného důchodu byla asi 600 Kčs. Životní minimum přitom bylo už v roce 1963 spočítáno na 400 korun pro jednotlivce a 700 pro dvojici.³⁶³ Životní náklady se stále zvyšovaly, a tak se lidem důchodového věku zhoršovala životní úroveň. Nejnížší důchody, které byly přiznány, se podle nových reformních opatření měly zvyšovat a naopak ty nejvyšší snižovat. Důchodci si často ještě při pobírání důchodu přivydělávali. Nová politika měla zásadu „mzda nebo důchod“.

Součástí restriktivních opatření byla i reforma sociálního zabezpečení podle zákona 101/1964 Sb. Jejím cílem bylo snížit neúměrně rostoucí náklady na sociální zabezpečení. Od reformy z roku 1956 do roku 1964 se tyto náklady zvýšily o 12,3 miliardy Kčs, z toho jen náklady na důchodové zabezpečení téměř dvojnásobně, ze 7,5 miliardy na 14,7 miliardy.³⁶⁴ Zavedení daně z důchodu se dotklo vyšších příjmových skupin. Pracovníci I. kategorie měli nárok na 60%, u II. kategorie na 55% a u ostatních na 50% průměrného měsíčního výdělku.³⁶⁵ Tyto změny obsahoval výše zmíněný zákon, který upravoval důchodové zabezpečení všech pracovníků, vojáků z povolání a příslušníků bezpečnostních sborů. Zákon č. 103/1964 Sb. o sociálním zabezpečení se týkal družstevních rolníků. Od 1. 7. 1964 se zvýšily nejnížší důchody které nestačily

³⁶¹ Rozhovor veden s Emilem Duníkem dne 9. 9. 2009.

³⁶² Ženy s třemi a více dětmi mohli odcházet do důchodu už v 53 letech.

³⁶³ Jiří HOPPE, *Starosti pana Nováka. Každodenní život „obyčejného“ člověka v 60. letech*, Dějiny a současnost 3, 2005, č. 7, s. 36.

³⁶⁴ V. RYS, *Česká sociální reforma. Sociologická studie*, Praha 2003, s. 19.

³⁶⁵ L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 254.

k úhradě nutných životních potřeb, a to na 400 Kčs, maximálně však na 600 Kčs. U horníků a aktivních účastníků boje proti fašismu mohly být starobní a invalidní důchody zvýšeny až na 800 Kčs měsíčně.³⁶⁶ „*Nízké důchody příjemců z řad bývalých podnikatelů a představitelů dřívějšího politického a hospodářského zřízení a osob, na které se vztahuje zákon č. 40/1958 Sb., nelze zvyšovat.*“³⁶⁷ O zvyšování důchodů rozhodovaly dávkové komise zřízené při komisích sociálního zabezpečení okresních národních výborů na základě návrhů a doporučení místních národních výborů, popř. jejich komisí, občanských výborů a orgánů ROH.³⁶⁸

Důchody byly ale též snižovány. Týkalo se to například důchodců, kteří déle pobývali v léčebném zařízení. Další snižování postihlo důchodce s nejvyššími přiznanými důchody. Maximum důchodů tvořilo 90% čisté mzdy. Snižování bylo provedeno formou zdanění pro ty, kteří pobírali důchod od 700 Kčs výše v rozmezí 1 – 12,5% daňové sazby, přiznaných po 1. 1. 1957. Mezi další opatření spadalo odejmutí třetinového důchodu.³⁶⁹ To se uskutečnilo k 1. 7. 1964, odňato bylo 31 532 třetinových důchodů.³⁷⁰ Zdaněno bylo 373 079 vysokých důchodů.³⁷¹

Zmírnění napětí mezi nejvyššími a nízkými důchody bylo pro stranu prioritou. Úpravy zasáhly též věkovou hranici pro nárok na starobní důchod, řešení sociální situace ovdovělých žen v souladu s měnícím se postavením žen v naší společnosti.³⁷² Mezi ostatní sociální změny patřila i úprava výchovného a sirotčího důchodu v souladu s úpravou přídavků na děti. Je zřejmé, že nejedna sociální reforma měla vliv na kvalitu rodinného života, tedy i na kvalitu životní úrovně.

³⁶⁶ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv 2, a.j. 1, *Zásady zvyšování nízkých důchodů*, s. 1.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 2.

³⁶⁸ Tamtéž.

³⁶⁹ Takzvané třetinové starobní důchody byly poskytovány pracujícím důchodcům, jestliže pracovník po získání nároku na důchod si nezvolil možnost zvýšení důchodových nároků o 4 % za každý odpracovaný rok. Bylo mnoho kritizováno, že člověk, když dosáhl věkové hranice na důchod, dostával za vykonanou práci ke mzdě ještě příspěvek ve výši jedné třetiny důchodu. Poskytování třetinových důchodů vedlo často k tomu, že na svých místech se snažili setrávat i lidé, kteří na přidělené pracovní úkoly již dobře nestačili, nebo pracovali v oblasti nežádoucí administrativy nebo tam, kde bylo třeba stavy snižovat, případně zkvalitňovat.

³⁷⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 8, a.j. 32, bod 2, *Zásady a předběžný plán pro provedení mimořádných prací v souvislosti se změnou zákona o sociálním zabezpečení ve správách důchodů Státního úřadu sociálního zabezpečení*, s.5.

³⁷¹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 2, a.j. 1, *Zásady zvyšování nízkých důchodů*, s. 2.

³⁷² NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Směry ve vývoji sociálního zabezpečení*, s. 7.

VIII. Vznik a výroba stavební konfekce

„Jedním z důležitých projevů materiální úrovně i kultury každé země je také architektura – to znamená účelnost, technická úroveň i krása prostředí, které si společnost vytváří pro svůj život stavbami a celým řešením a uspořádáním měst, vesnic a krajiny. Architektura tak odráží a vyjadřuje společenské vztahy lidí, hovoří o jejich ideových názorech, o dosaženém stupni rozvoje výrobních sil. Řešení jednotlivých staveb i uspořádání celých sídlišť souvisí s třídním uspořádáním společnosti, jejími ekonomickými možnostmi i s tím, kdo tyto možnosti využívá.“

Ing. arch. Jiří Gočár³⁷³

Bytová otázka byla nejbolestivějším místem v celé problematice životní úrovně. Tato tíživá situace byla řešena především výstavbou nových bytových souborů – sídlišť, nebo jak se jim velmi trefně mezi laickou i odbornou veřejností říkalo, stavební konfekcí. Nebyla to samozřejmě žádná „haute couture“³⁷⁴, jak už pojmenování naznačuje. I oděvní či stavební konfekce však někomu padne a jinému méně. Její hlavní očekávanou náplní byla masovost a přednostně cenová dostupnost nejen pro investora, ale také pro budoucího nájemce, či majitele. Vraťme se však k prapůvodním ideovým a politickým příčinám vzniku sídlišť.

Zcela zásadní příčinou bytového nedostatku byla historická skutečnost, že během druhé světové války byla zničena bombardováním mnohá města a s nimi i jejich bytové fondy. K tomu se musí připočítat značný populační nárůst, který propukl v padesátých letech. S těmito problémy se nepotýkalo pouze Československo, ale celá poválečná Evropa. V padesátých letech a obzvláště v jejich druhé polovině se proto v Evropě prudce zvýšilo tempo bytové výstavby. Po roce 1960 se již tak rychle nezvyšovalo. V západní a severní Evropě se počet bytů mezi rokem 1960-1966 zvýšil jen z 7,6 bytu na 1 000 obyvatel na 8,6. Rychlejší růst zaznamenala jižní Evropa. Socialistické země v těchto letech stavěly zhruba tolik bytů jako na začátku desetiletí, v Sovětském svazu po dosažení vrcholného tempa na přelomu padesátých a šedesátých

³⁷³ Jiří GOČÁR, *Architektura a kvalita výstavby*, Rudé právo 43, 1963, č.7, s. 2.

³⁷⁴ Haute couture (český překlad *vyšoká krejčovina*) je francouzský mezinárodně používaný termín z oblasti módy označující oblečení šité na míru a vyrobené v Paříži. Oblečení „haute couture“ je nejen šité na míru pro určitého zákazníka, ale při jeho výrobě jsou použity vysoce kvalitní a drahé materiály a je šité rukou s extrémním důrazem na detail a zakončení.

let se relativní produkce bytů snížil zhruba z 12,9 bytu na 1000 obyvatel na 9,7 v roce 1966. V tomto období došlo prakticky ve všech zemích ke zlepšení bytových poměrů, i když v každé oblasti byla míra pokroku rozlišná v závislosti nejen na rozsahu vlastní výstavby, ale také na populačním vývoji a odpadu bytů. Země s velkými přírůstkami obyvatelstva musely věnovat převážnou část své produkce bytů nově vzniklým domácnostem a nemohly zahájit obnovu a přestavbu starých obytných čtvrtí. To si mohly dovolit pouze některé státy, kde se i při nízkých přírůstcích obyvatelstva stavělo hodně bytů, jak tomu bylo např. ve Švédsku a Švýcarsku.³⁷⁵

Tab. č. 18 : Odhad kvantitativní bytové nouze v evropských zemích v době posledního sčítání bytů³⁷⁶

země	Rok sčítání	Odhadovaná bytová nouze		
		V tisících bytů (první číslo představuje minimální odhad a druhé maximální odhad bytové nouze a jejího relativního významu)	% z bytového fondu	Počet scházejících bytů na 1000 obyv.
Československo	1961	346-492	9,1-12,9	25,2-35,8
Finsko	1960	47-88	3,9-7,3	10,6-19,8
Francie	1962	1113	7,8	23,9
Holandsko	1960	189-223	6,6-8,0	16,2-19,5
Itálie	1961	2065	15,8	40,8
Jugoslávie	1961	460	11,3	24,8
Maďarsko	1960	258	9,2	25,8
Norsko	1960	85	8,0	23,7
Polsko	1960	640	9,1	21,5
Rakousko	1961	176	8,2	24,9
SSSR	1965	3600	11,6	30,0
Španělsko	1963	802	9,9	2,6
Švýcarsko	1960	25	2,6	4,6
Turecko	1960	1649	50,4	59,4
Velká Británie	1965	700	4,0	13,1

Z tabulky, která shrnuje velké množství analýz a výpočtů, plyne jedna závažná skutečnost. Kolem roku 1960 prakticky ve všech částech Evropy trvala velmi vážná bytová nouze. Pohybuje se mezi 6% - 10%. V některých zemích je to i převyšováno, mezi nimi jsou Československo, Itálie, Jugoslávie, Sovětský svaz a Turecko. Některé odhady budoucích bytových potřeb, které Československu měly vzniknout v období 1961-1970, dospěly k závěru, že by stát měl v té době postavit 750 000 až 780 000 bytů. Takový počet nově postavených bytů by kryl nároky nově vzniklých domácností, nahradil by ztráty způsobené odpadem bytů a přispěl by k vytvoření nutné rezervy. Jen pro udržení stavu, který byl v roce 1961, by se muselo v průměru ročně stavět 78 000 bytů. Pouze to, co by se postavilo navíc, by pomáhalo k pomalému odstranění bytové

³⁷⁵ Jiří MUSIL, *Sociologie bydlení*, Praha 1971, s. 89.

³⁷⁶ Tamtéž.

nouze. Roku 1961 bylo postaveno navíc necelé tři tisíce bytů, v roce 1962 již 14 000, o rok později 10 500 a v letech 1964 až 1965 jen 5 000 bytů. Jinak řečeno, kdyby se zdařilo ročně snížit bytovou nouzi o 10 000 bytů, trvalo by odstranění tzv. minimální bytové tísně 28 let, při zvýšení na 20 000 bytů 14 let. Kdyby se stavělo od roku 1961 ročně 100 000 bytů, odstranila by se bytová nouze v polovině sedmdesátých let.³⁷⁷ Pravda se ale pohybovala mezi 50 000 – 60 000 byty ročně. Zvyšoval se jen poměr družstevních bytů.³⁷⁸

Není však dvou pramenů, ve kterých by se odhady bytové nouze zcela shodovaly. Za spolehlivé by se daly počítat odhady, které jsou dodnes východiskem dlouhodobých bytových programů a týkají se roku 1961, kdy bylo uskutečněno sčítání lidu, bytů a domů. Dle tohoto průzkumu chybělo v Československu 327 500 bytů. Podle doporučení Evropské hospodářské rady by se k tomu ještě měla připočítat nutná rezerva bytů a byty pro rodiny a jednotlivce, kteří bydlí v různých, víceméně provizorních zařízeních. Podle studie OSN o normativních potřebách bytů chybělo proto v Československu roku 1961 minimálně 346 000 bytů, maximálně pak 492 600 bytů. Poslední odhad je nepochybně značně vysoký, ale i při tomto odhadu by stále nemělo vlastní byt mnoho domácností.³⁷⁹ Podle studií nalezených v archivu ÚV KSČ fondu KŽÚ byla potřeba bytů mezi léty 1961-1970 odhadovaná na 1 084 000 bytů. Z toho 696 500 v českých krajích a 387 500 ve slovenských krajích.³⁸⁰ Nabízí se domněnka, že možná ani nezáleží na tom, kolik bytů tedy bylo skutečně zapotřebí, ale na tom, kolik jich bylo nakonec postaveno a zda poptávka pokryla nabídku. Na XII. sjezdu KSČ konaném 4. - 8. prosince 1962 byl odsouhlasen plán vystavět 1 200 000 bytů mezi léty 1960-1970. Cílem bylo nejen plán splnit, nýbrž překročit jej. Již v roce 1963 bylo ale zřejmé, že tyto cíle jsou utopistické. Můžeme říci, že přes veškerou snahu bytová krize trvala i v následujících sedmdesátých letech.

„Tenkrát byl takovej nedostatek bytů, že bydleli rodiče s dětma a jejich rodinama, ale ne jen v rodinným domě, ale normálně i v činžáku. Nebo se tísnili v malým domečku.“³⁸¹

³⁷⁷ J. MUSIL, *Sociologie bydlení*, s. 94.

³⁷⁸ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 3, a.j. 8, *Zpráva k otázkám zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytových problémů a úpravy forem bytové výstavby k posílení stabilizace kádrů*, s. 9.

³⁷⁹ J. MUSIL, *Sociologie bydlení*, s. 92.

³⁸⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Zpráva VÚVA o otázkách bydlení z hlediska životní úrovně v letech 1964-1970*, s. 18.

³⁸¹ Rozhovor veden s Irenou Evou Šiklovou dne 13. 9. 2008.

Díky rozličným politickým a ideovým směrům, jimiž se evropské země po válce ubíraly, se bytový nedostatek řešil zcela odlišně a s jinou účinností. U nás se po roce 1948 více koncentrovaly investice do průmyslu, především těžkého, zbrojařského a kosmického. Do bytové výstavby směřovaly investice v naprosto nedostatečném rozsahu. O příčinách tehdejší krize se nejednou psalo v novinách: „*Příčin tohoto stavu je nekonečně mnoho, druhá světová válka, studená válka, preference těžkého průmyslu, omyly v investiční politice, nesprávně stanovené perspektivy hospodářského vývoje..., ale ovšem i prodlužování lidského věku, útek z venkova do měst, masový růst materiální úrovně, navíc násobený stoupající zaměstnaností žen, vysoká sňatečnost v nižších věkových skupinách, stoupající rozvodovost atd.*“³⁸²

V roce 1959 se sešlo vedení ÚV KSČ. Jeho usnesení k řešení bytového problému v ČSSR bylo klíčové až do roku 1970. Přiznalo si podstatný nedostatek bytů a konstatovalo, že stát jako jediný investor nemůže zajistit řešení bytové otázky. Zde se také přemýšlelo a později odsouhlasilo zavedení družstevní, podnikové a JZD bytové výstavby.³⁸³ Vládním usnesením č.121/63 v roce 1963 však byla výstavba podniková a JZD výstavba zrušena a nahrazena zcela výstavbou družstevní. V roce 1960 se uskutečnila v Dobříši diskuse mnohých architektů, ekonomů a stavebníků na téma „*Výhledové změny bydlení*“. Stěžejními tématy byly společenské podmínky bydlení, hygiena bydlení, standard a dispozice bytů. Velkým tématem bylo také zvolení druhu bydlení a stavbařských technologií v blízkém budoucnu. Již zde se objevily první velké spory mezi zastánci panelových technologií a zastánci jiných technologií.³⁸⁴ V šedesátých letech proto probíhalo nezvyklé množství architektonických, ekonomických a sociologických výzkumů. Svou velkou práci odvedl i Výzkumný ústav výstavby a architektury (dále jen VÚVA), dále pak Československá akademie věd (dále jen ČSAV) v Praze, především Středisko teorie architektury a rozvoje sídel a Sociologický ústav. V roce 1963 dostala celou problematiku na starost také KŽÚ, která se snažila o následování idey XII. sjezdu KSČ a o řešení a zavedení zlepšujících opatření do praxe.

³⁸² Svatopluk PEKÁREK, *Byty? Byty!*, Literární noviny 16, 1967, č. 14.

³⁸³ Zřízení podnikové a JZD výstavby č. 94/59 Sb., a zřízení družstevní výstavby č. 27/59 Sb.

³⁸⁴ J. MUSIL, *Sociologie bydlení*, s. 92.

VIII.1 Architektonický vývoj a řešení sídlištní výstavby

Abychom objevili prvotní inspiraci pro výstavbu sídlištních objektů, je třeba se vypravit proti proudu architektonického vývoje u nás i ve světě. Ideový původ socialistických sídlišť je možné hledat již v meziválečném období. V architektonické tvorbě se v této době prosadil funkcionalismus³⁸⁵ a právě zde se zrodila myšlenka čistého a zcela funkčního prostoru. Český funkcionalismus byl specifický důrazem na sociální stránku architektury.³⁸⁶ Funkcionalisté kritizovali v dosavadním vývoji architektury 20. století příliš velký důraz na estetiku,³⁸⁷ malou pozornost, kterou architekti věnovali vědě, a konečně také nedostatečné sociální uvědomění. Architektura by měla mít velký sociální úkol, měla by vytvářet komplexní prostředí pro všechny a zbavit se výlučnosti.³⁸⁸ Později se funkcionalismus začal střetávat s konstruktivismem³⁸⁹ a svůj ideový postoj začal uplatňovat i socialistický realismus.³⁹⁰ Funkcionalistická myšlenka formy a funkce s konstruktivistickým pojetím tvaru, především jeho geometričností, začala navzájem reagovat. Od architektury se vyžadovala tvarová jasnost, účelnost a ekonomičnost.³⁹¹

³⁸⁵Funkcionalismus byl architektonický sloh, který vznikl koncem 20. let 20. století a svůj vliv na architekturu a urbanismus si udržel až do 70. let. Reagoval na přílišnou zdobnost dřívějších slohů. Hlavním a nepřehlédnutým rysem funkcionalismu je forma a funkce, tedy zaujetí architekta jednoduchým tvarem, geometrickou čistotou. Používají se v ní převážně nové materiály (např. válcované železo, sklo, železobetonový skelet, neomítané červené a bílé šamotové cihly nebo beton). Na funkcionalismu byly založeny i pseudoumělecké směry socialistický realismus či rurální funkcionalismus. Předními architekty byli Adolf Loos, Le Corbusier, Bohuslav Fuchs, Ludwig Mies van der Rohe, Louis Sullivan, Jiří Štursa, Pavel Janák, Ladislav Žák, Jan Gillar.

³⁸⁶Mnoho levicových architektů dávalo přednost před stavěním vil spíše výstavbě činžovních, kolektivních, obytných domů. Dokladem toho je Baťova kolonie ve Zlíně.

³⁸⁷Adolf Loos označil ornament za zločin a Le Corbusier tvrdil, že „*dekorace je smyslné a primitivní povahy, stejně jako barva, a hodí se toliko pro nižší třídy, sedláky a divochy.*“

³⁸⁸J. MUSIL, *Lidé a sídliště*, Praha 1985, s. 30.

³⁸⁹Konstruktivismus byl název pro architektonické a umělecké hnutí. Konstruktivismus zformoval ruský avantgardní umělec V. Tatlin. Směr zdůrazňoval technickou dokonalost a krásu hmoty, účelnost stavby. Prolínal se s raným funkcionalismem. Na rozdíl od něj dává větší důraz na dynamismus (vertikalita konstrukcí, diagonály).

³⁹⁰Socialistický realismus (zkracováno také jako Sorela), termín označující teorii socialistického realismu a jeho tvůrčí metodu a též umění vytvořené na jeho teoretických a metodických základech. Objevil se koncem 20. let 20. století v Sovětském svazu. Schválen byl roku 1934 Ústředním výborem Komunistické strany SSSR jako oficiální směrnice pro literaturu, výtvarné umění a hudbu. Později byl závazný v ostatních komunistických zemích; srovnatelný je s nacistickou oficiální uměleckou linií. Ideově vychází z oslavy vládnoucího režimu, má slavnostně poukazovat na jeho úspěchy v reálném životě lidí. V 60. letech jeho vliv klesal, přesto zůstal oficiálním směrem až do roku 1991.

³⁹¹Jan BALEKA, *Výtvarné umění. Výkladový slovník*, Praha 1997, s. 179.

První panelové domy se objevily v Nizozemsku po 1. světové válce. V Německu v roce 1923 a první blok panelových domů byl postaven v roce 1939 v Paříži, podobné bloky byly stavěny též ve Švédsku a Finsku. První panelové domy v Československu byly postaveny již roku 1956 na sídlišti Herálecká v Praze 4.³⁹²

Vzájemné působení stylů dalo vzniknout myšlence vytvoření nového, výhradně socialistického města.³⁹³ Ta se začala budovat na katastru již existujícího města, které se organicky vyvíjelo po několik staletí. Byla to jakási města ve městech. Jiří Hruža,³⁹⁴ jeden z tehdejších architektů výstavby panelových měst, dodává svůj názor na normy a požadavky vlády: „*I když jsme při tvorbě územního plánu stokrát opakovali, že by bylo nutné věnovat se údržbě a obnově, museli jsme plnit objednávku: najít území pro zhruba 11 000 bytů ročně. Nemohli jsme říci, že to nejde. Museli jsme se snažit vyřešit to přijatelným způsobem.*“³⁹⁵

V zahraničí byla typičtější sídlištní výstavba na okraji měst,³⁹⁶ ale v našich zemích byl spíše typičtější výskyt sídlišť poblíž centra.³⁹⁷ Lokalizace nových sídlišť na okraji dosavadní obytné zóny se stala nejběžnějším řešením, až když byla vyčerpána volná místa u středu měst či proluky. Dá se říci, že orientace na novou výstavbu na zelené louce zachránila historické jádro Prahy v autentickém, byť chátrajícím stavu. To se však nedá tvrdit o jiných městech v republice. Toto naprosto neohleduplné a necitelné propojení rozličných architektonických stylů a ideových názorů vedlo k zohavení tváře nejednoho města či vesnice. Dominantou starých měst, která se tvořila po staletí, již nebyl kostel, ale staly se jimi výškové domy. Tím se měnila zcela silueta většiny měst. I v této rovině tedy zvítězil budující socialismus nad tradicemi a dávnými hodnotami. Byl to jakýsi trend odmítat odkaz minulosti. Již V. V. Štech,³⁹⁸ tvrdil, že „*touha každého českého architekta je zkazit alespoň jedno město.*“

Tvarový výraz nových obytných souborů byl ovlivněn strojovou výrobou.

Sídliště měla naprosto odlišný tvarový vzhled od dřívější obytné výstavby a při stavbě

³⁹² Stavba panelových domů sloužila jako rychlé a levné bydlení, přesto se nikde v západních zemích nestavěly v tak masovém měřítku jako ve východním bloku. Západní Evropa od jejich výstavby upustila již v 70. letech, ve východní Evropě se stavěly až do začátku devadesátých let 20. století. S jejich výstavbou se přestalo prakticky ihned po pádu komunistického režimu.

³⁹³ J. MUSIL, *Ideové a politické příčiny vzniku sídlišť*, přednáška z 30. 10. 2007.

³⁹⁴ Ing. arch. Jiří Hruža, CSc., narozen 31. 5. 1925 v Praze. Mezi léty 1961-1990 pracoval pro Útvar hlavního architekta Prahy (do roku 1969 ve funkci náměstka hlavního architekta).

³⁹⁵ Rozhovor s Jiřím Hružou, in: (ed) Petr URLICH, *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, Praha 2006, s. 46.

³⁹⁶ Karel SCHMEIDER a kol., *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*, Brno 2001, s.70.

³⁹⁷ Vedla k tomu převážně obava ze zaboru zemědělské půdy.

³⁹⁸ Prof. PhDr. Václav Vilém Štech (31. 3. 1885 - 24. 6. 1974) byl český historik umění a profesor Akademie výtvarných umění. Zabýval se uměním pravěku a všemi obdobími dějin českého umění. Dalšími oblastmi jeho zájmu byla teorie umění, díla Michelangela, Rembrandta, M. B. Brauna.

se používaly nové technologie a materiály. S využitím jeřábů a panelů byla výstavba rychlá, relativně levná a funkční. Dobově používaný termín „*jeřábni urbanismus*“ byl velmi trefný. Kvůli nové konstrukci domů a jeřábni technologii se musela pro výstavbu volit místa s rovným podložím. A protože montování jeřábu bylo finančně náročné docházelo často k nešvaru zastavět vše kolem něj, aby se nemusel demontovat a znovu o kus dál opět montovat. Cihlové domy byly minulostí. Nastala doba železa a betonu. V Československu vznikaly nové materiály, jako byl např. pórobeton. K němu existuje i recept, který by asi paní Úlehlovou Tilschovou³⁹⁹ trochu překvapil: *“Rozemel na prášek 12,5 dílů písků, přidej 1 díl vápna, rozřed’ to vodou na řídkou kaši, pak do toho vmíchej 4 díly cementu s 1% hliníkového prášku, všechno důkladně zakvedlej a míchaninu nalej na dobře olejem vymazaný pekáč, nech to 4-8 hodin kynout a pak to vraž na 20 hodin do trouby, vytáhni to a dostaneš - pórobetonový panel.*“⁴⁰⁰ Panelové pláty byly levné na výrobu a lehké na sestavení. Nebylo zapotřebí ani vyučených stavbařů. Pro sestavení takového domu stačil pomocný dělník. Na počátku šedesátých let se nejvíce rozšířil typ domu G 57, ten se po čase stal technicky nevyhovujícím. Od roku 1964 tak nastala éra domů typu TO 6B, TO 7B, TO 8B.⁴⁰¹ Již první verze z této řady, tedy TO 6B přinášela řadu novot, měla prefabrikované základy, neměla ale sklepy, panely byly zavěšené na kovovou konstrukci. Zvenku byla zdravotně závadná azbestocementová deska.⁴⁰² Technologie typu TO 8B se použila například na experimentálním sídlišti Invalidovna⁴⁰³ v Praze, které je dodnes považováno za jedno z nejkvalitnějších sídlišť. Realizace sídliště byla uskutečněna v letech 1960-1965.⁴⁰⁴ Očekávaná životnost těchto objektů

³⁹⁹ Odbornice přes výživu a především racionální výživu.

⁴⁰⁰ Michal SEDLON, *Kynuté panely*, Květy 14, 1964, č. 6.

⁴⁰¹ Tento typ panelových domů je založen na příčném systému. Jedná se o jeden z nejstarších systémů. Existuje několik variant tohoto typu (06B, 07B, 08B), které jsou rozdílné pouze v modulové skladbě. Rozpon nosných příčných stěn je 3600mm u TO 6B, 3600 a 6000mm u TO 7B, 6000mm u T 08B. U systému TO 6B je použito dvouramenné schodiště s mezipodestou. Často je mezi jednotlivými rameny vložena výtahová šachta. U skupiny TO 8B je použito schodiště jednoramenné na rozpon 6000mm. Skladebná výška podlaží je stejná u všech tří skupin tj. 2800 mm. U TO 7B a TO 8B jsou použity předpjaté dutinové stropní panely. Obvodový plášť je rovněž z panelů. Síla panelu je 12 cm.

⁴⁰² D. RADKOVSKÝ, *Procesí k TO 6B*, Květy 14, č. 11, s. 10.

⁴⁰³ Na ploše 14,2 ha bylo celkem postaveno 7 zcela rozlišných druhů obytných objektů od pětipodlažních schodišťových k osmipodlažním domům s vnitřním schodištěm, dále 8 sendvičových domů, dvanáctipodlažní věžové domy hotelového bydlení. Též stavby občanské vybavenosti, jesle, školy, obchodní středisko, restaurace, pošta, atd. Sídliště je vybaveno výtvarnými předměty výtvarnic Mírové, Hradkové a Rychlíkové. Celkový počet bytů 1274 pro cca 4265 obyvatel. Hlavním projektantem byl ing. arch. Josef Polák.

⁴⁰⁴ *Byty dnes a zítra*, Praha 1973.

byla podle architekta Karla Marholda⁴⁰⁵ nadnesená. „*Sídliště měla mít životnost třicet let, což byla samozřejmě utopie.*“⁴⁰⁶

Nová výstavba měla nejen nový způsob uspořádání jednotlivých domů, ale také zcela odlišně řešila volné prostory vznikající mezi nimi.⁴⁰⁷ Nová města měla být podle dobových tendencí městy rozvolněnými, ve kterých zmizí některé tradiční typy městských prostorů. Výrazným rysem formujícím vzhled sídlišť bylo opakované používání týchž objektů stavěných na základě jednotných typových předpokladů. Jednotlivé budovy se umísťovaly volně do prostoru, vztahy mezi domy a komunikacemi se uvolnily. To vedlo k zániku ulice, která byla v evropských městech po staletí tradičně veřejným prostorem, na který byli lidé zvyklí.⁴⁰⁸ „*Ulice jsou přežitek. Ulice už nemají právo na život a proto musíme vymyslet něco jiného, co ulici nahradí.*“ Tuto myšlenku už o mnoho dříve vyslovil Le Corbusier. Zanikaly také tradiční prostory jako dvory, menší zahrady, různá zákoutí domů, jejichž „*sociální katalytický účinek*“ byl nepochybný. Zanikaly prostory, kde bylo možno bez vniknutí do soukromí rodiny a při zachování jistého odstupu, navazovat neformální síť vztahů a kontaktů, která tvoří základ místního společenství.⁴⁰⁹ Menší soukromé i veřejné plochy byly nahrazovány rozsáhlejšími ucelenými plochami, jejichž sociální funkce nebyly někdy jasné a jejichž funkčnost i výtvarné ztvárnění bylo jedním z vážných problémů dobového urbanismu. Na každém takovém sídlištním prostranství se vyskytovalo tzv. čtyřprocentní umění. Byly jimi sochy, sousoší, různé plastiky a sošky. Toto označení si dané umění zasloužilo díky procentuálnímu podílu z celkové finanční investice do výstavby jednotlivých sídlišť.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Doc. Ing. arch. Karel Marhold, CSc., narozen 26.7.1937, od roku 1961 FAPS a FA ČVUT v Praze.

⁴⁰⁶ Rozhovor veden s Karlem Marholdem, in: (ed) Petr URLICH, *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, s. 55.

⁴⁰⁷ J. MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 14.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 15.

⁴⁰⁹ J. MUSIL, *Sociologie bydlení*, Praha 1971, s. 115.

⁴¹⁰ Týž, *Ideové a politické příčiny vzniku sídlišť*, přednáška z 30. 10. 2007.

VIII.2 Pozitiva, negativa nebo sociální jistoty?

Léta šedesátá měla jednu velikou přednost, všeobecný pocit, že se lze konečně nadechnout svěžejšího či snad svobodnějšího vzduchu. Při výdechu bylo možné vyslovit kritiku společnosti, která byla stále v jistém sevření. Příkladem byla nová rubrika Rudého práva, která dovolila od roku 1963 vyslovit názory svým čtenářům. Rubrika zvaná Návrhy, názory, kritika, polemika však vytyčovala ty pomyslné mantinely, které svoboda slova měla. Dá se říci, že zde bylo možné se dočíst, co lidé mohou kritizovat, co je ještě tolerováno. Na předním místě žebříčku stála kritika bytové otázky. Kvantitativní nedostatky doplňovaly nedostatky kvalitativní. Mezi tyto nedostatky se řadila estetičnost nových objektů, jejich skladba a uspořádání, vybavenost bytů a sídlišť, velikost bytů, zanedbatelný nebyl ani špatný psychologický dopad na obyvatele sídlišť. Bytové otázky nelze však upřít i pozitivní přínos, především v novém komfortu bydlení. *„Měli větší komfort, bylo to příjemné bydlení, lidi tam měli všechno.“*⁴¹¹ Nejvíce ceněné obyvatelstvem bylo ústřední topení a teplá voda. *„Oni měli ten luxus, že měli pořád teplo, mohli chodit doma v letních šatech. A taky to využívali. Byty byly vytápěny z fabrik. A pamatuji si, že to teplo pouštěli i ven. Dost se plýtvalo. Já si pamatuji jak jedni známí chodili v letních šatech, když my jsme měli doma na sobě bundy a ponožky, abychom nemuseli tolik topit. A moc jsme jim záviděli, že nemají žádnou práci, že mají hned uklizeno. My, kteří jsme měli baráky, jsme byli bráni za pövl, protože máme kotel, musíme topit, vybírat popel. Máme zbytečně moc práce.“*⁴¹²

Veškeré negativní a pozitivní vlivy sídlištního bydlení budou více rozvedeny na následujících stranách. K bytové problematice se velmi věcně vyjádřili nejvíce fundovaní lidé, tj. především architekti, kteří měli se sídlištní výstavbou největší zkušenosti. Poněvadž byli jejich projektanty, znali tuto problematiku téměř centimetr po centimetru. Neopomenutelný není ani názor sociologa Jiřího Musila, který se celoživotně zabýval vztahem mezi lidmi a sídlišti. Pracoval na řadách studií a nejedna ležela i na stole KŽÚ jako podklad pro jejich činění. Důležitým se stává pro práci i „vox populi“, názory lidí, protože právě a jedině pro lid byla tato socialistická výstavba určena.

⁴¹¹ Rozhovor veden s Irenou Evou Šiklovou dne 13.9. 2008.

⁴¹² Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 21.9.2008.

„Lidem nestačí hygienická a provozní účelnost obytného prostředí, nýbrž že v něm hledají i další vlastnosti estetické, emociální, symbolické a psychologické. S tím souvisí kritika monotónnosti a stereotypnosti architektonického a urbanistického řešení dosavadních sídlišť, kritika vlastností, které ztěžují vytvoření hlubšího vztahu k místu, kde lidé bydlí, a které znesnadňují také orientaci a rozlišování jednotlivých částí sídliště. Problémy sídlišť se proto stávají také problémem kulturním a psychologickým.“⁴¹³ Ruský teoretik umění A. V. Rjabušin poukazoval na potřebu kulturní stránky sídlišť. V sídlištích postrádal duchovní stránku prostředí a jejich hlubší hodnotový význam. S tímto názorem se ztotožňovali obyvatelé sídlišť, kteří si stěžovali na jejich jednotvárnost,⁴¹⁴ špatnou orientaci v prostoru, chudobu tvarů, nedostatek citového pouta k zcela novému prostředí, uniformitu, neosobní bydlení, pocit deficitu sociální komunikace. Nedostatkem sídlišť byla též absence obchodů a služeb, nedostatečnost základní vybavenosti, jako škol a zdravotnických služeb, minimální pracovní příležitost, špatná dopravní napojenost. Velkým bolavým místem byla i údržba a úprava okolí panelových domů. „Brueghelovská směsice parkujících aut i vraků, vlajícího prádla, vyhřezlých popelnic na odpady, nepořádku a prachu stavenišť, podupaných trávníků a zubožených stromků, vytlučených skleněných tabulí a rozsetých papírků.“⁴¹⁵ Toto byla nejvíce zmiňovaná negativa, která lidé viděli, když se začali do sídlišť stěhovat. Proti neestetické stránce se vyjadřoval např. J. Hružza, ale jako jeden z mála obhajuje vnitřní dispozice bytů. „Problémem sídlišť obecně bylo i to, že se nevěnovala žádná pozornost jejich architektonické kvalitě – v bytové sféře se jednalo o sociální výstavbu. Co se ale týče třeba dispozic bytů, myslím, že za peníze, které tu byly, se v tomto směru udělalo maximum. Řada architektů zde odvedla kus práce, i když byli jako projektanti sídlišť přehlíženi.“⁴¹⁶ Ke kvalitě bytů dodává Karel Marhold, že „jejich standard, až na jádra, nebyl špatný.“⁴¹⁷ Věkoslav Handa Pardyl⁴¹⁸ však doplňuje k tématu svou zkušenost: „V některých panelových domech je sporák v rohu, hned vedle dřez a pak teprve pracovní plocha. To je z hlediska provozu nesmysl. A jestlipak víte, proč to vzniklo? Nějaká chytrá hlava, ekonom si spočítal, že ty trubky by musely být takhle dlouhé, kdežto když dřez sousedí se sporákem, stačí poloviční. Spočítal cenu

⁴¹³ Alexandr Vasil'jevič RJABUŠIN, *Domov budoucnosti*, Praha 1980, s. 57.

⁴¹⁴ Existovala sice snaha o různorodost domů a bytů, ale to bylo zamítnuto. Norma bytu se stala TO8B.

⁴¹⁵ Libuše SEKEROVÁ, *Opravdu ji nedáme?*, Květy 16, 1966, č. 49, s. 5.

⁴¹⁶ Rozhovor veden s J. Hružzou, in: *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, s. 46.

⁴¹⁷ Rozhovor veden s Karlem Marholdem, in: *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, s. 55.

⁴¹⁸ Prof. Ing. arch. Věkoslav Handa Pardyl, CSc. Od roku 1954 pracoval v Ústavu velkoprostorových staveb. Od roku 1975 vyučoval na DAMU scénický prostor. Narozen 3. 11. 1923. Rozhovor vedl Petr Vorlík, dne 28. 1. 2004.

trubek a řekl, že při desetitisících bytů se uspoří x milionů.⁴¹⁹ V zásadě celé hospodaření s penězi na výstavbu bylo napadnutelné. Jako jedno z pozitiv, které by měla mít sídlištní výstavba, byla její cenová nenáročnost, ale tuto skutečnost vyvrací ve svém tvrzení J. Hruža: „Pro Jižní město se muselo vystavět 5 km metra a každý stál miliardu (...) čím dál od středu se stav, tím je to dražší. To se musí rozpočítat na všechny byty a připočíst údržba a provoz metra. Tenkrát se tvrdilo, že to je nejlacinější způsob, ale šlo o iluzi. Byl to problém celého hospodářství, které se orientovalo na extenzivní rozvoj.“⁴²⁰ Protože se všeobecně uznával názor, že nová výstavba je levnější, než opravování starých bytových jednotek, docházelo často k chátrání a nejednou i k asanaci celých čtvrtí. Byty v nich byly pro stávající bytovou nouzi velké a domy zabíraly velkou rozlohu pro méně rodin. Demolicí se ale zvyšoval odpad bytů. Odkládání renovace vedlo k rychlému stoupání nákladů, které mohly někdy přesáhnout náklady na výstavbu nových bytů. Tato skutečnost nebyla pečlivě promyšlena.

Je nutno taky upozornit na fakt, že každé rodině byl určen i počet čtverečních metrů, které může užívat. V bytech připadalo na osobu 12 m². Tedy v průměru 37 m² na celý byt. V nových typech panelových domů TOB byl plošný standard na osobu vyšší. Na TO 6B připadalo na osobu 14,2 m², u TO 7B až 17,1 m², u TO 8B 16,4 m².⁴²¹ Lidé v rodinných domcích, pokud obývali více prostoru jak 120 m², museli do svého domu přijmout nájemníka, přiděleného národním výborem.⁴²² Měsíční nájemné činilo 20 Kčs. Aby tomu lidé zabránili, snažili se bydlet ve větších rodinných celcích. Tedy do volných místností se stěhovaly dospělé děti s rodinami. Často ale své volné prostory lidé zatajovali.⁴²³ Nebylo snad člověka, který by nevyžadoval více svého osobního prostoru. Aby bylo zřejmé, jaký byl v šedesátých letech plošný standard ve světě, uvádím následující srovnání. Norma ploch sociální bytové výstavby, která reprezentuje obvykle jakési lepší minimum, v Honkongu činila 3,25 m², v některých afrických zemích 5,9 – 8,8 m², v latinské Americe 8 - 12 m² a v sociální výstavbě západoevropských zemí 12 - 17 m² na osobu.⁴²⁴

Panelové domy mají do té doby netradiční tvary a rozměry. Rostoucí velikost domů vede ke zvyšování počtu bytů na dům, k nové koncentraci lidí. V některých

⁴¹⁹ Rozhovor veden s Věkoslavem Handou Pardylem, in: *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, s. 201.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 46.

⁴²¹ NA, A-ÚV KSC, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Zpráva o otázkách bydlení z hlediska životní úrovně v letech 1964-1970*, s. 35.

⁴²² Zákon o hospodaření s byty č. 41/64 Sb.

⁴²³ Julius KOŘÍNEK, *Byty a podnájem*, Květy 16, č. 49, s. 8.

⁴²⁴ Jiří MUSIL, *Sociologie bydlení*, Praha 1971, s. 59.

případech bydlelo v jedné obytné budově několik set lidí. Nelze sídlištní výstavbě upřít zásluhy. Zajistila mnoha rodinám dostupné bydlení.⁴²⁵ Přesto stavbaři plány nenaplňovali a v rámci urychlení a rychlejšího dosažení norem místo 8 povolených pater,⁴²⁶ zvyšovali panelové domy rovnou o čtyři nová patra. Výška dvanácti pater navyšovala počet rodin, které našly nový domov, ale měnila i ráz celého plánu. Tento nový přístup k výstavbě měl jistě sociální a psychologický dopad na lidi zde bydlící.⁴²⁷ Lidé upřednostňovali převážně nižší domy. (Tab.č. 19) A dokonce kolem 50% lidí by si přálo bydlet v rodinném domu. Čím výše byt byl, tím méně byl žádaný. Tak se stávalo, že lidé s vyššími příjmy bydleli v těch nejžádanějších, tedy nižších patrech.

Druh vybraného domu	Muži věkové skupiny				Ženy věkové skupiny			
	-24	25-39	40-59	60-	-24	25-39	40-59	60-
Výškový dům	24,4	12,6	13,3	7,9	22,2	14,8	7,1	13,3
Nájemný dům o 6 poschodích	19,5	17,7	14,1	21,1	18,0	16,9	17,9	13,3
Nájemný dům o 3 poschodích	14,6	17,2	22,2	36,8	9,7	12,7	26,2	13,3
Rodinný domek	41,5	51,2	49,6	34,2	47,3	55,6	48,8	46,8
Bez odpovědi	0,0	1,3	0,8	0,0	2,8	0,0	0,0	13,3
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab.č. 19: Preference druhů bydlení podle věku – Ostrava 1966⁴²⁸

Ti, kteří žili ve vyšších patrech, byli více vázáni na byt. Omezovali cesty ven, kombinovali nákupy, vynášení odpadků a ostatní povinnosti s procházkami nebo cestami do zaměstnání. Lidé z vyšších podlaží se předzásobovali. Výška obytných budov pravděpodobně působila i na emociální vztahy k prostředí. Lidé bydlící ve vyšších patrech trpěli více neurózami.⁴²⁹ Sociální vztahy byly ve výškových domech výrazně narušeny. Prostředí se stalo zcela anonymním. Koncentrace obyvatelstva na omezené ploše zvětšovala množství a měnila jakost sociálních interakcí. Vedla k jevu, který Karl Deutsch⁴³⁰ nazval „komunikačním přetížením“, a zároveň k „zpovrchnění lidských kontaktů.“ „Městský člověk se uzavírá do sebe, protože je komunikačně přetížen.“ Kvůli koncentraci osídlení roste kriminalita, zhoršuje se ovzduší, nastává

⁴²⁵ V roce 1980 bydlela na sídlištních již více než třetina obyvatel Československa v 1,6-1,8 miliónu bytů.

⁴²⁶ Osm pater bylo podle architektů a sociologů neoptimálnějších.

⁴²⁷ K. SCHMEIDER a kol., *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*, Brno 2001, s. 175.

⁴²⁸ J. MUSIL - L. KOTAČKA - K. HRUBÁ, *Průmyslové město v názorech jeho obyvatel*, Praha 1967.

⁴²⁹ J. MUSIL, *Sociologie bydlení*, s. 100.

⁴³⁰ Karl Wolfgang Deutsch (1912-1992) Čechoameričan. Byl politologem a sociologem.

zvýšené nebezpečí poruch v dodávce vody a elektrické energie, ale také v rodinách nastává větší pravděpodobnost konfliktů, rozpadají se manželství a snižuje se porodnost.⁴³¹

Typickým rysem sídlišť byla též skutečnost, že byla plánovaná a stavěná převážně pro průměrné rodiny v prvních fázích tzv. rodinného cyklu. To odpovídalo společenské potřebě co nejrychleji uspokojovat nároky na bydlení mladým rodinám,⁴³² ale vedlo to k příliš jednostranné skladbě obyvatelstva. Sídlíšť tedy v počátečním období měla zcela netradiční věkovou skladbu a anomální strukturu domácností. Vyznačovala se nadprůměrným zastoupením mladých lidí ve věku od 20 do 35 let a dětí do věku 15 let. Scházela zde střední a starší generace.⁴³³

Nestačí se ale dívat jen na vnější stránku věci. Nestačí jen hodnotit bydlení z jeho estetické stránky. Je třeba nahlédnout i do vnitřního uspořádání bytů. Důležité je také upřesnit si, co vlastně člověk od svého bytu vyžaduje, co od něj očekává. Byt je jakýmsi užitkovým předmětem. Karel Honzík vyjmenoval celkem osm požadavků, které musí každý užitkový předmět vlastnit. Za prvé jsou to sociálně ekonomické požadavky, ona potřeba věci. Dále požadavky týkající se klimatu a prostoru, požadavky provozu, požadavky týkající se hmot, ze kterých jsou předměty vyrobeny, požadavky techniky a výroby předmětů, forma a kombinace utilitárního předmětu s výtvarným uměním a nakonec harmonie v kompozici.⁴³⁴ Důležitá je prapůvodně potřeba vlastního bytu. Toto je základní požadavek všech rodin. Mít kde bydlet. Mít někde své místo pro každodenní život. Mít své soukromí, své útočiště. Když je tato základní potřeba uspokojena, vyžaduje člověk od svého bytu jistou velikost, tedy prostor pro své obývání. A nakonec, byt by měl splňovat jak funkční požadavky tak požadavky estetické. Podle studie Evy Librové lze všechny činnosti v bytě rozdělit do tří hlavních skupin: 1. *základní činnosti, v podstatě biologického charakteru*: příprava jídla, stolování, spaní, pohlavní život, hygiena a péče o vlastní osobu. 2. *činnosti spojené s domácími pracemi*: udržování pořádku v bytě, čištění šatstva a obuvi, drobné práce, praní drobného prádla, velké prádlo, údržbářské práce v bytě. 3. *činnosti označované jako obývání*: duševní práce dospělých v bytě (studium apod.), zábava, záliby, bdělý

⁴³¹ K. SCHMEIDER a kol., *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*, s. 152-153.

⁴³² Byty byly také přidělovány převážně mladým rodinám s dětmi. To podporovala populační politika.

⁴³³ J. MUSIL, *Lidé a sídlišť*, s. 20.

⁴³⁴ Karel HONZÍK, *Tvorba životního slohu*, Praha 1946, s. 10.

odpočinek, hry dětí, fyzická péče rodičů o děti, pedagogická péče rodičů o děti, rozhovory, besedování, návštěvy.⁴³⁵

Byt je projekcí osobnosti těch, kteří v něm žijí. Vyžadují soukromí a svobodu, alespoň zde. Většina lidí se zavírá do svého bytu, aby byli alespoň na chvíli sami. To se vám ale v panelovém domě nikdy nestane. Díky hluku z vedlejších bytů vlastně nikdy nejste tak zcela sami. Slyšíte zvuk výtahového stroje z chodby, okolní sousedy, jejich děti nebo jejich televizi.⁴³⁶ Beton má totiž velikou nevýhodu, a to je jeho schopnost vést zvuk. Nedaly se přejít ani mnohé pachy vycházející z okolních bytů. Velkým problémem byla i nedostatečná tepelná izolace a tím způsobené velké tepelné ztráty.

Každý člověk se potřeboval v něčem seberealizovat. Prostředí sídliště lidem přišlo cizí. Neměli tam tu potřebu sami své okolí zkrášlovat. V jejich bytech se často také nemohli dostatečně věnovat svým koníčkům. *„Panelákům se říkalo králikárny. Takže se tam moc nebývalo.“*⁴³⁷ Pokud bylo možno, nasedli do svého „Spartaka“ a každý víkend vyrazili na chaty. *„Lidi byli otrávení, nebyla motivace. Bylo to ale o jednotlivcích. Tehdy, když lidi bydleli v panelácích, dostali byt podnikovej, byla to výhoda, bydleli levně a měli teplo a nemuseli se o nic starat. Měli ale chatu a tu si vyzdobili. Tam se realizovali. Místo svobody. Nemohli jezdit do zahraničí, tak jezdili tam. Nemohli říkat to, co chtěli, tam mohli.“*⁴³⁸

⁴³⁵ E. LIBROVÁ - A. VESELÁ, *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*, Praha 1965.

⁴³⁶ J. MUSIL, *Sociologie bydlení*, s. 19.

⁴³⁷ Rozhovor veden s Janem Luhanem dne 23. 3. 2009

⁴³⁸ Rozhovor veden s Jaroslavou Luhanovou dne 23. 3. 2009.

VIII.3 Státní politika a opatření KŽÚ na řešení bytového problému

„Vše nové mění tvář naší země. Celá země, každý kraj je velikým staveništěm. Barevně zářící výškové budovy. V blízkosti sídliště, vynikající svou krásou zvláště v kontrastu s omšelými zdmi starého hradu.“⁴³⁹ (...) „Jako kytice květů rozhodila Praha po svých okrajích barevné stavebnice nových moderních sídlišť.“⁴⁴⁰

V místech, kde se ještě před pár lety proháněl jen vítr, vznikala nová sídliště. Výrazný fenomén doby. Úvodní citace zastupuje dobový názor reportéra Rudého práva, který byl nadšen rozvojem bytové výstavby při vyhlídkovém letu nad Prahou a okolím. Je ale známo, že vše viděné z výšky je viděno značně zkresleně. Tak na věc nazírali i mnozí političtí představitelé odpovědní za tuto problematiku. Denně se čtenáři Rudého práva mohli dočíst o nově stavěných bytových komplexech. Denně zveřejňované fotografie sídlišť z různých koutů země na titulní straně tisku vytvářely iluzi, že tato problematika je státem s úspěchem řešena. Opak byl pravdou. A dokonce si i sama KŽÚ v roce 1963 zcela interně přiznala, že státní bytová výstavba neplní v současných podmínkách svou funkci.⁴⁴¹ Rozhodující podmínkou zvyšování úrovně bydlení bylo odstranění kvantitativního nedostatku bytů a ten byl stále velmi značný. To byl hlavní důvod, proč se o kvalitativní úrovni převážně jen diskutovalo, ale v zásadě pro její vyřešení se nic účinného nečinilo. Výroba nekvalitních materiálů nadále pokračovala i přes nesouhlas veřejnosti. Troufám si tvrdit, že veřejnost vzala s díky vlastně alespoň nějaký stavební materiál. Velkým problémem byl právě jeho nedostatek, který komplikoval rodinám stavějícím si svůj vlastní rodinný domek život. Nezřídka se stávalo, že z veřejných staveb mizel stavební materiál.⁴⁴² A možná právě proto vzniklo rčení, „kdo neokrádá stát, okrádá rodinu.“ Materiál nebyl mnohdy dobře uskladněn, a tak chráněn před zloději, a ani dobře evidován. Dostalo tak příležitost mnoho

⁴³⁹ V. KADLEC, *Květy práce*, Rudé právo 44, č. 150, s. 3.

⁴⁴⁰ Petřiny, Červený vrch, Spořilov, Malešice a další, tam všude pronikla barevná invaze.

⁴⁴¹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Stanovisko KŽÚ k opatření bytové výstavby a k zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému*, s. 2.

⁴⁴² Tuto problematiku dokresluje dobový vtip: Je postavena nová budova ÚV KSČ a v momentě, kdy se koná první schůze, tak spadne a všechny soudruhy zabije. Ze Sovětského svazu přijedou tuto událost vyšetřovat ruští milicionáři. Jdou k cihle a ptají se jí: „Cihlo, můžeš za to?“ Cihla jim odpoví: „Jak já cihla rudá, v Rusku pálená, bych za to mohla?“ Jdou za pískem a vyhrožují: „Písku, přiznej se, že ty za to určitě můžeš!“ „Jak já písek žlutý, komunistickou rukou prosívaný, bych za to mohl?“ Nakonec jdou milicionáři za cementem. Ten však na ně už z dálky křičí: „Za mnou nechodte, já jsem tam vůbec nebyl!“

nenechavců, kteří se našli i mezi dělníky.⁴⁴³ Spotřeba materiálu na stavbu byla na jedné stavbě často překročena a nebylo to jen špatným vypočítáním potřeb stavebního materiálu.⁴⁴⁴ Tento únik nebyl v celkovém hospodářství státu ojedinělý.

Podle S. Pekárka se bytová nouze v obecném povědomí normalizovala. Považoval ji za: „*Všední očištěc jímž nutně prochází a nadále procházet bude každý z nás. Už tolik nezneklidňuje a nepobuřuje. Spíše začíná unavovat a nudit. Tiše trvá dál.*“⁴⁴⁵

Na XII. sjezdu KSČ bylo ustanovena řada plánů pro vyřešení stávající bytové krize. Bylo určeno několik institucí, které měly stanovené plány rozpracovat a nakonec uvést v život. Mezi kompetence KŽÚ patřila nejen otázka kvantitativního nárůstu bytové výstavby, ale též zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému a úprava nájemného.

Byt byl a je pro každého člověka holá nezbytnost, je to výchozí nulový bod životní úrovně, základní životní potřeba. Jak ale mohl obyčejný člověk přijít k takovému bytu? Existovaly čtyři zákonné způsoby, jak získat střechu nad hlavou. Nejvýhodnější bylo nesporně přidělení bytu ze státní výstavby. Klasickým postupem bylo, že žadatel obdržel dekret a klíč, nastěhoval se a platil činži. Tento byt mohl směnit za větší nebo menší, podle počtu členů rodiny. Dvoučlenná rodina měla nárok na 30m² podlahové plochy, tříčlenná na 42 m² a postupně vždy o 12 m² na každého dalšího člena domácnosti. Jestliže byla obytná plocha větší, než připouštěla norma, platil nájemník tzv. „*místní poplatek z bytu*“.⁴⁴⁶ Naproti tomu se činže, úředně nazývaná „*úhrada za užívání bytu*“, snižuje procentuálně podle počtu dětí. Za jedno nezaopatřené dítě se nájem snížil o 5%, za dvě děti o 15%, tři děti 30% až na 50% při čtyřech a více dětí.⁴⁴⁷

Další možností byla družstevní výstavba, která v jisté formě existovala od roku 1959. Nebyla to ale žádná novinka. Vznikala u nás již po první světové válce a byla také zcela běžná ve většině průmyslově vyspělých zemí. KŽÚ se snažila tento druh

⁴⁴³ Jaroslav MORAVA, *Proč dochází ke ztrátám materiálu na stavbách*, Rudé právo 44, č. 295, 1964, s. 3.

⁴⁴⁴ Na jedné stavbě v roce 1964 stoupla spotřeba o 78,4% oceli, cementu o 19,3%, cihel o 169%, žeziva o 32,1%.

⁴⁴⁵ S. PEKÁREK, *Byty? Byty!*, Literární noviny 16, 1967, č. 14.

⁴⁴⁶ Právní vymezení nadměrnosti bytu dle zákonů O hospodaření s byty č. 41/64 Sb. „A) Byt je nadměrný, připadá-li z úhrnu podlahové plochy obytných místností na uživatele bytu a na každého dalšího příslušníka jeho domácnosti více než 18m², k součtu této výměry podlahové plochy se připočítává ještě 6 m², nebydlí-li však s uživatelem bytu příslušník domácnosti 6m² se nepřipočítává. B) přesahuje-li obytná plocha bytu, jež tvoří jediná místnost, 30m², jestliže v tomto bytě bydlí jako jeho uživatel jednotlivá osoba bez dalších příslušníků domácnosti.“

⁴⁴⁷ Nezaopatřené děti, děti do 18 let, nejdéle do 25 let, když nemají příjem ze stálého zaměstnání vyšší než 200 Kčs (studenti).

bydlení více zpopularizovat. Řešení krize bylo viděna právě v účasti obyvatelstva na financování bytové výstavby a také svépomoci při samotné výstavbě. Tímto způsobem stát šetřil ekonomické prostředky i pracovní síly. Aby lid nalákal na tento druh získání bydlení, nabízel úvěrové zvýhodnění⁴⁴⁸ a zvýšení plošného standardu z 37 m² na 40 m².⁴⁴⁹ Přínos tohoto druhu výstavby byl podle KŽÚ v prosazení kvality bytového fondu, což by mělo nutit stavební organizace jednak k zodpovědnější práci, jednak lepšímu udržování bytů a domů. Kromě toho prý „*družstevní výstavba stmeluje družstevníky kolem společných zájmů a vytváří tak předpoklady i pro větší svépomoc při úpravách okolí.*“⁴⁵⁰ Družstevník dostal 30% příspěvek od státu, obdržel 45% úvěr při 1% úroku na 30 let, jeho členský podíl, který si odpracuje, byl 25%.⁴⁵¹ Za třípokojový byt v panelovém domě zaplatil 30 000 - 35 000 korun. Po nastěhování však platil činži, která se nepatrně lišila od nájemného ve stejných domech a bytech ze státní výstavby. Výhodou bylo, že v tomto případě neplatila vyhláška o nadměrnosti bytu. Více je však nevýhod. Neexistovala sleva na nezaopatřené děti, výměna družstevního bytu byl složitá, starost o opravy a údržbu byla výhradně v rukou družstevníků a to ve finančním i fyzickém slova smyslu. Družstevníci si nemohli vybrat, kde se bude dům stavět, jaký materiál bude použit, kvalita domů nebyla valná. Družstevní bytová výstavba nebyl vhodný způsob, jak řešit krizi. Ceny bytů byly vysoké a měly nadále stoupající tendenci. Náklady na údržbu rovněž vzrostly.

Třetí možností bylo postavit si vlastní rodinný domek.⁴⁵² Výhodné to bylo především na venkově. Ústava ČSSR z roku 1960 čl. 10 uvádí rodinný domek mezi předměty, které mohou být v osobním vlastnictví občanů. Avšak § 129 o.z. uvádí, že „*v osobním vlastnictví může být jen jeden rodinný domek*“. Soukromá výstavby mohla obdržet dle vládního usnesení č. 465 z 26. 8. 1964 a č. 191/64 Sb. finanční podporu.⁴⁵³ Půjčku až 40 000 s 1% úrokem.⁴⁵⁴ Individuální výstavba byla významnou položkou při řešení bytového problému. Tato forma bydlení měla řadu předností i nedostatků. Mezi předností pro stát patřila svépomoc při stavbě, nevyžadovala od státu přímé náklady a

⁴⁴⁸ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 3, a.j. 8, *Otázky zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému a úpravy forem bytové výstavby*, s. 1.

⁴⁴⁹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Stanovisko KŽÚ k opatření bytové výstavby a k zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému*, s. 8.

⁴⁵⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Zpráva o otázkách bydlení z hlediska životní úrovně v letech 1964-1970*, s. 34.

⁴⁵¹ Tamtéž, sv. 3, a.j. 8, *Otázky zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému a úpravy forem bytové výstavby*, s. 5.

⁴⁵² Co je podle zákona rodinný domek obsahují zákoníky č. 67/57 Sb., č. 41/64 Sb.

⁴⁵³ Věra ČÍŽKOVSKÁ, *Právní formy uspokojování bytových potřeb v ČSSR*, Praha 1968, s. 33.

⁴⁵⁴ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 3, a.j. 8, *Otázky zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému a úpravy forem bytové výstavby*, s. 5.

využívala materiálů z místních zdrojů. Z hlediska úrovně bydlení ji bylo možno považovat za jeden z nejlepších způsobů bydlení. Ideologické odsuzování rodinné výstavby bylo v dobových podmínkách neopodstatněné.⁴⁵⁵ Náklady ale byly přes veškerou finanční pomoc státu neobyčejně vysoké.

Čtvrtým způsobem, jak samostatně bydlet, byly takzvané byty v osobním vlastnictví. Za třípokojový byt se žádalo 125 000 Kčs. Majitel neplatil činži, přispíval jen na údržbu. Takových bytů bylo ale velmi málo. Od roku 1964 se stát snažil prodat rodinné domy, které byly v socialistickém vlastnictví.⁴⁵⁶

Existovalo i několik nelegálních forem, jak přijít k bydlení. Úplatky, podvody, fiktivní sňatky i rozvody, výměnné čachry, vyděračství, spekulace s nemovitostmi.⁴⁵⁷

Důležitým tématem těchto let se stalo sjednocení nájemného. Podle vyhlášky č. 411/1950 se nájemné určovalo podle velikosti obce, ve které se byt nacházel. A to podle měst do 5 000, od 5 000 do 100 000 či přes 100 000 obyvatel. Prohloubení nejednotnosti nastalo ještě po zavedení družstevní a podnikové výstavby. Tato nejednotnost nájemného se projevovala tím, že za byt stejné kategorie a velikosti se v různých oblastech státu platilo různé nájemné. Usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26. srpna 1962 k úpravě nájemného určilo připravit návrh podle těchto zásad: „*Snaha stanovit pevné sazby na jeden metr čtvereční, sleva na nájemném u rodin s nezaopatřenými dětmi; nově určit příplatek k nájemnému, bude-li byt větší, než je stanovená norma podle počtu členů rodiny.*“ Návrh na úpravu a sjednocení nájemného předložil 17. 9. 1963 komisi ŽÚ M. Kohoutek.⁴⁵⁸ Návrh byl přijat komisí a v platnost usnesení vešlo k 1.1. 1964. Stávající úroveň nájemného vedla ke ztrátovosti bytového hospodářství, neumožňovala řádnou údržbu bytového fondu.⁴⁵⁹ Nový způsob sjednocovala nájemné tak, aby odpovídalo kvalitě, vybavení a velikosti bytu a aby také v celostátním měřítku krylo v podstatě náklady na opravy, údržbu a správu bytového majetku.⁴⁶⁰ Úprava nájemného postihla značnou část obyvatelstva, neboť z celkového počtu domácností bydlelo 45% v nájemních bytech. Podle zákoníku č. 60/1964 Sb., jehož obsah byl komisí projednáván, byl přijat. Důsledky úprav v zákoně nebyly pro jednotlivé sociální skupiny stejné, což vyplývá z rozdílného podílu domácností

⁴⁵⁵ Tamtéž, sv. 1, a.j. 3, *Zpráva o otázkách bydlení z hlediska životní úrovně v letech 1964-1970*, s. 34.

⁴⁵⁶ *Usnesení ÚV KSČ o opatřeních k rozvoji hospodářství a k zabezpečení životní úrovně*, Rudé právo 44, 1964, č. 25, s. 5.

⁴⁵⁷ S. PEKÁREK, *Byty? Byty!*, Literární noviny 16, 1967, č. 14.

⁴⁵⁸ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 6., *Úprava a sjednocení nájemního*, s.13.

⁴⁵⁹ *Československá vláda projednala závažné otázky rozvoje životní úrovně*, Rudé právo 44, 1964, č. 25.

⁴⁶⁰ *Zásadní změny ve stanovení nájemného*, Rudé právo 44, 1964, č. 29, s. 5.

bydlících v nájemních bytech. Nejvyšší podíl byl u domácností dělníků a zaměstnanců, nejnižší u zemědělců. Nejvíce se zvýšilo nájemné v bytech I. a II. kategorie, III. méně a IV. se úprava nedotkla vůbec.⁴⁶¹ Za 1 m² podlahové plochy bytu se nově stanovily roční sazby. Ceny se lišily v jednotlivých bytových kategoriích (I., II., III.). A také jiná sazba byla stanovena na čtvereční metry v obytných místnostech⁴⁶² a jinak ve vedlejších místnostech.⁴⁶³ Roční sazba za 1m² tedy v bytě první kategorie činila 26 Kčs v obytné místnosti a 12 Kčs ve vedlejší. V bytě druhé kategorie 18 Kčs a 10 Kčs. Ve třetí kategorické bytové třídě nájemníci platili za čtvereční metr obytné místnosti ročně 14 Kčs a vedlejší 10 Kčs.⁴⁶⁴ Do roku 1962 bylo průměrné nájemné 624 Kčs ročně, těmito změnami se zvyšovalo o 53%. Vytvořily se ale také kompenzace za zvýšení nájemného: procentuální slevy na nájemném podle počtu dětí, příplatky na bydlení podle počtu dětí, rodinné přídatky.⁴⁶⁵ V rámci spolupráce komise se Státní plánovací komisí, Ústřední správou pro rozvoj místního hospodářství a místopředsedou vlády se mělo toto rozhodnutí šířit mezi veřejnost. Toto téma mělo být projednáváno na besedách s občany. Pro ozřejmění problematiky lidu se o tématu psalo v tisku a byly vydávány popularizační brožurky.

Strana si vytyčila další cíle zvyšující kulturu bydlení. Především to bylo zvýšení plošného standardu do roku 1970 postupně na 14 m² obytné plochy na osobu a úsilí, aby počet místností byl roven počtu osob v rodině.⁴⁶⁶ Po vyřešení kvantitativní stránky bytového problému se měl postupně zvyšovat podíl bytů pro menší domácnosti, jejichž potřeba nebyla již řadu let uspokojována. Tedy byla to snaha zvýšit druhovost bytů: byty pro rodiny s dětmi, byty pro bezdětné domácnosti, byty pro starší lidi, byty pro jednotlivce a krátkodobě bydlící osoby. Do té doby byl podíl bytů o 3 a více místnostech ve výši 55 - 60%. Komise upozorňovala na potřebu věnovat větší péči širšímu obytnému prostředí, úpravě terénu, ozelenění prostorů kolem obytných domů a architektonickým doplňkům. Upřednostňovala zvětšit uplatnění plastických hmot na povrchy, podlahy, stěny, nábytek.

Mohli snad všechny tyto změny, obnovy, úpravy a reorganizace nakonec něco přeci jenom změnit? Nebyly to nakonec jen estetické úpravy, ač je to velmi nadnesený

⁴⁶¹ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, bod 6., *Úprava a sjednocení nájemního*, s. 20.

⁴⁶² Obytná místnost je o ploše nad 8m².

⁴⁶³ Neobytné prostory jako předsíň, chodby, komory.

⁴⁶⁴ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 3, a.j. 8, *Otázky zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému a úpravy forem bytové výstavby*, s. 12.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 25.

⁴⁶⁶ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 1, a.j. 3, *Stanovisko KŽÚ k opatření bytové výstavby a k zvýšení účasti obyvatelstva na řešení bytového problému*, s. 7.

výraz, protože estetika socialistickému bydlení opravdu chyběla. Souhlasím zde s názorem Věry Čížkovské, která viděla příčinu krize v neschopnosti státu přejít od „sociální koncepce“ k „ekonomické koncepci“ v bytové politice. Stát by se měl nadále spíše snažit o dosažení takového stavu, aby státní výstavba byla už jen doplňkovou.⁴⁶⁷ Avšak takovýto systém by vyžadoval i jiný systém hospodářského zřízení. Když ne systém, který by šel zcela tržní cestou, tak alespoň cestou „třetí“.

V sociologickém průzkumu zodpovědělo 1769 dotázaných z 13 sídlišť otázku: *Když zhodnotíte všechny skutečnosti, týkající se života lidí na vašem sídlišti, můžete nám říci, jak jste celkově spokojen?*⁴⁶⁸

Tab. č. 20: Stupeň spokojenosti.

Stupeň spokojenosti	Podíl v %
Velmi spokojeni	9,0
Poměrně spokojeni	56,7
Průměrně spokojeni	29,0
Poměrně nespokojeni	5,8
Velmi nespokojeni	0,5
celkem	100,0

Z tabulky je zřejmé, že ani deset procent lidí nebylo velmi spokojeno se svým bydlením na sídlišti. Přes 50% bylo poměrně spokojeno a necelých 30% průměrně spokojeno. To dosvědčuje, že většina lidí si na své bydlení nemohla stěžovat. Dá se říci, že lidé upřednostňovali samostatné bydlení nad mnohými nedostatky, které toto bydlení mělo. Tedy své sociální jistoty postavili před mnohá negativa a všimli si pozitiv sídlištního bydlení. „Když ale nemáte žádnou jinou volbu, tak si lidé zvyknou.“⁴⁶⁹ Potřeba bydlení je natolik základní lidskou potřebou, že k jejímu uspokojení je člověk ochoten obětovat uspokojení řady jiných, méně naléhavých potřeb.⁴⁷⁰ Jiří Musil tvrdí, že „architektura má stavět mosty mezi lidmi, obnovit lidské společenství.“⁴⁷¹ Otázkou je, zda socialistické bydlení lidí sjednocovalo nebo je rozdělovalo. Sjednocovalo je snad v touze po vlastním bytě a rozdělovalo je v samotném socialistickém bydlení. Lidé se navzájem odcizili. Ztratili jakousi svou individualitu a stali se davem. Gogol tvrdí, že architektura, tato kamenná kronika světa, promlouvá ještě i tam, kde umlkají písně i zkazky. Co nám tedy socialistická architektura vzkazuje a odkazuje? Vráťím se k prvotní myšlence architekta Jiřího Gočára uvedené v úvodu této kapitoly. Architektura je jedna z projevů materiální a kulturní úrovně každé země. Architektura odráží a vyjadřuje společenské vztahy lidí, hovoří o jejich ideových názorech, o dosaženém stupni rozvoje výrobních sil. On však, když tuto myšlenku psal, měl na mysli světlé zítřky, zdravou socialistickou mládež,

⁴⁶⁷ V. ČÍŽKOVSKÁ, *Právní formy uspokojování bytových potřeb v ČSSR*, Praha 1968. s. 74.

⁴⁶⁸ J. MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 269.

⁴⁶⁹ Rozhovor veden s Irenou Evou Šiklovou dne 13. 9.2008.

⁴⁷⁰ V. ČÍŽKOVSKÁ, *Právní formy uspokojování bytových potřeb v ČSSR*, s. 4.

⁴⁷¹ J. MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 271.

která buduje socialismus pro svou zářící budoucnost a hospodářskou sílu jejich vlasti.
Výše jsem se pokusila dokázat, že opak byl skutečností.

IX. Vzpomínky pamětníků

Všechny vybrané narátory pojí jejich ochota vzpomínat na léta šedesátá. V těchto letech žili své životy v roli manželky, matky, otce, zaměstnance, věřícího, ať věřícího v Boha či v ideologii. Vzájemně pojí narátory i místo jejich bydliště, které poskytovalo všem stejné pozadí jejich životních běhů. Tímto pozadím se stalo město Čelákovice. Buď se v této lokalitě narodili nebo se přistěhovali či přivenili a přivdali. Daná lokalita jim zdánlivě nabízela rovné životní podmínky. Ač by si měli být všichni za socialismu rovni, někteří si přeci jenom byli rovnější. Ceněny již nebyly morální hodnoty člověka, ale ohebnost a přizpůsobivost. Nelze však opomenout skutečnost, že někteří nejen v této době žili, ale také „jí“ samotnou žili.

Jednotlivé narátory rozlišuje navzájem výše jejich dosaženého vzdělání a provozovaného zaměstnání. Byli jimi dělník ve strojním průmyslu, pracovníce pošty, pracovníce v technickém sektoru a vystudovaný právník. Ženy v tomto případě využily možnosti zvolit si zaměstnání, kde by se realizovaly. Jejich zkušenosti přispěli k objasnění postavení žen ve společnosti i v rodině.

Názory narátorů tříbí také politické smýšlení. Od naprostého nezájmu o politické dění po aktivní politickou činnost. Nelze nezmínit rozličnou ekonomickou situaci i to, zda rodina přispěla k obměně obyvatelstva dětmi či nikoliv. Každý z narátorů byl donucen okolnostmi řešit svou bytovou situaci. V těchto případech se nakonec všichni uchýlili pod střechu rodinného domu, kde byli ochotní mě také přivítat a poodhalit mi jejich soukromí, jejich vzpomínky, zkušenosti a názory.⁴⁷²

⁴⁷² Miroslav VANĚK –Pavel MŮCKE –Hana PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007.

Rozhovory s JUDr. Janem Luhanem vedeny ve dnech 21. 9. 2008, 7. 11. 2008 a 23. 3. 2009. Jan Luhan se narodil v Praze v roce 1945. Je vysokoškolsky vzdělaný, ženatý, otec šesti dětí. V současné době se žíví jako právník a žije v rodinném domku v Čelákovících.

Jak se Vám v šedesátých letech žilo?

„Tedy myslíte od doby, když se u nás začalo něco hýbat. Od roku šedesát do roku šedesát tři bylo mrtvo. Je to nejen můj pocit, ale je to opřeno o historický skutečnosti, protože nastaly jisté změny v Sovětském svazu předtím, který vůbec umožnily, že se to začlo malinko nějak liberalizovat. Pravda je, že to jde ruku v ruce, že zhruba kolem té poloviny šedesátých let jsem začal teprve vnímat, protože do té doby jsem měli starosti okolo mičudy a tak. O žádné komisi jsem neměl páru. ...To je strašně relativní. Fakt je ten, že ve srovnání s tím, že člověk zapomněl, že existuje nějaký západ, Německo, Anglie, Rakousko, tak jsem si žil náramně dobře, ale tohle byl naprosto jinej svět. Mně to nevadilo.“

Mohl jste se dočíst v novinách o připravovaných změnách ovlivňujících růst životní úrovně?

„Pravda je, že ty snahy opravdu byly. Myslím, že velká změna byla v tom, že se jako lidi, že si lidi začali veřejně sami ze sebe, ale také ze systému dělat srandu. Myslím, že padesátá léta byly atmosférou strachu. Ale šedesátá léta byly opravdu uvolněný v tom, že si lidi z toho mohli dělat legraci a dokonce si z toho začali dělat legraci i ti, kteří to aktivně vytvářeli, že se přestali bát komunisti sami a přestali se brát tak strašně vážně. Naopak pro srandu byli ti, co to pořád žrali. V čem si pamatuju, a co bylo výrazný, a v tom byly tedy šedesátá léta jedinečný, byl obrovský vliv kultury. A té její kvality.“

Tedy souhlasíte s pojmem „zlatá šedesátá“?

„Jo, jo, určitě. Byly tam věci, který určitě, kde člověk měl až trochu obavu, aby se to nepřetřáplo. Nejen u nás, ale i v zahraničí. K šedesátých letům vznikaly krásný vtipy. I k životní úrovni: Paní přišla do masny a říká řezníkovi: „Prosím Vás máte telecí?“ „Telecí?“ odpoví řezník s podivem, „Ne.“ „A co játra?“ říká paní. „Játra? Taky ne!“ „No a neměli byste třeba brzlík?“ „Brzlík? Ne!“ Paní se zeptala ještě na tři, čtyři věci a odešla. Řezník pak říká svému kolegovi: „Slyšel jsi to?“ Ten odpovídá: „No, slyšel, ta ženská má ale představy!“ „Co představy,“ odpovídá řezník, „ale ta paměť!“

To mě přivádíte na otázku, co Vy a nakupování?

„Existoval v šedesátých už Tuzex? Fenomén socialismu. Nevím, kdy to přesně začalo. Umožnění lidem. Dost velký společenský fenomén. Vrchol ekonomických možností. Bylo to něco nepředstavitelného, úžasného, když si někdo mohl koupit něco v Tuzexu. Říkalo se, jak nějaký policajt emigroval. V Tuzexu přeskočil pult a žádal o azyl. ...No jo, pomeranče třeba, to byla velká věc, když jsme ho dostali, tak jsme se s bráchou dělili. To byla slavnost. Pomalu to bylo důležitější než vánoční dárky.“

Domníváte se, že výrobky byly kvalitní?

„Tehdy už za hlubokého socialismu. Werich dělal takovou srandu, když mluvil ironicky o Baťovi. No, takovej šunt, člověk za to dal 99 korun a za deset let, aby si šel pro nový.“

Máte pocit, že v poměru k platům bylo draho?

„Já začal vydělávat v roce 1971 a jako advokátní čekatel jsem měl 1 200 Kčs, a pak jsem to dotáhl jako advokát na dva tisíce. To bylo dost. Voda a banány jsou extrémny. Banány byly nedostupný, 15 až 20 Kčs kilo, to byly tři chleby. A kubický metr vody 60 halířů. Rozvod vody až za ženata. Jinak všichni měli svou vlastní studnu.“

Je Vám známa v těchto sledovaných letech prováděná ekonomická reforma?

„Ota Šik. Musíme rozlišovat mezi jednotlivými komunisty! Tam byli jednak lidi, kteří byli ideologičtí, a pragmatici, kteří vycházeli z komunistické ideologie, ale bylo jim jasné, že musí přinést jisté reformy. To, co je dnes v Číně, tak to byl sen lidí, jako byl Šik. Takový ty řeči, že mu komunisti nadávali, že je kapitalista, byly zcestné. On byl socialista celou duší, ale měl více rozumu a nebyl idealisticky omezený, z hlediska toho konzervativního křídla. Tehdy byl v Dikobrazu vtip: Jaký je rozdíl mezi novou ekonomickou soustavou a opiem. Žádný, obojí je produktem nezralých makovic.“

A tedy o ekonomické reformě bylo všeobecné povědomí?

„Kdo se o to zajímal, tak o tom věděl. Studenti se o to zajímali, inteligence. Drtivá většina obyvatelstva se ale o to nezajímala.“

Říká Vám něco pojem Třetí cesta? Socialistický experiment?

„Říkat tomu třetí cesta se nikdo neodvažoval. Ale fakticky tomu tak bylo. V podstatě to daleko lépe vyjadřovalo, co říkal Dubček „socialismus s lidskou tváří.“ To bylo dost výstižný, protože to vystihovalo to, co tomu socialismu chybělo. Takže ten experiment byl brán se smíšenými pocity, protože i ta blbá socialistická zkušenost zaručovala určité jistoty. A na to ty levičáci furt apelovali. Přeci si nenecháte vzít ty jistoty! To je vlastnost té levice, která dělá s jistotama šílené experimenty, ale bere si do huby pořád ty jistoty těch lidí. Takže ty experimenty. Bralo se to s opatrnou nadějí. Ne úplně s velkou důvěrou.“

Je možné tvrdit, že zvýšením životního standardu strana lid jistým způsobem uplácela? Brala jim argumenty, aby si nemohli stěžovat?

„Určitě.“

Byli tím pádem podpláceni?

„Určitě.“

Co si myslíte o novém názvu naší republiky z roku 1961: Československá socialistická republika?

„K tomu mám taky jednu historku. Čápi letěli někam do Afriky, tam se zdrželi několik let. A pak se vrací a ta čápace říká čápovi: „Ty poslyš, letíme správně? Když jsem letěli tam, tak tady byl název Československá republika a teď je tady Československá socialistická republika.“ A čáp jí říká: „To víš, že jo, ty jsi se za svobodna jmenovala taky jinak.“ Takže to Československá socialistická republika, samo o sobě to nevyvolávalo žádné emoce. ...Oni si mysleli, že přicházejí s naprosto novými věcmi, ale oni dělali to samé, o co se snažili již od dob starého Říma. Heslem vládnoucí vrstvy bylo „chléb a hry“. Dát lidem jídlo, aby se mohli najíst a čím se bavit, a pak lze v klidu vládnout. A dnes je to to samé.“

Byl veřejnosti znám postoj A. Novotného k ekonomické reformě?

„Jeho názor byl znám. Mluvíme o druhé polovině šedesátých let. To byl ten rozdíl. Nesouhlasil s ní. I uvnitř KSČ. I taková opozice proti němu, ...to bylo uvnitř strany, a pak nekomunistická opozice, byly dvě nesourodé skupiny. Nekomunistická jako Havel „and company“, významově naprosto marginální. Zásadní! ...Byli vnímaní: tak to je dobře, že nejsou furt zavření, ale nemají šanci. A pak tam byla veliká opozice uvnitř

strany jako Pelikán, Dubček, Šik, Adamec. Dvě nesourodé skupiny. Z výraznejch lidí, Štrougal, ...jednu dobu. To byli lidi, kteří věděli ve větší či menší míře, věděli, jak to demokratizovat a liberalizovat. Aby se vlk nažral a koza zůstala celá.“

„Hádanka: Kolik žije v Československu Novotných? Jeden, ostatní živoři.“

„Ten nejkrásnější vtíp z šedesátých let: Ekonomicky vše šlo do háje a tak se na ÚV KSČ dohodli, že pozvou opravdu špičkového amerického ekonoma. Zpřístupnili mu všechny materiály a archivy. On to vše probádal. Pak se ho zeptali: „Tak co byste doporučil?“ Ekonom odpovídá: „Vy jste mi říkali, že situace je vážná, ale ta vaše situace je ještě horší!“ „Takže Vy jste vůbec nepřišel na žádné řešení?“ ptají se soudruzi. „Ne, mám dokonce dvě řešení, kterými by to šlo vyřešit. Jedna je realistická a druhá je zázrak.“ Soudruzi na to odpovídají: „No, podívejte se, my jsem marxisti, my na ty zázraky moc nedáme. Jaké pak je tedy to realistické řešení?“ „No tak to realistické je“, odpovídá ekonom, „že se otevrou nebesa, sestoupí archanděl Gabriel s plamenným mečem a vyžene vás od toho!“ „No dovolte?“ vykřiknou soudruzi. „A co by byl pak ten zázrak?“ ptají se. A ekonom odpoví: „No, kdybyste od toho šli dobrovolně.“ ...Češi si dělají prostě srandu ze všeho a je to jejich způsob reakce.“

Jaký je Váš osobní názor na pana prezidenta A. Novotného?

„Když si vezmeme pohledy na komunistické prezidenty. Gottwald byl sice jako, řekl bych, nadšenec pro komunistickou věc. No byl to komunistickej fanatic. Tvrdil, že byl přesvědčenej katolík. Měl..., když ho uváděli do úřadu, byla za něj mše Te Deum. V každým případě na jednu stranu vše roztočil. Byl hrozně nenáviděnej a milovanej. Ale zemřel ještě včas, než-li se lidé rozkoukali. Pak byl Zápotockej, kterej byl strašně zvláštní prezident. Trochu primitivnější, ale vnitřně docela poctivej. Byl kvůli svému sociálnímu přesvědčení v kriminále. „Tonda ušatej.“ Byl to člověk, o kterým bylo jasné..., v jeho době doznávaly ty procesy a on se v tom tak trochu plácal, ale byl ještě tak trochu oblíbenej. Novotnej, to bylo už úplně něco jiného. To byl už vysloveně komunistickej aparátník. On byl sice taky zavřenej v koncentráku, ale byl už to naprosto byrokratickej úředník, kterej to měl omezený, a toho už se nikdo moc nebál, ale byl všem pro srandu. V roce 1965 při příležitosti svých šedesátin dostal Werich Řád práce a na Hradě byla sláva. Novotný, když předával cenu, tak mu přál: „Přeji Vám soudruhu Werichu, aby se Vám lidé ještě dlouho smáli.“ A on mu na to odpověděl: „Já Vám také, soudruhu prezidento!“ To bylo nezapomenutelný. ...To byl komunistickej aparátník, to

nebyl žádný tyran, ale z hlediska morální devastace ublížil zemi neméně stejně jako Gottwald se Zápotondou. Nebyly sice už žádné popravy.“

Jaký je Váš názor na komunismus?

„Ronald Reagan, zasloužil se o pád komunismu tvrdým postojem. Říkal o něm, že je to naprosto falešná cesta. Na zemi je naprosto neproveditelná, je dobrý do nebe, kde ho nepotřebují nebo do pekla, kde už ho mají. ...Komunismus není nic jiného, ale nevědomě, než snaha vytvořit království Boží bez Pána Boha. A proto já jsem křesťan, protože bez Boha to prostě nejde.“

Jak se režim podepsal na ateismu Čechoslováků?

„To bylo několik faktorů najednou. Jednak se snažili vnutit lidem to, že oni jsou nositeli vědeckého světového názoru a že ti, kteří věří, jsou sto let za opicema. Lidé měli mindrák, záměrně pěstovaný. Oni se prohlásili za moderní. A druhá věc byla v tom, že to by společenský tlak, že si člověk musí vybrat, jestli chce být v životě, či ve společnosti úspěšný. Já si tedy pamatuji, když jsem končil vojnu v sedmdesátém druhém, tak si mě tam pozval na pohovor major Fialka, člověk, který vedl kontrašpionážní agendu. Kontráš, ten měl hlídat nepřátelské vlivy. Měli povinně dělat s námi rozhovory..., kteří byli navrženi na důstojnickou hodnost. Jsem důstojník v záloze. Měl jsem formální rozhovor. „No, Vás navrhujeme do civilu na důstojnickou hodnost,“ říkal. „Heleďte se, ale já to chci říct naprosto otevřeně, že jsem věřící křesťan.“ Tohle on hrozně zalajdal, to nevěděl. Byl to člověk před důchodem. Povídal: „Je to od vás férový, že mě na to upozorňujete. Berte mou zkušenost staršího. Vy jste mladý, vy jste idealista, ale budete dělat nějaký povolání a s tímhle to si naprosto zabijete. Dneska jste mladej a kvůli ideálům všechno obětujete. Ale jednou budete tak starej jako já, abyste toho pak nelitoval, si to nezazdili.“ Tak mu odpovídám: „Já vám děkuji za upřímnost, ale já jsem hluboce přesvědčen, že toho nikdy nebudu litovat.“ „A já vám přeji taky za Vaši upřímnost, a taky Vám přeji, aby jste toho nikdy nelitoval.“ Čeho já bych mohl litovat. No kolikrát jsem si na tohle chlapa vzpomněl.“

Jaký vztah měli podle Vašeho názoru Čechoslováci k socialismu, respektive komunismu?

„Lid, jako národ, byl odjakživa silně levicovej. Češi byli hodně demokratičtí, u nás se moc nechytala nějaká šlechta, nebo velcí hrdinové, to se nenosilo, jako v Polsku nebo

v Německu. U nás se to nenosilo. Přirozená tendence Čechů byla doleva. Kultura, nejlepší naše meziválečná kultura byla levicová. Osvobozené divadlo a tak dále. Než přišel vlastně Hitler, osvobození, Sovětské svaz, to umocnilo na kvadrát a pak přišlo to, že naprosto paradoxně, v naprosto demokratických volbách, zvítězili komunisti na plný čáře, to je naprosto neodmyslitelný fakt. Ta doba té války, to byla doba, kdy se lidem žilo strašně bídě. Pod Sovětským svazem, oni se nesli nějaký..., že to není tak růžový, ale spoustu věcí, který se odtamtud neslo, že to je úžasný, ale něco bylo. Například to zrovnoprávnění žen, všeobecný přístup ke vzdělání. A každej tam hledal spoustu toho dobrýho. ...Podstatně největší průser komunismu bylo to, že to byla obrovská lež. To co vlastně naslibovali, neměli žádnou vůli plnit. Vlastně i těm svým lidem toho tolik naslibovali. Komunismus v podstatě není materialistický. Dnešek je mnohem více materialističtější. Komunismus je úžasně idealistický. Takový pokus o křesťanský život bez pána Boha. V teorii, pokus založit tu království nebeský pokud možno bez pána Boha.“

Jaký máte názor na lidi, kteří do strany vstoupili?

„V padesátých letech šlo o život. V šedesátých letech nešlo o život, ale o čest. Lidé si mohli vybrat. První byli lidi, kteří byli zcela idealističtí, komunističtí, kterým to dlouho vydrželo a vše dělali z idealismu. Tohle bylo možný do roku 1968, ani o rok dýl. Kdo vydržel u těch komunistů, nebo kdo tam vlezl po tomto roce, tak to byly naprosto jiné motivy, které je do toho vedly, než byla víra v to, že socialismus je ideál.“

Padesátá léta, a tedy politické procesy je nezviklaly?

„Ne, určitě ne! To byl naopak sebeočistný proces. Bolestný sebeočistný proces v očích věřících komunistických lidí. Tak to byli první lidi. Druhý lidi, byli takové lidi, kterým se po celou dobu říkalo „vítězové nad socialismem.“ To byli pragmatičtí, to byli lidi, kteří by se chytli v jakémkoliv režimu, měli určitě schopnosti a neměli žádné morální zábrany, to byl Klaus. Více, či méně se s režimem ztotožnili, i když méně, tak byli dost chytří na to, aby proti němu nedělali žádné obstrukce, a tak dál. A který zkrátka vždycky nějakým způsobem se měli skvěle, mnohdy daleko lépe než ti oddaní socialisti, protože oni byli pro srandu právě takovým pragmatikům. Třetí skupina: vědomí disidenti, Havel a spol. Lidi, kteří byli idealisti na druhý straně, kteří za cenu veškerých osobních ztrát, vězení atd., byli ochotní nastavit kejhák za to, aby věci byly nazvány pravým jménem. Bylo jich strašně málo, ale byli. Po celou dobu byli. Pak byli lidi,

materialisti. Když mají klid, nejsou nikde vidět. Maximum, aby se o sebe a svou rodinu dokázali dobře postarat a neměli žádné jiné ambice, než-li se schovat a přežít. Pak jsou různé mezitypy, kteří do určité míry... Já nikdy nebyl takovej geroj jako Havel, ale na druhou stranu se mi hnusilo prospěchářství. Tak já v sobě měl malinko komunistický idealistický víry, ale pak jsem našel sám sebe. Dobře, žádného hrdinu ze sebe nebudu dělat, ale až půjde na lámání chleba, tak do toho půjdu. Takže v osmdesátých letech jsem prohlášení naprosto v klidu podepsal. Riziko není celkem žádný, protože tahle šaškárna vydržet nemůže, takhle jak je. Protože buď to půjde cestou v komunistickém teroru a to mě zlikvidují tak či tak, nebo to půjde tak, že to opravdu nějakým způsobem zlomí a pak můžu mít dobrý svědomí. Takže ta pátá skupina je ta skupina lidí, kteří nemají odvalu na to, aby něco změnili, ale mají odvalu, aby se nepřipojili k té lumpárně. Mě nikdy v životě nenapadlo vstoupit do KSČ. ...Bylo to relativní. Fakt je ten, že hodně lidí bylo uspokojených tím, že více méně přijali tu hru, že my vás necháme rejpat se v těch zahrádkách a jezdit na ty chaty, chodit na fotbal, oni se tedy v omezených podmínkách vyřádili, pak jim to nevadilo. Jinak, že, byli lidé jako Havel, ale to bylo naprostá menšina. Já, když si na to vzpomínám, taky jsme byli jako, nebyli jsme hned od začátku orientovaní na to, kde je nutno zaujmout zásadní postoj a kde se jedná o nějaký provokace, nebylo snadné se v tomhle orientovat. Ale pro většinu lidí to bylo dobrý. Rozdíl byl potom v tom, v čem hledali východisko, ale drtivá většina lidí vzala na vědomí to, že s tím nejde nic dělat, že musí žít v těchto podmínkách a teď část, to řešila tím spotřebním, materialismem, aby sehnali dlaždičky.“

Neměl jste problémy s přijetím na vysokou školu?

„Vstoupil jsem na fakultu 1971 a skončil jsem v 1976. Ale ne, v šedesátém šestém jsem začal a v jedenáctém jsem končil. V pondělí jsem měl promoci a v ten samý týden jsem se v pátek ženil. Ale víte co, tam ještě bylo ...jeden faktor, ...dělnický původ. Moje maminka dělala dělnici. Takže jsem měl otevřené brány ke studiu. To byla taková idiocie.“

Jak jste vnímal hranice? A měl jste možnost vycestovat do zahraničí?

„Když mluvíme o cestování, tak já Vám to uvedu jedním vtipem. Takhle je na Šumavě tatínek s pětiletým chlapečkem. A ten chlapeček se ptá otce: „Tatínku, co je za těma drátama?“ A tatínek odpoví: „Víš, za těma drátama jsem my!“ Fakt je ten, že určitá možnost od šedesátých let byla, v těch padesátých to byla železná opona se vším všudy.

Už v těch 60. letech, bylo to hrozně obtížný a složitý, ale někomu to šlo. Kolem osmašedesátého bylo velké uvolnění, takže ...Já jsem byla v šedesátém devátém v Izraeli a taky v Anglii. Na křesťanským táboře.“

Jaké bylo všeobecné povědomí o hranicích?

„Že jsou pokusy o útěk, to se vědělo. Musím se s hanbou přiznat, že mě to nebylo ani divný, že se hlídají hranice. Na to si člověk zvyknul. Já jsem dokonce obhajoval nějaký kluky, který byli stíhaný. Bylo to braný jako samozřejmost. To, že tam jsou dráty, že tam hlídají vojáci, to se běžně vědělo. ...Vědělo se, že je hraniční pásmo, kam se nesmělo, to je jako kdybyste nesměla na letiště.“

Jak se díváte na bytovou situaci a panelovou výstavbu?

„My jsme bydleli ve starým bytě v rodinném domě. Ve staré zástavbě. Služební byt nad továrnou, 100 m², bylo nás čtyři. ...Panelákový lidí byli někdo...to byla životní úroveň. To tehdy bylo! Panelákům se říkalo králikárny. Takže se tam ale moc nebývalo.“

Jak na Vás působila estetická stránka sídliště?

„To patřilo k dobovému tónu.“

Domníváte se, že lidé pracovali pro to, aby pracovali pro sebe či pro stát?

„Určitě pro sebe. ...Jaký je rozdíl mezi lidem a lidma? Lid u nás nadšeně buduje socialismus, ale lidé jim na to serou.“

Měla populační politika státu vliv na Vaše rozhodnutí mít více dětí?

„Bylo to děsně výhodný. Byla to motivace. Přídavky na děti mi daly stejně jako plat. Ale čtyři děti jsme plánovali už dřív.“

Jaký si myslíte, že měl vliv socialismus na rodinu?

„Fakt je v tom, že ty podmínky lidi stimulovaly k trávení volného času. Typická věc je v šedesátých letech se rozvíjela, je chataření. Furt to trvalo, v osmdesátých letech to upadalo. Pravda je, že to bylo ovlivněný všechno tím, že se nemohlo prakticky cestovat do ciziny. A tohle byla možnost realizace, zejména lidí, kteří se nemohli starat o barák a měli takovéhle touhy. Začali s chatama, 70. léta chalupy. Jako tady na Grádě. (chatová oblast v Čelákovicích) Rekreační chaty, slyšel jsem takovou statistiku, jenom ve

Středočeském kraji je více soukromých rekreačních chat, než v Rakousku, Švýcarsku a Německu dohromady.“

Jaký podle Vás měly účel volnočasové organizace?

„Hlavní věc je, že tam vždy byla dvojitá tendence. Tedy zdravá tendence, že viděli i ne ty dobré věci, které na západě byli, tedy drogy, kriminalita. A která, do značné míry, vyplývala z nezvládnuté svobody. Takže v tom organizování volného času, tak se v tom vidělo lék na tyhle negativní jevy. Druhá stránka, při té příležitosti, si komunisti říkali, že to budou vydávat, že to jejich zásluha. Balili to do ideologických keců. Ale to jim lidi nežrali.“

Byl jste v nějaké organizaci mladých?

„Já jsem do toho pionýra klidně vlez se všema ostatníma. Naši byli sice velmi kritický. Říkali, s tímhle se nedá nic dělat, když si ve vodě, tak musíš plavat. U táty to byla opatrnost a u mámy to byla spíše vděčnost, vždyť ty Rusáci mně vlastně zachránili život. Ji totiž z koncentráku osvobodila sovětská armáda a tátu Američani. Ona byla daleko tolerantnější k Sovětům. ...Vzpomněl jsem si teď ještě na jeden vtíp: Děti se učily o básničkách ve třetí třídě a tak si měly vymyslet nějakou jednoduchou básničku. Pepíček vstal a recitoval: „Máme doma samičku, ta má devět králíčků. Dnes už je to zcela jisté, všichni budou komunisté.“ „No ta je pěkná“, říká paní učitelka. „Za týden přijede pan inspektor, tak mu jí Pepíčku řekneš.“ Když přijel pan inspektor, tak mu paní učitelka říká, že se učili skládat básničky a že Pepíček umí takovou pěknou. A tak Pepíček vstane a začne recitovat: „Máme doma samičku, ta má devět králíčků. Dnes už je to zcela jisté, tři z nich budou komunisté.“ Paní učitelka kouká, pan inspektor kouká? „Ty Pepíčku, ty už jsi mi tu básničku jednou říkal a to bylo trochu jinak. Říkal si, že všichni budou komunisté.“ Pepíček odpovídá: „No jo, ale tamty už viděj.“

Ráda bych Vám poděkovala za rozhovor.

Rozhovor s Jaroslavou Luhanovou veden ve dnech 21. 9. 2008, 7. 11. 2008 a 23. 3. 2009. Paní Luhanová se narodila v roce 1945 a vyrostla v Čelákovících. Pochází z věřící rodiny. Od dětství vyrůstala v rodinném domku. Nejvyšší dosažené vzdělání středoškolské. Vystřídala několik technických zaměstnání. Je vdaná a vychovala šest dětí. V současné době v důchodu.

Jak se Vám v šedesátých letech žilo? Jak jste je prožívala?

„Tuhle dobu jsem já i můj manžel strávili na střední škole. Měla jsem v té době existenční problémy a zvýšení životní úrovně jsem nepozorovala. Vůbec, protože jsme byli v takový mimořádný sociální situaci. Ale pozorovala jsem potom ve vyšších ročníkách průmyslovky, střední školy spíš na uvolnění v oblasti hudby divadla a že se v té době mohlo ledacos říct, ledacos zaspívat a to jsem jako vnímala, i když jsem to pozadí věcí moc nesledovala, protože až teď mám na to čas, o nějaké komisi jsem neměla ani páru.“

Mohla jste se dočíst v novinách o připravovaných změnách ovlivňujících růst životní úrovně?

„Asi jo, ale nedalo se tomu věřit. Naše zkušenosti vedli člověka, aby všechny tyhle věci bral s rezervou. Ostatně dneska taky. Padesátá léta byla období strachu. V padesátých letech jsme byli ještě děti a rodiče nám říkali, tohle nesmíš ve škole říkat. A my jsem tu atmosféru přebírali. A pak to bylo rozhodně volnější. Více jsem, ale vnímala kulturu nežli politickou situaci.“

Souhlasíte s pojmem „zlatá šedesátá“?

„Určitě! Písničky, divadla, oblíkání. Já si pamatuju od svých spolužaček, u nás doma to nebylo, že se třeba vyměňoval nový nábytek, sektorový, to bylo tehdy něco. Dnes nám to přijde hnusný. Tenkrát to bylo nádherný.“

Jak se díváte na bytovou situaci a panelovou výstavbu?

„Nábytek začal být úsporný. Pro lidi to bylo komfortní bydlení. Já si na tu mentalitu pamatuju. My, kteří jsme měli baráky, jsme byli bráni za pól, protože máme kotel, musíme topit, vybírat popel. Máme zbytečně moc práce. Vše bylo na uhlí. Plynofikace, koncem šedesátých let v Praze, tady (v Čelákovících) byla později. Oni měli ten luxus, že měli pořád teplo, mohli chodit doma v letních šatech. A taky to využívali. Byty byly vytápěny z fabrik. A pamatuji si, že to teplo pouštěli i ven. Dost se plýtvalo. Já si

pamatuji, jak Koksovi (rodinní přátelé) chodili v letních šatech, když jsme měli doma na sobě bundy a ponožky, abychom nemuseli tolik topit. A moc jsme jim záviděli, že nemají žádnou práci, že mají hned uklizeno, ale to, že neměli zahrádky, to jim až tak moc nevadilo. A ty zahrádky a chaty byly později. Dnes se jim to už ani nevyplatí, vše se dá koupit. Tehdy, když lidi bydleli v panelácích, dostali byt podnikovej, byla to výhoda, bydleli levně a měli teplo a nemuseli se o nic starat. Měli ale chatu a tu si vyzdobili. Tam se realizovali. Místo svobody. Nemohli jezdit do zahraničí, tak jezdili tam. Nemohli říkat to, co chtěli. “

Jak na Vás působila estetická stránka sídliště?

„To byl takový pokrok. S nevýhodama se nedalo nic dělat. Ale ukázal se tam nakonec ten morální úpadek. Chvilku to bylo pěkný, ale pak se chlapi začali nudit, chlapi se scházeli. Rodiny se přátelily a pak si třeba vyměnili partnery. Sídlíšní kultura. ... Invalidovna... můj syn dělal stavárnu a taky si tohle sídliště vybral, protože technologicky je ještě velmi dobře postaveno. Navíc se tam ještě dodržují takové ty zákonný vzdálenosti jednotlivých domů, je tam více i zeleně. Potom to už švihali. A šetřilo se úplně všude. Není to sice žádná krása, to ne. Ale tenkrát mělo být takové pravidlo, že mezi jednotlivými domy měla být vzdálenost taková, jakou má ten panelák výšku.“

Jaké máte vzpomínky na tak běžnou a nutnou činnost, jako bylo nakupování?

„Když já jsem nakupovala, když jsem se vdala, začala jsem vařit. Kupovat maso a pro děti jsem potřebovala játra. To se jim tehdy často dávalo. Tak jsem se v obchodě ptala: „Prosím Vás nemáte játra?“ A řezník mi jednou odpověděl: „Jedině svoje!“ To nebylo, výjimečně se to schovalo pod stůl po pár kouscích. A rozkrájel to po dvaceti dekách a svým nejbližším to pak schoval. A dneska jsou játra nezdravý a nikdo to nechce. ...Byla jsem navyklá, že máslo je v úterý a někdy i v pátek, ve středu tvaroh. Chleba byl denně, i když ne vždycky, ale třeba až odpoledne. A když byl cement, vzbouřilo se celý město a každý vzal vozejk a tradá na nádraží. To byla realita, nebyla jiná možnost. ...Já jsem změnu v dostání zboží nepozorovala. Polotovary byly, byly i dobrý, ale byly hrozně drahý. Kupoval to jen někdo. V té době vznikaly i speciální obchody jen na polotovary. To byla novinka a dost to ušetřilo čas, ale bylo to dražší. A to byla ta past, kterou jsem prokoukla. Nebo neskočila jsem na to. Protože člověk si jako vydělal peníze, ale z toho rodinného rozpočtu to pak vyšlo „šul nul“, protože z nedostatku času si místo mouky a

masa, z čeho se dalo levněji vařit, ale hodně časově náročný jídla, tak jste šla do obchodu a koupila nějaký polotovar, závitky, šupla na pánev. Ono to bylo třikrát tak drahý a měla jste skoro tu vejplatu pryč. Protože jste musela teda do práce se oblíknout, punčocháče, různé oblečení. Školka něco stála, družiny. A nakonec jste přišla na to, že všechno, co jste si vydělala, padlo na náklady na to, že ta rodina má zaměstnanou matku. Tohle je tedy fakt. Já jsem se tehdy v té době, když jsem pracovala, děti byly ve třetí třídě, měla jsem uniformu na nádraží. A já stejně dost utratila.“

Jak jste se zmínila, podpultový prodej tedy kvetl?

„Podpultový prodej byl. Ale nám to bylo protivné, takže jsme to nepodporovali. Takže já jsem ten cement dostala jenom, když jsem to stihla. Nikdo mně nic nikde neschoval, protože mě to rozčilovalo.“

Máte pocit, že v poměru k platům bylo draho?

„Když já jsem začala pracovat 1967 po maturitě, moji spolužáci, který šli do TOSu (strojírenský podnik v Čelákovících) rýsovat do konstrukce, měli 1 000 Kčs, 1 200 Kčs. Já, protože jsem šla do provozu do Kovohutí (podnik vyrábějící barevné kovy v Čelákovících), měla jsem plat 1 800 Kčs. Pracovala jsem v laboratoři, ale chodila jsem do provozu pro vzorky. Hutní křivka měla vysokou platovou výměru. Bylo to trochu nebezpečné. No já jsem peníze potřebovala, tak jsem tam šla. A jako nástupní plat to bylo hodně. Musela jsem pomoc rodičům a taky jsem si chtěla vydělat na motorku. Za pět tisíc. Maret 125 Tatra a přezdívku to mělo „pomsta slovenského lidu“. Mělo to totiž strašnou poruchovost.“

Domníváte se, že výrobky byly kvalitní?

„Byly kvalitní. V lidech byla dost poctivost. Vše dobře uskladňovali. To tehdy bylo v lidech. I v tom systému. Ale hlavně v lidech.“

Domníváte se, že socialismus přispěl k emancipaci žen?

„Přispěla k praštné emancipaci. Ženy si myslely, kdo ví, co nezískaly a oni nezískaly. Neslo to s sebou záporné vlivy. Oni sice ty děti odložily do jeslí. A myslely si, že se vyrovnají mužům. Mělo to různé morální problémy. Na dětech se to podepsalo moc. Vznikla v té době hláška, že „domovy důchodců jsou pomsta za jesle“. V domově bylo nasáčkovaných totiž v jedné místnosti deset dvacet lidí vedle sebe, jako v nemocnici. V domově byli lidi, kteří měli rodinu, ale ta si koupila televizi a auto, Spartaka, a už

doma neměli místo na babičku, protože by jim umazala koberec. Malé dítě překáželo, aby matka šla budovat socialismu. Žena se dostala mez chlapy. Když jsem si hledala místo, dostávaly se umístěnky. Já jsem měla sen... Na nádraží byl vyvěšen velký inzerát, že hledají strojvedoucí na elektrický mašiny. Tehdy se elektrifikovala trať. Podmínka: nemusí být praxe, ale maturita na elektrotechnické nebo strojní průmyslovce. Já říkala, to je ono! Na Masaryčku (Masarykovo nádraží), Praha střed. A já říkala, že se na to hlásím. Baba na mě koukala. „No, ale je to jen pro muže“, říkala. No já to tak trochu čekala. A teď ona někoho zavolala. No, byli ze mě tak trochu nešťastní. No, a protože mě naznali, tak nevěděli, jestli nemám někde nějakého známého. Ta politická situace byla stále taková, že se lidi furt báli, když nevěděli. Tak to je tedy hezký, říkala jsem. Sovětský svaz je náš vzor a tam (to už jsme si dělala srandu) a tam ženy mohou jezdit na lokomotivě. No a tady tedy ne? Tak to se mi tedy nezdá! No a oni byli posraní strachy. A tak mi nabízeli tříměsíční kurz na výpravčího. Ne to já nechci, říkám. Já chci jezdit na lokomotivě. „No a pak je možnost dělat posunování vlaků někde ve Vysočanech. Ale to je pára.“ No a tak jsem řekla, no děkuji, já si vezmu ten leták na výpravčího a ještě si to rozmyslím. Z toho nic nebude. Ale pěkně jsem je vytočila.“ (se smíchem)

Byla rovnoprávnost?

„Propaganda ženám zvedala sebevědomí. Ono to bylo lákavé. Nebuďte úzkoprsé u vařečky a u dřezu! Vy jste prostě plnohodnotný budovatelky společnosti. A oni jim nato skočily. Ale v práci se jim i líbilo. Byla sranda. ...Už tehdy ale ženy volaly: Jak je to možné, že když máme rovnoprávnost, tak čtyři pětiny ředitelů podniků jsou muži. Ženy měly menší platy. ...Kde se ta rovnoprávnost povedla, byla v těch dělnických profesích. V té dřině, ale byla to zase past. Tam mohly opravdu dělat, co chtěly. Ale dřely jak koně, úplně stejně jak chlapi, dostaly tedy stejně zapláceno. Byla to strašlivá dřina. Ředitelku třeba nedělaly, to byla více mužská profese. ...Hodně žen bylo funkcionářek. Byly z toho výhody. Měly lepší místo, děti mohly studovat, dostaly byty, garáže.

Myslíte si, že stát dostatečně motivoval lidi k vyšší produktivitě práce? Domníváte se, že lidé pracovali pro sebe či pro stát?

„Spoustu lidí to dělalo z přesvědčení, ale našli se tací, kteří to dělali pro sebe. Někteří pracovali jen proto, aby byli vidět na těch nástěnkách. Pracovala jsem v Kovohutích a tam většina zakázek byla pro zbrojařské závody. ...Hodně lidí se chytlo na takovou

falešnou soutěživost. Takový ty brigády socialistické práce. Moc se pro to nadchli. Stachan byl pro ně někdo. Oni se mohli udřít. Vyvěsili je na nástěnku a oni se z toho mohli podělat. Dostali pak nějaké prémie. Pak takové ty náборы: Jsem horník, kdo je víc. Našli v tom smysl života. Chodili udřeni. Dostali byty, dostaly garáže. Speciálně tady to frčelo. Manipulovali ty lidi maximálně.“

Co znamenala rodina za socialismu?

„Dnes je rodina rozložena morálně. Rozvodovost byla také z morálních důvodů. Lidi byli třeba nešťastní, ale nešli do toho. Co řeknou rodiče, okolí? Lidé na sebe koukali skrz prsty. My jsme měli svatbu v kostele, ale nebylo to právoplatný. Měli jsme svatbu na radnici. Ale faráře by zavřeli, kdyby to udělal dřív, než jsme mu přinesli papír z radnice.“

Co Vám říká interrupční komise?

„To byla věc. Já to tedy sama nezažila. Rozhodovali za člověka! Já to znám jen z doslechu. Bylo to stejně hrozně poplatný tomu, že když měl někoho známého, tak to prošlo. Hrozně mě to deprimovalo. Že někde nějaká komise zasedne a řekne, jo nebo ne. Dnes je rozhodnutí na matce, ale ta je k tomu kompetentní. Jako křesťanka jsem proti potratům, ale není to fanatický. Já kdybych měla čtyři pět dětí a věděla, že při dalším porodu umřu, tak se rozhodnu pro potrat. Tohle uznávám. Ekonomický, bytový důvody neuznávám. Mně je šíleně líto těch žen.“

Měla vliv populační politika státu vliv na Vaše rozhodnutí mít více dětí?

„Neplánovali jsme tolik dětí kvůli tomu. Od sedmdesátého do osmdesátého druhého jsem byla na mateřský.“

Domníváte se, že se porodnost zvýšila kvůli prodlužující se mateřské dovolené?

„Možná, ale stejně si myslím, že ty mámy hodně spěchaly do práce. Já, ty si chudák, ty jsi doma, říkali mi. Ale já považovala za chudáky je, protože oni s vyplazeným jazykem se řvoucíma dětma hnaly do školky a já si vše tady v klidu udělala. Děti jsem dala až do předškolní školky. Těch žen, co chtělo honem honem do práce, bylo hodně, takže bylo málo míst. Jesle jsou vlastně od 1-3 let a to mi prostě přijde hrozný. To dítě je odděleno od mámy, od rodiny. ...Když žena byla doma, tak se hodně vypěstovalo. Hodně se tím ušetřilo. Daleko víc toho stihly. Ta ženská, která byla doma, toho udělala víc. Ta, která

pracovala, nestihla ani zalejt. Šilo se hodně, pletlo se hodně. Takový věci se už dneska nedělaj.“

Jak jste vnímala hranice? A měla jste možnost vycestovat do zahraničí?

„Já jsem byla dvakrát v Drážďanech, jednou na průmyslovce, to bylo v roce 1966, 1967, maturovala jsem šedesát sedm, to bylo v zimě. A pak jsem byla na nákupech s Kovohutěma. ...Když ale něco nemůžu tak nemůžu a netrápím se tím. Jde jen o zvyk. A taky, když jsem měla tři děti na plínách, tak kdyby to zase šlo, tak by to ani nešlo... Pak nebyly peníze... Hodně lidí mělo náhradu v chalupě. Chatě. A tam se realizovali jejich rekreační touhy. A holt se smířili s tím, že nebudou u moře.“

S výměnou peněz byly problémy?

„Bylo to omezený, koupila jsem si jedny cejchy. Neodolala jsem tlaku. Ale na hranicích se to hrozně kontrolovalo. Člověk potřeboval výjezdni doložku místo pasu na Východ, na Západ bylo potřeba obojí, pas i výjezdni doložka. A ještě se vyplňovalo celní prohlášení.“

Již jste se zmínila o chataření - chalupaření, mohla byste mi o tom něco povědět?

„Lidé bydleli někde v paneláku, měli jeden kotec a chatu. Na tu se pendlovalo se Spartakem. Kdo měl auto a chatu, ten byl boháč. To je pravda. Nic jiného nemohl. Nemohl na Kanáry. Jedině na Balaton nebo do Chorvatska, Jugoslávie. Já jsem jela po maturitě do Drážďan a to byla událost. Jet do zahraničí! Měli jsem marky, tři koruny stála marka. A koupili si záclony a můj děda jel s námi a on si tam koupil alkohol a to se nesmělo. Schoval ho do bačkory. A ten celník mu na to přišel, ale celník mávnul rukou a nechal ho, když viděl, jak je zoufalý.“

Je možné tvrdit, že zvýšením životního standardu strana lid jistým způsobem uplácela?

„Ano. Oni tak ubíjeli skutečné hodnoty, že jim dali maso a byty, případně ty auta. ... Pro mě hmotný věci nebyly důležité. Ty nejdůležitější věci za každého režimu jsou zadarmo. To pro mě bylo kritérium. Jsou tedy důležitější věci.“

Byli tím pádem podpláceni?

„Lidé byli materiálně upláceni. A pak byli upláceni ideologií. Veškerý názory, náboženské, se přetloukly materiálníma hodnotama. Češi jim na tohle nejvíce nalítli.“

Byla jste v nějaké organizaci mladých?

„Já jsem vstoupila do pionýra až v páté třídě, to jsem byla výjimka, snad jako poslední. Učitel přesvědčoval furt tátu, aby mě tam dal. „Heleďte, chcete aby se ta dcera dostala na střední školu? Jinak nemáte šanci. Já jí napíšu dobrou posudek, ale když nebude mít pionýrský šátek na krku, tak se tam nedostane.“ No a nakonec jsem ten hadr na krku nosila. A svazačka jsem byla“

Účastnila jste se prvomájového průvodu?

„Lidé se tak podřizovali, byli ve stranických organizacích a hrozně se těšili na důchod a pak se budou moci vykašlat a hrabat se ve svých zahrádce. Oni se na to hrozně těšili, protože cítili tu svázanost s tím režimem, aby si to místo udrželi, různé prémie, různé postihy byly, když jste se nedostala do prvomájového průvodu, tak jste ztratila prémie. Byla taková nepsaná prezentace, alespoň u nás v Kovohutích to bylo. Byla to něco jako mafie, oni si mezi sebou zjistili, jestli jste se účastnila. A druhý den: „Soudružko, proč jsi nebyla v prvomájovém průvodu.“ No a pak jste nedostala prémie. Oni neřekli proč. Prostě nevyšla kolektivní smlouva. Ale ten, kdo byl v průvodu, tak prémie dostal. Člověk to skoro zapomene.“

Jaký vztah měli podle Vašeho názory Čechoslováci k socialismu, respektive komunismu?

„Duchovní náboj komunismu je podobný jako v sektě. Oni lidem nasekali do hlavy materialismus. A tím je vlastně nalákali. V praxi to ale čistý materialismus byl. Když půjdeš do milicí, dostaneš byt, práci, a budeš mít dobrý život.“

Ráda bych Vám poděkovala za rozhovor.

Rozhovory s paní Evou Irenou Šiklovou byly vedeny 13. 9. a 24. 9. 2008. Paní Šiklová se narodila v roce 1934. Pochází z Prahy, ale většinu života prožila v Čelákovících v rodinném domku. Dosažené vzdělání je středoškolské. Pracovala nejdříve jako spojovatelka na poště, později jako vedoucí pošty. Je bezdětná vdova, v současné době v důchodu.

Jak se Vám v šedesátých letech žilo? Jak jste je prožívala? Cítila jste v této době jistě politické a společenské uvolnění?

„Nespokojenost nebyla. Na svou životní úroveň jsem si nestěžovala. Když ty léta žijete, tak to dopředu nepoznáte, kam to spěje. Mně to nějak nepřišlo. Člověk měl starosti, furt do práce, domů, vařit. Měli jsme auto, tak sobota, neděle za maminkou, za tatínkem. A ten život tak furt utíkal, víte. No, když byl ten šedesátý osmý právě. To bylo strašně krásný... Co bylo ošklivý, už není. Rusáci jsou vedle.“

Takže ten pocit, že je vše lepší a krásnější, jste měla až v roce 1968?

„Ano. Dřív sem tam něco bylo napsáno. To jo, to my jsem kupovali noviny. Lidovou demokracii. Je to možný, že taky trochu předtím, ale že by nějaký uvolnění...? Já politiku nemám ráda. A to bylo hlavně v politice. Já se na televizní noviny nekoukám v zásadě.“

Pocítila jste nějaké výsledky snahy o zvýšení životní úrovně?

„Nic jsem nepocítila. (se smíchem) Ono se furt mluví o těch banánech, ale... Já jsem byla vychována tatínkem velmi přísně. Tady máš mrkev a musíš ji sníst. A prostě co bylo, to bylo.“

Reflektovala jste dění na politické scéně? A říkají Vám něco ekonomické reformy?

„To mě nezajímalo. To nadšení bylo z politiky. A jak se to uvolnilo, tak to teprve chtěli měnit. Šikova reforma. Vystupoval i v televizi.“

Byla byste schopná říci, které desetiletí vašeho života bylo pro Vás nejhezčí?

„Já to mám bez výkyvu. No nejlepší to bylo asi s manželem. On byl sice o hodně starší než já, ale měli jsem se strašně rádi. Tak to bylo úplně ze všeho nejlepší. Bydlela tady s námi manželova maminka, ta byla velmi starostlivá, pečlivá. Ta ale zemřela 1967, moje maminka 1969 a 1973 manžel. Takže. Asi v tom soukromím životě takhle. Jinak z politickéjch důvodů jsem byla šťastná v tom šedesátém osmém, to jsem prožívala

hrozně moc. Dubčeka jsem nosila.(je tím míněn jeho odznak) Oni to dnes rozebírají úplně jinak, ale to je pro mě úplně jedno, jeho jsem měla ráda hrozně moc. I ty druhý politiky, moc si nepamatuju,... Císař. To jsem byla hrozně šťastná. Když přišli Rusáci, tak jsem měla půl roku žaludeční nervózu. Nemohla jsem jíst. Doktoři na mně nic neshledali. Něco jsem snědla a bylo mi špatně od žaludku. Ale nezvracela jsem. Divnej pocit. Pak to samo odeznělo. To byla žaludeční nervóza. Já byla nervák.“

Jak jste řešila svou bytovou otázku?

„Byty nebyly, vůbec nebyly v Praze k mání. Přestěhovali jsme se s manželem sem do Čelákovic. A tady jsem bydleli s maminkou manželovou.“

Co si myslíte o sídlištní výstavbě?

„Tenkrát se to tak nebralo, byla velká nouze o byty. Tenkrát byl takovej nedostatek bytů, že bydleli rodiče s dětma a jejich rodinama, ale ne jen v rodinném domě, ale normálně i v činžáku. Nebo se tísnili v malým domečku.“

Jaké myslíte, že mezi sebou měli tito lidé na sídlišti vztahy?

„Vůbec žádné vztahy! Když ale nemáte žádnou jinou volbu, tak si lidé zvyknou.“

Co si myslíte o kvalitě bydlení v panelovém domě?

„Měli větší komfort, je to příjemné bydlení, lidi tam měli všechno. Alespoň teď si v sídlišti lidi nenaříkají.“

Myslíte si, že stát dostatečně motivoval lidi k práci?

„Ne, ne, ne. My jsme museli dělat, tak jak děláš na poště, tak musíš pracovat, jak lidi chtějí. Tam byla hloupost plnit plán.“

A jak se tedy v zaměstnání plnil plán?

„No všechno na sto procent. Já byla v závodním výboru, ale trochu pozdějc. No tak všechno se plnilo. Muselo se splnit.“

Jak jste byla spokojená s platovými podmínkami?

„Když jsem nastoupila do meziměstský, neměla jsem ani 700 Kčs. Za čtyři roky později jsme měla 780 Kčs, si pamatuji.“

Řekla by jste, že bylo draho při poměru k platům?

„Ze začátku jsem byla u rodičů, tak jsem to nevnímala. No a pamatuji i na potravinový lístky.“

Jaké máte vzpomínky na tak běžnou a nutnou činnost jako bylo nakupování?

„Fronty na banány, to si pamatuju. Jednou jsem šla pro maso. Řekla jsem si o půl kila, on to byl známej, a šupnul mi tam dvě kila a myslel si, kdo ví, co pro mě neudělal. No tolik se nikdy nedávalo. Ono se totiž dřív nekupovalo tolik, že aby se to dalo zmrazit. My jsme byli dva, co s dvou kilama řízků? Dřív nebyly ledničky s mrazákem. Tedy byl tam ten mrazáček, ale to... Já na to dodnes vzpomínám, jak mě to šokovalo. Dnes si vyberete, tehdy nebylo na výběr. Já si šla pro půl kila, že jsem věděla, že zrovna je. Dodnes nerada chodím nakupovat maso, dřív chodil manžel, a protože moc mužů nechodilo, tak dostával od těch ženskejch lepší kousky a já si nestěžovala. On to dělal rád, on chtěl. Nakupoval rád. Říkal: „Napiš mi to co potřebuješ.“ Byl moc hodnej, měli jsme se moc rádi.“

Zaregistrovala jste při nakupování prodej nového zboží, jako byly třeba polotovary?

„Na to si pamatuju. Ty byly fakt dobrý. Možná, že jsem něco občas koupila, protože se daly dostat docela dobrý věci. Už si nepamatuju detaily. Ale pomohlo to v té práci. Bylo to nový. Ženy to určitě přivítaly. Snad si myslím, že tam nedávali žádný nekvalitní věci.“

Když mluvíte o kvalitě... Jaký máte názor na kvalitu výrobků v tehdejších letech?

„Koupila jsem si mixér, z toho jsme měla velkou radost. A ještě jsem si koupila odstředivku k pračce. Dřív byla jenom pračka, bez toho. My jsme měli pračku domácí vyrobenou. Dřevěná bedýnka, z plechu byl vnitřek. A to byla naše první pračka. To jsme měli dlouho. Manžel mi pomáhal prát a rád. No ale kvalitnější výrobky by měly být snad teď, ne?“

Pořídili jste si s manželem automobil?

„Měli jsem ojetého Spartaka. Od roku 1965. Chtěli jsme lepší, tak jsme si šetřili. To jste musela ve Spořitelně ten svůj vklad vinkulovat, jako že je to na to auto. Nesmělo se z toho vybrat. Musela tam být nějaká částka a nesmělo se z toho nic vybrat. Čekali jsme od roku 1965 do 1970. Chtěli jsme červený a oni nám poslali telegram, že není, že je

běžový. To byla Škoda 100. Spartak bylo, ale nejlepší auto. No a provoz.... To se nedá srovnat s tím, co je dnes. V 70 letech jsme přestala řídit. Teď mi je 74. Teď už mám jízdenku na vlak s velkou slevou. Hromadnou dopravu od 70. let zadarmo.“

Domníváte se, že socialismus přispěl k emancipaci žen?

„Tohle záleželo na tom, jak byly ty ženy vychovány. Jako pomohlo? U nás taky byly práce, které dělala jen maminka, a práce, které dělal tatínek. A můj tatínek myl okna. Ta rovnoprávnost je až teď.“

Pokusila jste se někdy vycestovat? A jak jste pocítovala hranice?

„No to víš, toužili jsme. Taky by to bylo hezký. No ale... ale abychom o to usilovali, tak to ne. Taky to bylo hodně drahý, a to jsme moc peněz neměli. Já jsem žádala dvakrát,... jak se to jmenovalo? Devizový příkaz. Dvakrát jsem nedostala. No asi jsem dělala důležitou práci na poště (ironie). To jsem byla vedoucí, tak mě nemohli pustit ven, abych něco nevyzradila. (se smíchem) V Itálii a Jugoslávii, tak to jsem byla v 70. letech. V Moskvě jsem byla! Tam si pokojský od nás kupovaly naše punčocháče. Oni tam byli o mnoho pozadu. Já jim to prodala. Já ty rubly na nic nepotřebovala.“

Jaký vliv měla šedesátá léta na kulturu?

„Vždy, když byly nějaké filmy, kde něco opovážlivého řekli, tak to jsem na to koukala vždy s obdivem. Pak jsme o tom v autobuse mluvili, a na to se hodně reagovalo. To jsme úplně hltali. Tři chlapy v chalupě například. Já tedy na tu televizi se moc nikdy nekoukala, ale tohle jsem sledovala. Poslouchala jsem „Hlas Ameriky“ od devíti do deseti. Tohle jsem ale poslouchala léta.“

Máte pocit, že by se socialismus odrážel na lidech, že by je měnil? Byli lidi dřív stejní jako jsou dnes?

„Stejný to není. Já s tím nemám osobní zkušenost. Ale to nebylo komunismem. To si lidé přinesli z rodin. Dnes mi to připadá divný, ty děti v těch tramvajích. Nevychovaní. Nepouštěj vás sednout a ještě se dívaj. Já když jsem byla malá holka, nikdy jsem si v elektrice nesedla.“

Ráda bych Vám poděkovala za rozhovor.

Rozhovor s panem Emilem Duníkem veden dne 6. 6. 2009. Pan E. Duník se narodil roku 1926 v Satalich. V mládí žil s matkou na Slovensku. Do Čelákovic se přistěhoval po válce, kde se oženil. Je stále členem KSČM. Má tři děti. Od roku 1946 do 1989 pracoval jako dělník v TOSu, v místním strojírenském podniku.

Jaké jste měl povolání?

„Zaměstnaněj jsem byl v TOSu v Čelakovicích. No a tam jsem byl zaměstnaněj až do ...vlastně až do osmdesátýho devátýho, když jsem pak odešel do důchodu. Mezi tím jsem pět a půl roku 1970 až 1976 byl jak to mám říct, uvolněnej pracovník z TOSu pro funkci tajemníka Národního výboru v Čelakovicích. Kde jsem si šplhnul, jak si lidi myslej, protože jako dělník. Já jsem jako kvalifikovanej dělník mohl pracovat na všech možných strojích. Můj pracovní výkon byl 146%. Pracoval jsme beze zmetků a vydělával jsem čistejch, na dlaň 3 640 korun měsíčně. Jako tajemník jsme dostal 3 000 hrubýho! Ale to byl stranickej úkol, a tak jsem šel. Oni museli mít výpis mojí mzdy kvůli platu. V tý době na okrese Praha–východ, tajemníci velkých měst - to byly Horní Počernice, Brandejs (Brandýs nad Labem), Říčany, Úvaly, Čelakovice, Boleslav (Mladá Boleslav), byl plat tajemníků 2 600 korun měsíčně. Já, ale jelikož jsem měl vysokej průměr pracovní, jelikož jsem rukama vydělával, tak mi to zvýšili na 3 000. Jo. O tisíc korun míň, než jsem vydělával. A pak na schůzce na Okresním národním výboru, když tam přišel okresní tajemník, si nás svolal, teda tajemníky těchhle větších měst, bylo nás tam asi šest. A přivítal nás a říkal, tohle je nejdražší tajemník na kraji. Já povídám: Moment! Já jsem sem nešel za penězma. Já tady mám míň, než jsem si vydělával. Jestli svoji funkci neplním řádně, zejtra nastupuju zpátky do fabriky. Já jsem tam v klidovém stavu, já nedal vejpověď. Jo. Ale oni, ne, ne, ne, od té doby, co jako jsem nastoupil, tak se Čelakovice z toho nejhoršího místa dostaly dokonce až k vyhodnocení na kraji a za poslední rok, co jsem odcházel zase zpátky do továrny, tak zrovna bylo velký vyhodnocování v kulturáku (Kulturní dům) a přebíraly standartu Krajského národního výboru a tenkrát Brožová, to byl tenkrát velká sláva, plný kulturák lidí, kapela tam hrála všechno možný. Tajemnice ke mně přišla ke stolu a povídá, Emile tu standartu by jsi měl přebírat ty, to je tvoje práce. Já povídám ne! Já jsem obyčejnej občan Čelakovic, ty jsi tajemnice, tak běž a ty si ji odneseš na radnici. Jo.“

Svou práci jste měl tedy rád?

„Já,... pro mě mašina, když se to točilo, to bylo všechno! Dělal jsem na frézách, na hoblovcích, dělal jsme na bruskách, na vrtačkách. Cokoliv. My (míněno, podnik TOS), vyráběli ozubárenský stroje, jsme vyváželi do 62 zemí světa. Včetně té Ameriky, Kanady, Japonska, do celého světa. Lidi měli práci. Tenkrát byla situace taková, že podle svého mínění... já jsme v tom TOSu dělal od toho 3. října 1946 do roku skoro 1990. Pořád v jedné fabrice. Dělal jsem až do toho sedmdesátého roku, pak jsem šel na toho tajemníka, sice nedobrovolně, když jsem odcházel od mašiny, tak jsem brečel. To jsou vzpomínky, víte!? Vrátil jsem se zpátky do toho TOSu, ale ono ouha: „Nabyl jsi za těch šest let mohutný zkušenosti, musíš dělat dál!“ A dostal jsem na krk funkci bezpečnostního technika ve třech fabrikách. TOS Čelákovice, TOS Žebrák, TOS Aš. Tři roky jsem to dělal. Za tři roky se z posledního místa, z 23. místa, na kterém se umisťoval v Československé republice ve strojírenství TOS Čelákovice, jsem ho dotáh na druhé místo. Po třech letech mi řekli konec, a pujdeš dělat kádrováka. Tak jsem dělal kádrováka. Zvyšovat kvalifikaci, zjišťovat lidi. Všichni pracovníci, kteří pode mě spadali, pracovníci technicko-hospodářský, dělníci... to měl na starosti jinej. No a za úkol bylo, aby každej pro tu svoji kvalifikaci měl i vzdělání. A tak byly tak zvané závodní školy práce, kde měli možnost si doplňovat vzdělání. Jo. Forma byla taková. On zůstával na místě, který dělal, ale za to, že si zvyšoval to vzdělání, měl o třídu zvýšený plat. A zase tam byl takovej háček. Dostal veškerou možnou pomoc, studoval při zaměstnání, takže v té fabrice normálně dělal. To bylo takový večerní studium. Veškerý pomůcky k tomu dostával z fabriky. Jo. A bylo to do 45 let, nad 45 let se těm lidem započítávala zkušenost a praxe, takže ti už nemuseli chodit do školy. Ale do školy museli chodit ti, kteří chtěli zůstat v práci v té funkci a mít ten plat o třídu výš. Já třeba jsem zajišťoval, když se to tak veme, ale to bylo na okraji toho... ne bohužel to už bylo v sedmdesátých letech... Jako kádrovák jsem jezdil na vysokou školu do Prahy zajišťovat... No já jsem měl tak třeba jenom nižší vzdělání, já jsem tak neměl úplný vzdělání, ale jelikož jsem každou práci, tak jako u té mašiny, jako u těch funkcí, to plnil nad. Víte, když jsme byli na poradách, na generálním ředitelství, kde nás svolávali. Jak se říká samochvála smrdí, ale když tam všechny vorval jako financ kozu a mě jediného dával za vzor, tak já jsem se styděl, já bych vlezl pod stůl, a když tam sedělo asi 60 lidí z celé Československé republiky, bezpečáci nebo kádrováci a von je všechny vomel a mě dával za vzor, tak mně bylo trapně. Já jsem zůstal obyčejnej člověk jako jsem dodnes. Třeba jako bezpečák, to vám řeknu jako příklad, když jsem šel po fabrice a

když byly svátky, no zákaz pití alkoholu byl už tenkrát. A taky se to trestalo, No a když jsem procházel tou těžkou mechanikou, kde jsme dřív dělával na těch mašinách. A já jsem věděl, kde jsou ty kouty, kde se to popíjelo. A já šel okolo. No a tam stála parta kluků, no já řeknu kluků, chlapů, čtyřicátníci, tátové od rodiny. Já šel okolo a řeknu ahoj, ahoj, prošel jsem kousek dál a slyším: „Blbec ani neví.“ No a já jsem přišel, tak jsem se otočil a vrátil se a povídám. Heleďte se, vy tady chlastáte, přestože se to nesmí, kdyby se někomu z vás něco stalo, tak nedostanete nic na úraz a ještě dostanete pokutu. Jo. A já teď ti z fleku můžu dát 500 korun pokutu, za to, že to tady máš. Ale já tě nepotrestám, protože, když ti dám 500 korun pokutu, tak ti to ztrhnou z vejplaty, ty přijdeš domu, o těch 500 korun dáš manželce míň a tu svoji hubu si vezmeš do hospody a na tu si necháš... Já tím okradu tvoje děti, tvoji rodinu. No tak se nad tím trochu zamysli... Ale mi asi jdeme pryč od tématu... No ale já to dokončím. Když jsme jezdil na tu vysokou školu dělat nábor, třetí a čtvrtý ročník. Když podepíše smlouvu, že po studiích nastoupí do TOSu, tak dostával 1 000 korun měsíčně stipendium. To znamená za ty dva roku 24 000.“

A kolik let ten dotyčný musel následně v TOSu odpracovat?

„To nebyla podmínka. Když se mu to nelíbilo, moh odejít. Ale nikdo od tamtaď neutek, jo. Protože podmínky byly... Když dostudoval, přišel na vrátnici, ohlásil se, oni ho přivedli ke mně do kanceláře a já povídám: „Tak hochu a teďka mi řekni, jakej máš zájem, jakou máš představu o životě. Máš možnost dělat technickohospodářského pracovníka, dělat v technologii, dělat v konstrukci, dělat v obchodním úseku. Dělat ve výrobním úseku, dělat v zásobování, co by se ti...?“ „Já třeba rád kreslím.“ „Dobrá budeš konstruktér.“ V té době měl TOS Čelakovice 70 konstruktérů, to nebyla žádná fabrička jen tak. Zavolal jsem náměstka, technickýho ing. Smrže z Marxových domů, já tomu říkám Marxovy domy, teď tomu říkají v Prokopě (bytová oblast v Čelákovících). Já povídám: „Tady vám předávám novýho zaměstnance.“ Jo. Dostudoval, má vejšku. To se zvyšovala kvalifikace. „Tady máte novopečenýho.“ Tak se ho vyptával, kde jako studoval, na profesory... no bavili se. A pak že ho vezme na pracoviště, aby mu ukázal co bude dělat, kde bude dělat. Prosím, jděte. Odešli, a za takový dvě hodinky přišel zpátky ke mě. No tak jsme se dohodli, ráno nastupuje do práce. No tak dobrá. (Náměstek) Odešel. A já pak: „A hochu a teď, jseš ještě svobodnej nebo si se oženil?“ Jo. „Máš tady známý v Čelákovících? Příbuzný? Nebo máš možnost bydlení nebo potřebuješ byt?“ Když potřeboval byt, napsal jsem lísteček. „Tajdle máš lísteček, pujdeš

na hotel TOS, tohle odevzdáš a oni se postaraj.“ Tam byl ubytovanej, za 2,70 za noc a den. Jo. V závodní jídelně se budeš stravovat, strava...tři různé chody si mohl vybrat, kterej chtěl, jo, včetně polévky za 4,50 koruny. Čili tady máte teď ty poměry! Mladěj kluk vystudoval, přišel a tohle vše dostal. Jestli byl ženatej, do třech měsíců dostal byt. Jo. TOS stavěl svoje byty a město stavělo svoje byty, ale spolupracovala s těma fabrikama, že ty byty se vzájemně doplňovaly, jak Kovohutě, tak TOS, to bylo jedno, tak město. Protože ti lidi, kteří pracovali jako v TOSu nebo v Kovohutích, tak vzájemně byli občany Čelakovic, takže se všichni museli starat o to, aby ti lidi byli spokojeni a aby slušně žili, aby nikam neutíkali, páč byl v tý době nedostatek pracovníků... Jéžišmarja, kam jsme se to dostali!“

Vrátila bych se k Vašemu zaměstnání. Říkal jste, že jste pracoval rád, a svou práci jste měl rád. Takže pro vyšší výkon v zaměstnání vás nemotivovala možnost zvýšení platu?

„Dobrá, moment, tak se tedy vrátíme zpět do fabriky. Jelikož jsem byl takovej pracant a na mašinu mi přišroubovali: Ručím za svou práci. ...Jako zlepšovatel jsem zlepšil normu o 30%. Tam se počítaly minuty za práci a pak se převáděly na peníze. Za vřeteník bylo 90 minut. Já jsem měl normu za šedesát minut. Ale já jsem to dělal za 30 minut. Já jsem si ještě hrabal těžký prachy! (ironie) Ale to jen, že mi to myslelo. Já jsem si vydělal těžký prachy. Měl jsem to na mašině, když tam přišel ten ředitel. On na to kouká. Jak to dělám. Udělal jsem zlepšovací návrh. Předcházela tomu taková perlička. On povídá, ty jsi snad jedinej člověk na fabrice, kterej se mě nebojí. Já povídám: „A proč se tě mám bát. Hele vidíš támhle tu tabuli, tam jsou všichni zaměstnanci na tý tabuli napsaní. Každěj tam má napsáno, jak pracuje, já tam mám nad výkonem 146%. Pracuju beze zmetků, ty na mě neděláš, ale já na tebe dělám. A proč se tě mám ještě bát?“

Přejdeme na další otázku. Máte pocit, že v poměru k platům bylo levné zboží?

„Jéžišmarjá! Stoprocentně levno! Podívejte se, já jsem vydělával přes ty 3 000 měsíčně. Začal jsem, to byly ale boje, o tom nebudu ani mluvit, to bylo tahání s Národním výborem. To jsme se tahali půl druhýho roku o tenhleten pozemek, aby mi to prodali. No to...to bych musel zase dlouho, než jsem jsem je utáhl a než mi to povolili a než jsem začal stavět. Z toho platu jsem živil pětičlennou rodinu. Žena, tři děcka. Děti - jak byli starý...Takže, nejstarší syn se narodil v padesátým prvním roce, mladší syn ten se narodil v padesátým sedmým a Ivana v šedesátým roce. Plat jsem měl 3 600 měsíčně.

Byt jsme tenkrát měli s jednou místností. A proto jsem si řekl, ...a to jsem k tomu ještě jednu místnost přistavěl, tam bydleli rodiče. Takže nás bylo 7 v jednom baráku o dvou místnostech. Tak říkám, postavím pro rodiče malej baráček jedna plus jedna. Takovej, jakej jsme měli před tím, já jsem se tam jako přiženil. Jenže to slavněj ouřad nepovolil, z toho byly tahačky. Tak z toho sešlo, až jsem při tom tahání, to už byl asi jedenáctej nebo dvanáctej způsob, kdy jsem po poradě s právníkem, ten domek daroval svému nejstaršímu synovi. A já jsem neměl nic, a tak jsem měl právo stavět. Jelikož jsem měl jeden dům, nesměl jsem stavět druhej. Jo. Tak z toho platu, 3 600 korun, jsem 1 000 korun měsíčně vodkládal na materiál na stavbu. Nejdřív jsem těch 1 000 korun splácel doktorovi Dolejšovi tenhle pozemek, od kterýho jsem ho koupil. Pozemek jako takovej stál 4 200 korun, 860 m², metr jako takovej vyšel na 4,80 korun, abyste věděla, jaký byly poměry. Jo. Těch deset tisíc, kterejch jsem mu dal navíc... takhle... už bylo období, kdy bylo zákaz prodeje pozemků takhle. Museli pozemky předat Národnímu výboru, ten jim dal úřední cenu, to bylo 4 200 korun. A žadateli o stavbu jim ten Národní výbor, zase za tu cenu 4 200 korun prodal. Ale navíc já jsem tomu doktorovi, tady byly nějaké staré švestky a zdivo tu bylo, místo toho plotu. Tak jsem mu za to...on jako přišel i s advokátem, sám se bál mluvit. A já jsem v té době byl... jéžišmarjá... členem Okresní lidový kontroly. (smích) Já povídám, podívejte se... na co vy si ceníte ty stromy? Jestli se dohodnem, tak já to vykácím jako starý paskvily, pro mě to nemá cenu ani jako palivové dříví. Ale je to váš majetek, já vám do toho nemůžu mluvit. Řekněte si, co by jste za to chtěl, já když budu schopen to zaplatit, tak to vemu, když ne, tak se rozejdeme bez nějakých těch... Jde to, jde, nejde, tak nejde. Řekl si 10 000 korun. A má to zase jeden háček. Já vám těch těch deset tisíc teď nemůžu dát. Já vám budu pravidelně, každej měsíc tisíc korun splácet. Za deset měsíců je máte. No prej on peníze nepotřebuje, takže mu je to jedno. Na takovéhle ústní dohodě sem dal 14 200 korun za tento pozemek, pod tento barák. Čtyři koruny 80 haléřů za metr čtvereční. Dneska by těch 4 000 bylo pomalu za m². Čili začal jsem stavět tento barák, za 88 000 korun. Od továrny jsem dostal 8 000 nenávratnou půjčku. To podle toho, v jakým byla fabrika stavu. Byly továrny, který dávali až 45 000, 30 000 jsem si vypůjčil od Státní spořitelny s úrokem 2,7%, za osm let jsme tuto půjčku splatil, aniž bych věděl, že to platím. Já jsme platil 300 korun měsíčně. Čili barák úplně bez dluhů a postavenej, těmahle pacičkama. Stavební materiál, škváračky, všechno jsem si vyrobil sám. Postavil, nahodil, zpucoval, všechno udělal sám.“

Vyráběl jste si sám škváračky?

„Ano, ručně k tomu ještě! Míchačku jsem tenkrát neměl, ručně jsem si míchal škváru.“

Takže neměl jste problémy se zajišťováním stavebního materiálu?

„Takhle, tak v té době byl trochu problém. Třeba tašky na střechu, krytinu, to byl pomalu takovej nedostatkovej ten... tak jsem si zažádal o to už rok dopředu. No a teďka vedoucí ze stavebnin. On to byl takovej šikula. Ten mohl v pohádkách hrát čerta. Povídá: „Já mám poukaz na dva tisíce tašek, ale musel byste si je sám dovézt támhle z té cihelny.“ ...no skleróza pracuje. Tak jsem si vzal poukaz a měl jsem je rok dopředu složený na zahradě. Poměrně se dost blbě sháněl cement. Železo jsem si přivez, kolik bylo potřeba, z Prahy. Jsme tam zajeli traktorem, valníkem. Já vám říkám 88 000 stál tento barák, dneska je ohodnocenej na 3,5 milionu.“

Jak dlouho vám trvalo tento dům postavit?

„Když počítám jenom stavbu, tak dva roky. Přišel jsem z práce, dělal jsem tři hodiny škváračky, a pak jsem šel s klukama hrát fotbal. Nežil jsem do úmoru. Měl jsem denní plán, ten jsem dělal a plnil. Tak jako ve fabrice, tak jsem měl plán doma. Ale dokončen byl... takhle, v šedeátým šestým roce jsem dostal povolenku, že můžu stavět. S tím, že mám zaplatit 1 500 korun. A tak já jsem vzal vejplatu, zastavil jsem se na radnici. Povídám: „Jdu si pro povolení.“ Zaplatil jsem na poště penízky za povolenku. Tenkrát byla na stavebním úřadě jedna paní Pechanová... a ta povídá: „Jé pane Duníku, vy jste to zaplatil?“ Já povídám: „Ano. Jestli je na tom stát tak mizeně, že od dělníků si bere.“ Já jsem věděl, že za stavební povolení se bere 200 korun... no takže mi dělali takovéhle potíže. To bylo v červnu a já mám zafixováno 23. prosince... přišel pošťák a na stůl vycvakal 1 400 korun. Totiž, já jsem byl dvakrát volanej na úřad, ať podám žádost, že mám tři děti... a já ne! Když je na tom stát tak na huntě, že potřebuje z lidí takhle drát peníze, já je zaplatím! (s velkým důrazem) Ale jestli ne, tak já od vás nic nechci!“

Potvrdíte mi, že v této době byla nouze o byty, dá se tedy říct přímo i bytová nouze?

„Podívejte se, když se to tak veme, Čelakovice byly taková malá vesnice, městem začaly být tak po těch sedmdesátých letech. Jak rostly fabriky začalo se stavět. Všechny ty věžáky se začaly stavět.“

Víte co stálo na místech dnešního sídliště?

„Tam byly, když to vezmu na tu Čínskou zeď (pojmenování jednoho sídliště), tak tam byli malinký domečky, dvě tři místnosti, to se od lidí vykoupilo, za horentní ceny, zbouralo a tam byly postaveny tyhle věžáky.“

Lidé dostali náhradu za bydlení?

„Ty nejdřív museli dostat bydlení, buďto ve státní výstavbě v bytech, nebo možnost: přidělená parcela, aby si mohli postavit svůj rodinný domek jinde.“

Domníváte se, že bydlení v panelových domech poskytovalo lidem jistý komfort?

„No ježíšmarja. Tak vememe si tu Čínskou zeď. Tak byt, kterej stál tenkrát 36 000, byla novostavba. Dneska v té samý výstavbě, byt si tam mladý koupily za 1 400 000. Po třiceti letech, co je ten barák postavenej.“

Domníváte se, že byla životní úroveň vysoká?

„Sto procentně byla na vyšší úrovni, než je teď. Jestliže teďka, já mám 10 000 důchodů a tehdy jsem měl 3 600 plat. Kilo vepřový kýty stálo 30 korun, jo, kilo másla dvacku, mlíko korunu dvacet. Benzín! Sedíte? Dvě koruny deset litr benzínu, nafta 60 halířů. Pak ji podražili na 90, to už jsem říkal, že je drahá. V té době nebyli žádní bezdomovci. Co bezdomovci, to slovo vůbec neexistovalo!“

Když jsme se dostali k cenám, a k potravinám. Co vy a nakupování. Všichni si vzpomínají na fronty na banány! Co vy na to?

„No to je taková hovadina, až to není hezký. Fakt je, že těch banánů... to nebyla taková vzácnost, že by to muselo bejt. Jenže tenkrát do obchodu, když jsem šel na Vánoce... dáreček... Kilo banánů na tři děti, tak tři kila banánů, tři kila pomerančů, mandarinek. Dneska mají tři děti... tři pomeranče, tři banány.“

Takže nemáte pocit, že by byl nedostatek zboží?

„Ne sto procentně ne! Kromě těch banánů, říká se, že nebyl ani hajzlpapír. No taky nebyly televize... proč to neřikají? Já pamatuju, když tady v Záluží nebylo ani jedno jediný auto. V Nehvizdkách měl auto jen starosta Zalabák. Dnes má auto každej, dvě tři, u nás dokonce čtyři. Televize neexistovala. Doba jde dopředu, pořád se to musí měnit.“

Vy jste vlastnil automobil?

„Ne, nebyl a dodnes nebyl. Já jsme neměl zájem. Já jsem jezdil každý rok na Slovensko. Když jsem si spočítal, co stojí benzín a poplatky... A bude to v garáži, stejně s tím jezdit nebudu. A když si objedná taxíka, tak mě to bude stát levnějš. Než kdybych měl to auto. Měl jsem motocykl. Jezdil jsem jak blázen, to je pravda.“

Dostali jsme se vlastně k tématu cestování. Co Vy a cestování?

„Jo tak. TOS měl pionýrské tábor pro 200 dětí na jeden turnus, bejvaly tam tři turnusy. Jo. Tak ten turnus jeden pro děcko stál 250 korun i s dopravou. Strava, o tom se nedá mluvit, tam žrali jak prasata na krmníku. Já tam byl taky. Pak byly rodinný rekreace. Zájezdy do Jugoslávie k moři, stál 1 240 korun na 14 dní i s dopravou. Já jsem náhodou byl vybraný jako nejlepší pracovník, já to měl za 500.“

A Západ Vás nikdy nelákal?

„Takhle, moje touha to nebyla. Ale s tím jak se říkalo, že se nesmělo jezdit!... tak když jsem dělal poslední funkci, zvláštní oddělení, kde jsem evidoval vojáky... všichni vojáci, kteří jezdili do kapitalistické států, jak na dovolenou, tak jako montéři... museli odevzdat vojenskou knížku, ale do jiných ne, jen do kapitalistické. 120 lidí z TOSu odjíždělo na Západ.“

Jak jste pociťoval kolem sebe hranice? Především tedy ty na Západ.

„Tam jsem nebyl, o tom nebudu mluvit, to bych si musel vymejšlet.“

A jak jste vnímal fakt, že se do určitých zemí nesmělo?

„V životě mě tohle nenapadlo. Byl jsem v Německu, v Rusku, v Polsku, v Maďarsku, v Jugoslávii. Jo. A řeknu vám, že tady v Československé republice, je takových krásných míst, jako nikde. Lidí si toho neuměj vážít. Jenom proto, že spousta lidí přišlo a pak říkali, my jsme byli v Itálii! No tak tam byli, no!“

A co by jste mi řekl k chataření a k chalupaření, které v těchto letech se začínalo rozmáhat?

„Tak podívejte se. Jeden čas bylo hodně chat, až bylo zakázaný stavět chaty. To bylo, no to bylo, taková nemoc, větší než ty zahraniční jízdy. Ale co k tomu...?“

Je vám známa ekonomická reforma? Říká Vám něco jméno Ota Šik?

„Měnová reforma...podívejte se...“

Promiňte, ptala jsem se na ekonomickou reformu.

„No, to s tím souvisí. Jestliže se začalo všechno stavět, předělávat a peníze jako takový... bylo dost peněz za který se nenakoupilo. Jo. Byla provedena ta reforma... tady dokonce 1:50, ale většině lidí, dělníků, soukromníků... ti byli vždy a jsou do teďka, naopak dnes se vytrácí. Ti, kteří různějma machinacema nabyli peníze, ti o ně přišli, ale já jsem o peníze nepřišel, žádnéj dělník. Protože jestliže to dostal 1:50, tak za ně taky nakoupil. Když jsme měli, a to by vám potvrdila manželka... na měsíc, na stravu...já měl na vše rozpočítaný peníze a měl jsem ještě rezervní fond. A kolik si myslíte, že jsme utratili? 480 korun! Podívejte se, TOS Čelákovice, měl dva lékaře, jednoho praktickýho a druhýho zubního. Bylo tam asi pět sester, veškeré zařízení, elektroléčby, všechno tam bylo, dva rentgeny. TOS měl vlastní sanitku. Druhou sanitku měli ve městě.“

Domníváte se tedy, že tehdejší stát nebylo potřeba reformovat?

„Maličkost. Tenkrát měl stát nějaký dluhy? Neměl! Jestliže byly ty výměny, prodej... my jsme měli asi 7 miliard manko a 11 miliard nám dlužily státy druhý, měli jsme spíše do plusu.“

Mluvíte o dluhu u států socialistických nebo i kapitalistických?

„Vůbec všechno. Jestli se někam něco prodalo, tak než přišli peníze zase zpátky atd. tak ten pohyb peněz byl to...“

Takže občanům byly známy dluhy, které stát měl? Bylo to zveřejňováno?

„Jak je mohli zveřejňovat, když nebyly!“

Jaký je váš osobní názor na Antonína Novotného? Měl stejnou vážnost u lidí jako předchozí prezidenti?

„Řekl bych, že největší sympatie a lásku všech lidí měl Gottwald. Po něm Zápotockej. Gottwaldovi říkali „náš Kléma“, to byl jako Klement. Zápotockej, to byl šéf odborů, pak předseda vlády, pak prezident. Tomu jsme říkali „Tonda lopata“. To nebyla urážka, to byla čest. To byl náš pracující prezident. Potom přišel Novotnej, ten už tak ztratil na sympatii lidí. Už to tak nějak nešlo. Já neříkám, že to nebyl špatnej člověk.“

Jaký byl vztah mezi Čechy a Slováky?

„Zase panáci... Mezi lidma utvářeli takovou vzájemnou nenávisť. Slovákům říkali, že je Češi vydírají. Čechům říkali, že na Slováky doplácují. A důvod? Korytářskej. A táhne se to až do dneška.“

Mohl byste mi něco říci ke zkracování pracovní doby, které v těchto letech započalo?

„42,5 bylo hodin za týden. Plat zůstal zachovanej. Dělníci si vydělávali, co si vydělávali, a ty co měli platy normální, dostávali za 42,5 to, co dostávali za 48 hodin. Plat nesměl být krácenej. Jo. To nebyla, to byla udělaná pracovní doba, jestli to ten stát utáhne, jestli to bude stačit. A fabriky měly plány, který musely plnit a kdyby nestačily plnit, tak by museli dělat i v tu sobotu, protože sobota jako taková nebyla zrušená, to bylo tak mlčky...jaksi volný. Podmínka byla plnit plán. Podívejte se, oni tenkrát měli tudle, věděli, že republika má 15 milionů obyvatel. Věděli, že lidé potřebují jíst, že se potřebují oblíkat a potřebují různé náčiní a náradí. Na jednoho občana je potřeba tolik a tolik chleba, tolik a tolik oděvů, tolik a tolik bot. Jo. A tak to spočítaly, kolik se toho musí vyrobit, aby to bylo pro všechny a ne tak jako teďka.“

Domníváte se, že socialismus vypomohl k emancipaci žen?

„No stoprocentně!“

Domníváte se, že ženy uvítaly nástup do zaměstnání?

„Za socialistického režimu byl takovej zákon, že všichni muži museli pracovat. Pracovat jako takový...doktoři léčili, inženýři kreslili, mistři řídili práci. Každý musel něco vyrábět a dělat. Jináč byl jako příživník a to nebylo povolený. Ženy ale nemusely být zaměstnaný a byly vedený jako, že jsou v domácnosti. Starala se o domácnost a tím to padlo. Spousta žen chtělo, a šlo, a spousta žen studovalo a chtělo se uplatnit. Taky jako inženýrka, doktorka, třeba jako pilotka u letadla, tryskovým letadlem létala, To byl její plus, ale aby musela dělat a nebo, když otěhotněla svobodná matka, bylo o ní postaráno, ale dneska ne!“

Když jsme se dostali k tomu to tématu, ráda bych se zeptala, věděli jste o funkci interrupčních komisí?

„Jo. Podívejte se, jestliže to byla normální zdravá žena. A když dejme tomu už měla tři děti a nějaký takový ekonomický podmínky, dejme tomu, že už ty starosti o to... tak to ta

komise odsouhlasila. Ale jestliže to byla zdravá žena, mohla porodit, mohla vychovávat dalšího občana, když k sakru, já nechci být vulgární, ale když se dokázala milovat, tak mohla vědět, co z toho vyplyne, ne?“

Myslíte si, že socialistická rodina má odlišnosti od soudobé podoby rodiny?

„Rodina byla stoprocentně jiná než dnes. Ovšemže to... teď budu říkat takovej ten nesmysl, co jinde kecaj... je jiná doba, jde to s dobou. Spousta nesmyslů je vtoukána mladejm lidem do palice. Spousta věcí je zas někde... je nová moderní technika, až po ty počítače... jsou do toho zažraní a zahloubaní. A dneska lidi, když se někde má něco dělat, v prvé řadě mají nataženou ruku ...co za to? Peníze veme a pak pomalu řekne a udělej si to sám. Ale kdežto dřív, po válce, republika byla spustošená, vždyť to co neukradli Němci, to Američané rozbombardovali. Tak se muselo makat. Pořád se říkávalo, že musíme dělat tak, aby se naše děti měly líp. To se říkávalo až do toho, asi čtyřicátýho osmýho roku nebo tam dál. A pak došlo heslo takový... že musíme dělat víc a víc, ale aby nejen naše děti, ale i my se měli líp, no a tak se makalo. Dělávaly se tak zvané národní směny. V neděli se šlo do práce a výsledek tý práce té nedělní směny. Šlo to na konto vlasti, na fabriku. Za to jsme neměli plat. A vzájemně jsme se předháněli, kdo víc udělá. Ale to šli do práce všichni, i úředníci. I ředitel podniku, půjčil si modráky do těžký mechaniky. Předseda partaje, totéž, ten šel do lehké mechaniky. Předseda ROH šel zase do montáže. A po směně se vyhlašovaly rozhlasem výsledky, který oddělení na kolik splnil plán.“

Vracím se k otázce rodiny. Co vás vedlo mít tři děti? Je možné, že by někoho motivovali výhody poskytované státem?

„Že budeme mít tři děti, jsme se s moji nastávající, to jsme spolu chodili, rozhodli tady na mostě, že až se vezmeme, budeme mít tři děti. Nevím jak kluci, jak holky. Dvě děti, když jsou, národ vymírá jako takovej. Protože sem tam některá žena nemůže mít děti, sem tam některá přijde tragicky o život. A tak dále, tím lidi vymírají. Takže dvě děti za nás dva a třetí za ty, kteří nemůžou. To jsme si řekli, než jsme se vzali. ...Vrátím se k těm ženám. Každěj pracovník, kterej měl nárok na důchod, musel mít odpracováno 25 let. A pak mohl zažádat o důchod. Žena, konkrétně moje žena, ta neměla 25 let odpracovanejch, ale měla tři děti a za každý se jí přičítaly tři roky odpracovaný, takže 9 let plus těch zbejvajících 16 let a měla odporacováno na důchod. Rodiny mladý, který zakládaly manželství, tak na vybavení nábytků a zařízení si braly státní půjčky, myslím,

že byla taky na 2,7% a za každé dítě, který se jim narodilo, dejme tomu, že si vzali 10 000 - 15 000 půjčku. Obývací stěna, jako tahle co tu mám, ale mnohem lepší, tohle je jen pár prkýnek stála 8 600 korun, takže když si vzali půjčku... Ale aby bylo z čeho odpočítávat, tak řeknu, že si vzali 15 000 půjčku. Za každé narození dítě se jim odpočítávalo 3 000 korun. Jo.“

A myslíte si, že toto tedy lidi nemotivovalo?

„Ne to nebyla motivace. Stát měl a tak to stát dal lidem! Dneska vám nic nedá, dneska vám to vezme... Dneska když se narodí dítě... tehdy, když se narodilo dítě tak dostávalo plenky, sunar, ten se dostával v lékárně zadarmo... dneska kolik stojí? A jaké je?“

Byla pro vás politická situace v zemi důležitá?

„No tak, to mi nepřipomínejte. Protože v tom šedesátém osmém roce, když se tady začalo blbnout a přijeli sem spojenecký armády ...to bylo v pět hodin ráno, když tady hučely Antony, letadla. Povídám, co se děje, vylez jsme ven... tam lidi... jéžíšmarja, je válka! Rusko nám vypovědělo válku. Lidi byly rádiem tak zblblý. Rozhlasem. To se do nich hustilo, jak je to všechno... že nás přepadli Rusáci, což nebylo vůbec pravda. Ty hájili celek socialistickejch států, kterýho jsme byli součástí. Já povídám, lidi co blbnete! To absolutně není možný. Jo. Protože s tou technikou a s tou silou. Ty by nás do hodiny převálcovali, že bysme nevěděli či jsme, kdyby měla být válka. A potom já jsem je zažil ve frontě. Zažil jsem Rusáky, to byli rodní bratři, vždyť to je slovanské národ. Jo. Šel jsme domu, měl jsem tenkrát, nejlepší rádio, co bylo... rádio Blaník. Zapnul jsem Blaník natočil Hlas svobodný Evropy, Hlas Ameriky. Ti z toho byli vyděšení, protože na našich hranicích... Německa. Byla německá a americká armáda, měli tam jakoby velký cvičení. Ale to byl začátek revoluce, která tady měla být. O hodinu dřív, než to začalo, přilítli s Antonama, tedy s letadlami Rusáci a na hranice nasázeli tanky. Obsadili to armádou. Tady si lidi toho nevšimli, normálně se žilo. A ten reportér, toho Hlasu Ameriky, povídá: lidi nevšimejte si toho, jděte normálně do práce! Evropa je rozdělena na Západní a Východní. Dělí to akorát Jugoslávie, ta je neutrální. Povídám, opakuji pouze slova toho reportéra. Ten, kdo získá Jugoslávii, bude mít převahu, jestli Východ nebo Západ. Jo. Tohle je zóna Východu, Sovětskýho svazu, do toho se nebudeme míchat. Vona byla taky tak zvaná horká linka, Moskva - Washington, kde tedy Rusáci řekli Američanům, aby se z našich hranic laskavě stáhli. Tak taky

zmizli. Okamžitě zrušili to jakoby cvičení. A začalo se pomalu, pomalu pracovat, zase znova dál a dál. ...Jestliže na Můstku, na Václaváku, provokovali za každou cenu, aby tam strhli nějakou tu revoluci a na ruské tanky tam zapalovali noviny a házeli na ty tanky a ten voják, kterej tam seděl, sundal blůzu a blůzou to umlátí a zase si sed... a nevším si jich. Já bych to nevydržel, Když bych ho nerozstřílel, tak bych ho pažbou od toho praštil po hlavě. Ty byli tak ukáznění, že... o tom se dá těžko takhle hovořit. Jen to, co si pamatuju. Do datumů nejdu, to bych pak kecal a na to nejsem stavěnej. Povídám jen to, co jsme zažil.“

Ráda bych Vám poděkovala za rozhovor.

X. Zánik Komise pro otázky životní úrovně

V kapitole nazvané „*Taková byla doba*“ jsme ukončili rozebírání politické situace koncem roku 1967. Čas vánoční se tentokrát nestal pro aktivní členy ÚV KSČ časem klidu a míru. Oba tábory, jak pro reformní tak konzervativní, se snažily získat většinu „mlčících“ členů na svou stranu a chystaly se na další kolo střetnutí. Po vánoční přestávce začalo lednové plénum - bylo již třetího dne nového roku a trvalo celé tři dny, ve kterých se stalo mnoho převratných změn. Pod tlakem akčního pohybu rozhodlo vedení strany zrušit cenzuru a nastolit svobodu slova a tisku. Na tomto plénu bylo již naprosto nezbytné rozdělit funkce prezidenta a prvního tajemníka strany. Po diskusi o novém tajemníku byl vybrán Alexandr Dubček. Dne 5. ledna 1968 pro něj všichni bez výjimky vyslovili souhlas.⁴⁷³ A. Novotný se nejdříve chtěl hájit,⁴⁷⁴ ale nakonec přijal porážku a odešel se ctí.⁴⁷⁵ Z inauguračního projevu A. Dubčeka byla zřejmá pokora a slušnost, se kterou projevil slova díky pro předchozího tajemníka: „...*věřte mi, prosím vás, že jsem skutečně, ani v koutku mne nenapadlo, že v průběhu tohoto pléna budu na závěr tohoto řešení zde stát. Soudruzi, kteří mě znají, tak tomu jistě hluboce věří. Už jsem říkal soudruhu Novotnému tu, z této tribuny (...), že udělám vše pro to, aby mohl úspěšně vykonávat významnou státnickou práci i stranickou, tak i nyní vám povím, že na tomto nemám co měnit (...). Chtěl bych poděkovat soudruhu Novotnému za dosavadní vykonanou práci, kterou dělal po tolik let a jistě s nejlepším vědomím dělal pro stranu všechno to, aby svým dílem přispěl k uskutečňování politiky naší strany.*“⁴⁷⁶

Jiří Hájek vzpomíná: „*V lednu a únoru 1968 byl společenský pohyb ještě pomalý, někde rozpačitý a váhavý, za to od konce února dostal akceleraci, širší i hlubší záběr.*“⁴⁷⁷ Do této doby lidé vykazovali jistou pasivitu, pokud se jednalo o politiku státu, tedy strany. Náhle však byl viditelný a nezvyklý zájem občanů o politické události.⁴⁷⁸ Průzkum veřejného mínění uskutečněný v první polovině roku 1968 prokázal, že v únoru přivítalo kladnou změnu v politických a společenských kruzích 55%

⁴⁷³ K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 745.

⁴⁷⁴ A. Novotný se hájil slovy, že dělal vše „s pověřením strany“.

⁴⁷⁵ K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 749.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 747.

⁴⁷⁷ J. HÁJEK, *Paměti*, s. 262.

⁴⁷⁸ K. KAPLAN, *Československo v letech 1967-1969*, s. 16.

dotazovaných, v březnu téhož roku to bylo již 73% a v dubnu 75% všech dotázaných.⁴⁷⁹ A dále J. Hájek vzpomíná: „Zasedání ÚV KSČ. Ještě před půl rokem bylo plénum vlastně jen hledištěm sledujícím ukázněně a bez velkého zájmu sólová vystoupení předáků a přítakávajících statistů. Po otřesu střetů v říjnu, v prosinci 1967 a lednu 1968 se ÚV probral k vědomí svých práv a odpovědnosti. Nyní se samozřejmostí, jako by tomu nikdy jinak nebylo, se rozběhla opravdová diskuse.“⁴⁸⁰ Z této diskuse byl J. Hájek opravdu nadšený. Vývoj věcí příštích se ubíral správným směrem. Poslední překážkou v obrodném procesu byl ještě A. Novotný a jeho skupina blízkých a oddaných. I tato překážka měla být v následujících měsících překonána. V běhu březnových událostí podal 21. března prezident A. Novotný demisi, která byla den poté vládou přijata. Poprvé se veřejně diskutovalo o navrhovaných kandidátech na prezidentský úřad.⁴⁸¹ Mládež podporovala nekandidujícího Čestmíra Císaře a Josefa Smrkovského. Dalšími kandidáty na prezidentský post podle veřejnosti byli J. Hanzelka, G. Husák, O. Šik, L. Novomeský, L. Svoboda, O. Černík, J. Borůvka, M. Galuška, E. Goldstücker a další.⁴⁸² „Nedošlo k demokratické volbě mezi více kandidáty, k tomu proces ještě nedozrál.“⁴⁸³ Nejpříjemnějším kandidátem se stal armádní generál Ludvík Svoboda. Pro L. Svobodu hlasovalo 30. 3. 1968 Národní shromáždění ve Vladislavském sále na Pražském hradě. Z celkem 288 hlasů bylo pro návrh 282, šest poslanců se zdrželo.⁴⁸⁴

O několik dní později padla vláda. Téhož dne, tedy 8. dubna byla zvolena nová vláda pod vedením O. Černíka, který nahradil Josefa Lenárta. V nové vládě se rozdávaly posty podle zkušeností a vzdělání. Jiří Hájek souhlasil s přijetím funkce ministra zahraničí. „Že KSČ svým způsobem razí cestu k vyššímu stupni socialistické revoluce, bylo povznášející. Chápal jsem to jako experiment prováděný ve společnosti, kde jsou nejpříznivější podmínky a poměrně malá rizika – vzhledem k úrovni rozvoje výrobních sil, vzdělanosti lidu, jeho demokratické mentalitě i nepochybnému kladnému vztahu velké většiny jak k socialismu, tak ke spojeneckým svazkům v socialistickém společenství. Přijímal jsem tyto základní myšlenky Akčního programu zcela bezvýhradně jako něco, oč jsem se vlastně snažil od počátku své politické aktivity, i když

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 16.

⁴⁸⁰ J. HÁJEK, *Paměti*, s. 265.

⁴⁸¹ K. KAPLAN, *Československo v letech 1967-1969*, s. 17.

⁴⁸² Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 399.

⁴⁸³ J. HÁJEK, *Paměti*, s. 265.

⁴⁸⁴ Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 401.

*jsem si toho vždycky nebyl tak úplně vědom, jak to dokázali marxističtí vědečtí pracovníci seskupení kolem Zdeňka Mlynáře.*⁴⁸⁵

Novým premiérem se stal Oldřich Černík, novým předsedou parlamentu Josef Smrkovský a do čela Národní fronty byl dosazen František Kriegel. Místopředsedy vlády se stali P. Colotka, F. Hamouz, G. Husák, O. Šik, L. Štrougal, novým ministrem obrany se stal Martin Drúz a ministrem vnitra Josef Pavel. Na dubnovém plénu ÚV KSČ bylo zvoleno také nové předsednictvo strany⁴⁸⁶ a bylo vyhlášeno nové programové prohlášení strany nazvané „Akční program“. Tímto programem začala druhá fáze reformního úsilí v zemi. Podle slov A. Dubčeka měl otevřít prostor k principiálním strukturálním změnám v československé společnosti a k vytváření nové dynamiky socialismu, která by odpovídala jak změněným podmínkám sociálním, ekonomickým a kulturním, tak i specifickým podmínkám národním. De facto byl pokusem o přizpůsobení strany podmínkám demokratického socialismu, počítal nadále s vedoucí úlohou strany a společenským vlastnictvím, ale vyslovoval se i pro dodržování demokratických práv a svobod občana, které sice podle ústavy a zákonů platily již dříve, ale nedodržovaly se.

Návrh akčního programu vypracovali P. Auersperg, A. Červinka, J. Fojtík, K. Kaplan, Z. Mlynář, S. Provasník, B. Šimon a R. Richta. „*Akční program, publikovaný v plném znění, nesl zřetelnou pečeť intelektuálního týmu svých autorů.*“⁴⁸⁷ Tvrdil J. Hájek ve svých pamětech. Celý program byl vypracovaný již v únoru, v březnu se s ním seznámily nižší složky KSČ a následně veřejnost.⁴⁸⁸ Vyvolal rozmach diskusí a kritiky, podnícené tiskem, rozhlasem a televizí. Zcela určoval politický život a atmosféru v zemi. Tak se také dostal na pořad KŽÚ. Měla tak poslední možnost přednést připomínky k Akčnímu programu vedení ÚV KSČ. Bylo to také to poslední, co tato komise během své téměř šestileté činnosti projednávala.

Akční program byl na socialistické poměry velmi demokratickým programem. Vyjádřil myšlenku, že socialismus nemůže znamenat jenom osvobození pracujících z nadvlády vykořisťovatelských třídních vztahů, ale musí přinést pro úplné uplatnění osobnosti více, než dává kterákoliv buržoazní demokracie. Jeho pojetí socialismu zdůrazňovalo nutnost „*otevřít prostor pro uplatnění různých zájmů lidí*“ a jen na tomto základě uznávajícím pluralitní charakter socialistické společnosti vytvářet

⁴⁸⁵ J. HÁJEK, *Paměti*, s. 261.

⁴⁸⁶ V. Biřák, O. Černík, A. Dubček, D. Kolder, F. Kriegel, Piller, Rigo, J. Smrkovský, O. Švestka.

⁴⁸⁷ Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 406.

⁴⁸⁸ K. KAPLAN, *Československo v letech 1967-1969*, s. 26.

demokratickou jednotu pracujících. Proto také za hlavní úkol vyhlášoval vypracování a uplatňování „*nové politické soustavy našeho života, nový model socialistické demokracie*“. V tomto systému by komunistická strana neuskutečňovala svou vedoucí úlohu „*tím, že vládne nad společností, ale tím, že nejoddaněji slouží jejímu svobodnému, pokrokovému socialistickému rozvoji*“. Rozcházela se tak s pojetím sovětským, který uznával komunistickou stranu jako jedinou možnou držitelku moci.

Akční program požadoval, „*aby v celém státním mechanismu nedocházelo k přílišnému soustředění moci v jednom článku, jednom aparátu nebo u jednotlivce*“. Naopak rozdělení pravomoci a systém vzájemné kontroly mezi jednotlivými články měl umožnit, aby „*chyby a přehmaty jednoho článku byly včas napraveny činností druhého*“. Spolu se zárukami občanských práv a svobod měla tato dělba práce a kontrola moci zabezpečit rozvoj skutečné socialistické demokracie. Podstatně k tomu měla přispět také demokratizace komunistické strany samé. Rozšířit tuto demokracii do hospodářské sféry a posílit její samosprávné prvky požadoval program v rámci ekonomické reformy. Byla zrovnoprávněna náboženská i jiná vyznání. Byla tu zakotvena i potřeba důsledné a konečné rehabilitace všech občanů, kteří byli v pounorovém období postiženi nezákonnostmi, ale také odhalení a potrestání těch, kdo se na těchto křivdách podíleli. Pro slovenskou část obyvatelstva byla povzbuzující i část, která řešila federativní podobou vztah Čechů a Slováků. Slovensko mělo mít například svůj vlastní rozpočet.⁴⁸⁹

Celý text byl komisí pro otázky životní úrovně projednán. Vytýkána mu byla především jeho nekonkrétní podoba. Členové komise se domnívali, že by se některé části měly více rozpracovat, tedy konkretizovat a také vypracovat do lépe srozumitelné podoby pro občany. Uvědomovali si ale zároveň, že v tak krátké době není možné vytvořit dokonalé dílo. Dne 12. března 1968 byl program jednomyslně schválen komisí a předložen dále předsednictvu ÚV KSČ.⁴⁹⁰ Často se potýkal program s výtkami, že je polovičatý, ale „*nejde rovnou skočit ze socialismu do demokracie, vývoj musí být postupný. Uspěchání by mělo kontraproduktivní účinky*.“⁴⁹¹

Programem byla většina československých občanů nadšena. Stejně nadšení z vývoje v naší socialistické republice sdílel západní svět. Stejnou odezvu ale nemohlo vedení očekávat od „bratrských“ socialistických zemí. Tak také logicky usuzoval i

⁴⁸⁹ Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Praha 1998, s.221.

⁴⁹⁰ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 7, a.j. 23, *Zápis z porady členů ÚV KSČ a členů komise pro otázky životní úrovně k návrhu akčního programu*, s.2.

⁴⁹¹ Č. CÍSAŘ, *Člověk a politik*, s. 406.

Henry Kissinger, který se sešel při mezinárodní schůzce s J. Hájkem v Mariánských Lázních. Obrodnému procesu v zemi vyjádřil své sympatie, ale řekl též: „*že doufá, že najdeme správné pochopení u svých ruských přátel. Kdyby totiž takové pochopení neprojeví a pokusili se rozdíly v názorech řešit mocensky, vyvolalo by to v Americe možná rozhořčení a jistě politování, ale nic víc.*“⁴⁹² J. Hájek věděl, že on sám má před zahraničím, a především před podezíráním a kritikou z Moskvy, Berlína, Varšavy a Sofie „*krýt záda obrodnému procesu*“.⁴⁹³ Akční program samozřejmě myslel na zahraniční politiku a její zásady. Zdůrazňovalo se v něm, že Československo bude dodržovat nejen své spojenecké svazky a posilovat československo-sovětské přátelství a vztahy k ostatním socialistickým zemím, ale bude stát po boku všech demokratických, protiimperialistických a mírových sil světa. Současně s tím ovšem bude i „*formulovat vlastní stanoviska k základním otázkám světové politiky, vycházejíc z reálného poměru sil a z vědomí, že je aktivní součástí revolučního procesu ve světě. Budeme usilovat o to, aby se přátelské vztahy s našimi spojenci...nadále prohlubovaly na základě vzájemné úcty, svrchovanosti a rovnoprávnosti, vzájemného respektování a internacionální solidarity.*“ Tedy spojenectví, ne podřízení, společné jednání o koncepci a ne jen bezmyšlenkovité souhlasení.

Ze států Varšavského paktu, především ze Sovětského svazu, byla stále častěji slyšet kritika vývoje v ČSSR. Dne 23. března 1968 došlo v Drážďanech k setkání šesti stran Varšavské smlouvy. Nebylo pozváno pouze Rumunsko, které zastávalo politiku nevměšovat se do vnitřních záležitostí. Z úst W. Gomulky, W. Ulbricha a L. I. Brežněva byla slyšet slova obav z kontrarevoluce. Moskva přímo volala po navrácení pevné ruky. Jednání v Drážďanech ukázala, že nátlak znepokojených spojenců přitvrzoval a do budoucna nesliboval žádnou pohodu na mezinárodním poli. Moskva nedbala ani na to, že právě v tomto období za komunistickou stranou v ČSSR stálo tolik lidí, co nikde jinde v Evropě. A. Dubček však stále věřil v koexistenci různých odstínů socialismu. To mu mělo být brzy vyvráceno.

⁴⁹² J. HÁJEK, *Paměti*, s. 268.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 267.

X.1 Vlastní hodnocení KŽÚ své dosavadní činnosti

„Mimořádné vypětí sil našeho lidu přineslo dějinně významné úspěchy. Byly uskutečněny základní socialistické společenské přeměny a socialistické zřízení pevně a natrvalo zapustilo v naší zemi kořeny. Naše společnost, v níž výrobní prostředky jsou převážně v rukou socialistického státu nebo sdružení pracujících, odstranila kapitalistické vykořisťování i sociální křivdy s ním spjaté. Každý občan naší republiky má právo na práci a má základní sociální jistoty. Naše společnost prošla obdobím industrializace, disponuje rozsáhlou průmyslovou základnou. Dosáhli jsme významných úspěchů v rozvoji vědy a kultury. Pevně je zabezpečeno mezinárodní postavení republiky v soustavě socialistických států.“⁴⁹⁴ Takto začíná vlastní hodnocení KŽÚ. Samozřejmě pozitivy tehdejší společnosti. V pokračování toho textu jsou však k sobě dostatečně kritičtí.

Tento poradní orgán ÚV svou činnost započal, v období, kdy byla životní úroveň pod zorným úhlem napětí v národním hospodářství, kdy se růst životní úrovně zpomalil a vlivem zvýšení životních nákladů došlo u části obyvatelstva k jejímu poklesu. V závěrečném hodnocení sebe sama si stěžuje, že měla všeobecně malou účinnost. Především proto, že komise nebyla instančním orgánem, a tedy, že měla stranickým orgánům dávat jen doporučení a vyjádření v zásadních otázkách a jednoduše neměla posuzováním jednotlivých konkrétních problémů nahrazovat činnost příslušných státních a hospodářských orgánů. *„Práce komise nebyla dostatečně systematická a plánovitá. Vlastní pracovní plán nebyl dodržován a byly do něho zahrnovány i otázky, o nichž mají rozhodovat příslušné státní orgány.“⁴⁹⁵* Také nebyla spokojena s kvalitou materiálů, které jí byly předkládány. *„Materiály většinou postrádaly politické aspekty a stránky posuzovaných problémů byly předkládány na poslední chvíli a často ve stejném znění jako pro vládní orgány, byly velmi popisné a nepřehledné a přitom některé závažné problémy zamlčovaly.“* Poslední výtkou byla nedostačující zpětná reakce, nebo-li špatná informovanost s tím, jak bylo naloženo s jejími doporučeními. Zde však kritika končí a následně se věnuje jen kladům práce komise, protože přes výše zmíněná negativa výsledky činnosti hodnotí pozitivně.

⁴⁹⁴ NA, A-ÚV KSČ, č. 10/2, f. 1261/1/5, sv. 6, a.j. 22, bod 2, *Hodnocení komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně*, s. 2.

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 4.

Vystihují to slova Z. Mlynáře: „*Průměrná životní úroveň nebyla sice nikterak blahobytná, ale byla slušná, a hlavně trvale, byť i pomalu stoupala.*“⁴⁹⁶

Kladně byly hodnoceny komisi návrhy zaměřené na ekonomické reformy, především návrhy ovlivňující hlavní aspekty sociální politiky v nové soustavě ekonomického řízení. Z iniciativy komise byly zpracovány základní otázky vývoje, diferenciací a usměrňování vývoje mezd v tehdejších podmínkách. Velký podíl měla na zásadách prohlubování hmotné zainteresovanosti. Kladně hodnotí i bytovou situaci. Co do počtu se množství nově stavěných bytů navyšovalo. Podle názorů svých členů komise přispěla ke zkvalitnění sociální politiky státu. Hlavně prodloužení mateřské dovolené nebo zkrácení pracovní doby. Je možno tedy tvrdit, že podle vnitřních regulí komise svůj program plnila. Podle statistických údajů se životní úroveň občanů postupně zvyšovala.

Ve víru politického dění se však Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně utopila. Celé obrodné činění pozměnilo směry životních drah nejednoho člena. Ač komise probírala mnohé obrodné myšlenky, byla stále v zajetí starého režimního zřízení. A její účinnost tak byla potlačována. Členové více méně souhlasili s reformními názory, ale jejich prosazování mělo být uskutečňováno v možných limitech a s pozvolným nástupem. Od březnových dnů roku 1968 nastala ve společenských poměrech doba akcelerace. Vývoj životní úrovně ani v následujícím období nebyl podceňován. Vždyť v každé době a za každého politického zřízení patřila k předním cílům politických programů. Zcela z jednoduchého důvodu. V momentě, kdy občané žijí ve slušném životním standardu, snad i blahobytu, nemají potřeby se bouřit proti jakémukoliv státnímu zřízení. Avšak v případě Československé socialistické republiky nebyl životní standard dostatečný ve srovnání se západním světem, a navíc občanům byly ubírány mnohé svobody. Myšlenka Johna Stuarta Milla: „*Svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého,*“ byla komunistické straně cizí. Bohužel si činila nárok na celého člověka.

Základní myšlenky KŽÚ přejala Hospodářská rada. Její založení bylo jedním ze základních kroků v realizaci reform Akčního programu. Stalo se tak 12. dubna 1968. Rada se měla zabývat koordinací národního hospodářství, určovat jeho strategii a řídit velké státní investiční a mezinárodní projekty. O. Šik se stal předsedou a generálním sekretářem se stal mladý ekonom Valtr Komárek. Na reformní snahy vzpomíná takto: „*Ekonomická reforma byla takovým tancem na ostří nože, protože ona byla v pevných*

⁴⁹⁶ Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, Praha 1990, s. 58.

socialistických rámcích a šla ruku v ruce s politickou reformou,“ říká Komárek.⁴⁹⁷ A východní hegemon na to ještě nebyl připravený, což potvrdil za několik měsíců příjezd ruských tanků.

⁴⁹⁷ Rozhovor s Valtrem Komárkem vedla Alžběta Musilová , dne 13. 8. 2008, pro Českou televizi.

XI. Závěr

Na počátku šedesátých let již bylo zřejmé, že socialistický způsob řízení hospodářství není úspěšný. Životní úroveň obyvatelstva povážlivě klesala. Na XII. sjezdu KSČ v roce 1962 byly vytyčeny hlavní cíle pro následující léta, které měly tento stav zvrátit. Nově zřízené komise, mezi nimiž byla i Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně, měly myšlenky sjezdu dále rozpracovávat, projednávat a uvádět v život. Již nebylo možné dále opomíjet dění ve světě a přehlížet reformní tendence v zemi. Obava ze sociálního neklidu byla větší než obava z reformem. Strach z opakování sociální krize podobné roku 1953 přinutil vládnoucí garnituru i v této době k určitým kompromisům. Tím je myšleno především uznání nutnosti ekonomické reformy jako jediné alternativy, jak se dostat z hospodářské recese. Důvodem liknavého přístupu k reformám ze strany konzervativců bylo nedávné dění ve spřátelených zemích. Šlo především o sociální nepokoje a následné reformní úsilí v NDR, Maďarsku a Polsku. Protože se Sovětský svaz obával svého ztrácejícího vlivu na satelity, jejich vlastní cestu k socialismu potlačil silou. Už vůbec si SSSR neudržoval přátelské vztahy se západními mocnostmi. Studená válka dosáhla momentu, kdy mocnosti stály na prahu jaderné katastrofy. I v Sovětském svazu se poměry měnily. V roce 1964 byl N. S. Chruščov vyměněn za L. I. Brežněva. Tyto všechny vnější vlivy působily i na vnitřní ekonomickou situaci, tedy i na stav životní úrovně občanů Československa.

Šedesátá léta lze členit z hlediska hospodářské a sociální situace i z hlediska vývoje ekonomické reformy do pomyslných třech etap. První etapou byla doba stagnace a ekonomického poklesu. Ta sahá až do konce roku 1963, z toho v letech 1962-1963 poklesl ekonomický růst nejhluběji. Ani se nenaplnily sliby, které měla plnit třetí pětiletka. Již v jejích počátcích bylo zřejmé, že předpokládaného plánu nemůže dosáhnout. Navíc ekonomický nárůst v zahraničí začal být vzhledem k domácí klesající životní úrovni znatelný. Na všechny zmíněné problémy reagoval vznik KŽÚ. Další etapa sahá již do období počátku existence KŽÚ. Počátek druhé etapy můžeme zařadit do roku 1964. Od tohoto období se začíná hospodářství dynamicky rozvíjet a roste i životní úroveň. Ekonomická reforma se pomalu začala uplatňovat i v hospodářské a sociální politice. Od počátku schválení reformy byla hluboce otřesena ideologická východiska a do jisté míry hlavní sloupy systému. Centrálně plánovaná ekonomika a vedoucí úloha strany nebyly zcela opuštěny, což růst ekonomiky stále brzdilo. Nová

ekonomická reforma nechtěla zůstat ani ve starých socialistických kolejích, ani nechtěla vybočit na kapitalistickou dráhu. Hlavní myšlenkou se stala „třetí cesta“, která se provedení KSČ ukázala být zlatou střední cestou. Odezva reformních myšlenek se objevila v odborné a poté i širší veřejnosti. Dříve politicky pasivní společnost se opět aktivně zajímala o politické dění. V této době se začalo kriticky hovořit o současných i minulých problémech, se kterými se země potýkala. Myšlenky se mohly začít vyměňovat skrze sdělovací prostředky. Objevovaly se vědecké studie a analýzy hospodářské a sociální situace ČSSR. I sama KŽÚ byla složena mimo ministrů i z odborníků, kteří své studie a analýzy komisi předkládali.

Strana se stále nedokázala zbavit idey sociálního státu. Sociální reformy měli na starosti odborníci z KŽÚ. Ta se věnovala bezprostředním sociálním otázkám a přípravě zákona o sociálním zabezpečení. Zvyšování životních nákladů bylo kompenzováno zvyšováním sociálních příjmů. Především se jednalo o rodiny s dětmi a o důchodce, kteří měli životní úroveň nejnižší. V důsledku stárnutí obyvatelstva se zvyšoval také počet důchodců, proto se rozšiřovaly též nároky na sociální dávky. Z toho důvodu se upravily hranice nejnižších a nejvyšších důchodů. Také se zvýšil počet odpracovaných let potřebných pro odchod do důchodu a ženám se pro něj upravily podmínky. Značné výhody získaly matky s dětmi. KŽÚ doporučila postavit zabezpečení dětí na první místo a ocenit péči žen o malé děti. Komise navrhla zvýšit přídatky na děti. Byla též prodloužena mateřská dovolená. Tento krok byl považován za jeden z hlavních, které měly zvrátit nepříznivý populační pokles. Od začátku šedesátých let se zhoršovala populační situace související s denatalitní náladou. Snižování porodnosti bylo na Západě spojováno se stoupající životní úrovní. Populační vývoj závisel na sociálním a zdravotním zabezpečení obyvatelstva. Rozličný vývoj populačního růstu bylo možné sledovat v Čechách a na Slovensku. Vyšší porodnost byla v regionech s vyšší religiozitou a větším podílem zemědělského obyvatelstva. Další faktory byly spojeny s legalizací umělého přerušování těhotenství, se slabšími populačními ročníky žen narozených za války a před válkou, ale i s trvajícím špatnou bytovou situací.

Nejslabším článkem životní úrovně se stala bytová situace. Řešena byla především výstavbou nového typu bydlení. Sídlištní výstavba sice přinesla rychle a levně velký počet bytů, přesto skýtala řadu nedostatků. Byly jimi především kvalitativní nedostatky. Ač z dobového pohledu se bydlení v panelových domech zdálo moderní a komfortní, z estetického hlediska nové bydlení lidí nenaplněovalo. I přes velké

upřednostňování kvantity nad kvalitou bytová krize v šedesátých letech stále přetrvávala.

Aby si rodiny zvýšily svou životní úroveň, šlo mnoho žen do zaměstnání. Nebylo to však jediným důvodem. Ač byl kladen velký důraz na rovnoprávnost mezi mužem a ženou, stále si ještě nebyli zcela rovni. Přes novou roli zaměstnané ženy byla ženě stále ponechána role matky a manželky. Domácnost byla výhradně doménou ženy. Mechanizace domácnosti měla ženám ulehčit práci. V platových podmínkách stále ženin plat nedosahoval mužova. U platů bylo zavedeno mírnění nivelizace. Pracovní doba byla zkrácena zavedením dvou volných sobot. V polovině roku 1968 se pracovní doba dále zkracovala zavedením pětidenního pracovního týdne. Tímto opatřením se prodloužil volný čas, jehož délka byla považována za znak kvalitní životní úrovně. Strana si ale činila nárok na celého socialistického člověka, a tak není překvapující, že toužila organizovat i jeho volný čas.

Za nejvážnější riziko považovaly vedoucí orgány snížení dosažené životní úrovně v důsledku zpomalení růstu výroby a efektivnosti. Tak se zavedla účast obyvatelstva, zvláště vyšších příjmových skupin, na úhradě dříve bezplatně poskytovaných služeb. Aby se zvýšila produktivita práce, zavedla se hmotná zainteresovanost obyvatelstva. Tím se provedlo mírné zvýšení mezd. Došlo zároveň i k úpravě maloobchodních cen. Zvýšení cen bylo mnohdy vysvětlováno zvyšující se kvalitou výrobků, u některých byla jejich kvalita naopak snižována, jen aby byla zachována stávající cena. Ač se komise i jiné orgány snažily zmírnit napětí mezi poptávkou a nabídkou, stále trval nedostatek některého zboží. Lidé trávili čas v dlouhých frontách na takovéto zboží.

Ve zkoumaném období se ale životní úroveň prokazatelně zvýšila. Hovoříme však pouze o statistických údajích a nikoliv o osobních zkušenostech pamětníků. Vybraní narátoři tento stav nereflektovali. Výjimku činil pouze jeden narátor, který tvrdil, že jeho životní úroveň byla v těchto letech vyšší než v současné době. Tuto situaci však způsobovalo jeho postavení v socialistické společnosti. Jako dělník⁴⁹⁸ a navíc stranický příslušník měl mnohé výhody, ač on sám je podle vlastních slov nezaznamenal a stále se cítil být „obyčejným člověkem“.⁴⁹⁹ Lidé se na počátku let šedesátých již dlouho nezajímali o politické dění v zemi. Jejich zájem opět přivábilo

⁴⁹⁸ Je známo, že dělnické profese byly více finančně oceňovány než-li profese intelektuální.

⁴⁹⁹ Rozhovor veden s Emilem Duníkem dne 6. 6. 2009.

reformní úsilí. Především Pražské jaro. Apatiční občané se opět zapojili do veřejného života a začali pociťovat naději.

Komise pro otázky životní úrovně byla v zajetí konzervativního bloku. Toho bloku, jenž sice podporoval reformní změny, ale pouze ty, které byly činěny pozvolna a s rozvahou. Různá výše zmíněná opatření, která vycházela z projednávaných a z připravovaných podkladů KŽÚ, vešla během její činnosti v platnost. Ještě však v průběhu roku 1968, a tedy po ukončení činnosti samotné komise, se některé další diskutované otázky objevily v legislativní podobě.

Poslední etapa šedesátých let byla zároveň i poslední etapou ekonomické reformy a spadá do roku 1968. Bylo zřejmé, že konzervativní sekce již nestačila nové generaci komunistických činitelů, kteří si pod pojmem reforma představovali něco živelnějšího a účinnějšího než to, co zatím předvedla starší garnitura. Po změnách ve vrcholném vedení KSČ v lednu roku 1968 byly odstraněny hlavní brzdy možného urychlení a prohloubení ekonomické a širší politické reformy. Přijetím Akčního programu KSČ se Československo vydalo na vlastní cestu k socialismu. Přeměnit autoritativní režim v jakousi formu demokratické společnosti bylo dosti náročné. Během krátké reformní doby se však nestihly všechny předpokládané změny uvést v život. Sovětským zásahem byly veškeré snahy o reformy zastaveny. Porážka reformních sil ale neznamenal, že jejich úsilí bylo marné. Za zvláštní období šedesátých let můžeme pak považovat události po 21. srpnu 1968, to však již přesahuje hranice zkoumaného období a zkoumané problematiky.

Celá společnost se začala ve zmíněných letech proměňovat. Výrazným prvkem byla ve studované době kultura. Ta by si zasloužila v celé své šíři podrobnější studium. Kultura je rovněž složkou životní úrovně, která uspokojuje duševní potřeby člověka. O tu však z pohledu komise nebyl zájem. Nebylo tedy pro ni ani přílišného prostoru v této studii. Komise nevěnovala velkou pozornost ani otázkám vzdělávání nebo zdravotnictví, ač je lze také zařadit jako složku životní úrovně. Podle mého názoru by si každá z uvedených kapitol zasloužila svou samostatnou studii, která by postihla její problematiku ještě více do hloubky. Zajímavé by bylo jistě i srovnání situace v Čechách, na Moravě a na Slovensku, na venkově a ve městě. Téma šedesátých let není ještě zcela vyčerpané. Dosavadní studie se věnovaly převážně krizovým momentům vybraných let a výrazným osobnostem. Pokud byl zájem upřen na hospodářské a sociální dějiny, převažoval na ně pohled ekonomů, již méně historiků. Dosud také přetrvával nezáměr o bližší studium běžných či „obyčejných lidí“

v socialistické společnosti šedesátých let. Tuto mezeru jsem se pokusila svou prací vyplnit skrze vyprávění pamětníků. Jejich vzpomínky tvořily v mnoha případech opozitum k písemným pramenům doby. Vzpomínky narátorů vyplnily mezery, které mívají písemná sdělení. Osobní názory, pocity, vlastní životní příběhy dávají práci jiný rozměr. Práce je obohacena i nejedním lidovým diktem a anekdotou, které jsou bezesporu důkazem reflektování politického a společenského dění v zemi. Smysl pro humor je tak typický pro českou společnost.

Pokud uvažujeme o významu Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně, je jím především samotná existence této instituce. Již umožněním jejího vzniku si Československo přiznalo kritickou situaci na poli životní úrovně. Během šestiletého působení její členové otevřeně diskutovali a hledali východiska z tíživé situace. Přiznali si nutnost ekonomické reformy a s ní související řady změn hospodářské a sociální politiky. Strana se zaměřila ve svém programu především na zvyšování životní úrovně občanů. Tedy spíše na její materiální složku. Podle mého názoru se domnívala, že pokud obyvatelstvu dopřeje vysoký životní standard, sebere mu důvody a argumenty pro vzepření se režimu. Touha po vytvoření jakéhosi materiálního ráje na zemi byla však zcestná. Nemůžeme popírat fakt, že výše ekonomického nárůstu z těchto let přetrvala, snad jen ze setrvačnosti, až do poloviny let sedmdesátých. Myšlenka ekonomické reformy se transformovala i do jiných oblastí. Přestala jí stačit pouze reforma ekonomická, ale postupně si žádala reformu celé společnosti.

Prameny a literatura

Nevydané prameny

Archivní prameny

Národní archiv Praha

Archiv Ústředního výboru KSČ, č 10/2, fond 1261/1/5 Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně.

Vzpomínky pamětníků

Rozhovor s Emilem Duníkem vedla Šárka Rámišová, 6. 6. 2009.

Rozhovory s JUDr. Janem Luhanem vedla Šárka Rámišová, 21. 9. 2008, 7. 11. 2008, 23. 3. 2009.

Rozhovory s Jaroslavou Luhanovou vedla Šárka Rámišová, 21. 9. 2008, 7. 11. 2008, 23. 3. 2009.

Rozhovory s Irenou Evou Šiklovou vedla Šárka Rámišová, 13. 9. 2008, 24. 9. 2008.

Vydané prameny

Paměti

CÍSAŘ, Čestmír, *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*, Praha 1998.

HÁJEK, Jiří, *Paměti*, Praha 1997.

MLYNÁŘ, Zdeněk, *Mráz přichází z Kremlu*, Praha 1990.

ŠIK, Ota, *Jarní probuzení – Iluze a skutečnost*, Praha 1990.

KAPLAN, Karel, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989.

Dobový tisk

Demografie – Revue pro výzkum populačního vývoje 1964-1970

Květy 1963-1968

Lidové noviny 2008

Literární noviny 1967

Literární listy 1968

Rudé právo 1960-1968

Ostatní

12. sjezd Komunistické strany Československa. Praha 4. – 8. prosince 1962, Praha 1962.

13. sjezd Komunistické strany Československa. Praha 31. května - 4. června 1966, Praha 1967.

Statistická ročenka ČSSR 1970, Praha 1970.

Statistická ročenka ČSSR 1974, Praha 1974.

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970. Díl I., Počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850-1970 podle správního členění k 1. 1. 1972. Svazek 1, Praha 1978.

Ústava ČSSR 1961.

Literatura

BALEKA, Jan, *Výtvarné umění. Výkladový slovník*, Praha 1997.

Byty dnes a zítra, Praha 1973.

ČÍSAŘ, Čestmír, *Moji českoslovenští presidenti*, Praha 2006.

ČERNÝ, Rudolf, *Antonín Novotný: Pozdní obhajoba*, Praha 1992.

ČÍŽKOVSKÁ, Věra, *Právní formy uspokojování bytových potřeb v ČSSR*, Praha 1968.

GADDIS, John Lewis, *Studená válka*, Praha 2006.

FIKRLÉ, Jaroslav, (ed.), *Mezinárodní situace a zahraniční politika KSČ*, 2. díl, Praha 1984.

FRANZ, Martin, *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*, Praha 2003.

FUKA, Ondřej, *Reformy v Československé ekonomice 60. let 20.století*, Praha 2006.

(diplomová práce)

HARRINGTON, Austin a kol., *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*, Praha 2006.

HAYEK, Friedrich August, *Cesta do otroctví*, Praha 1990.

HAYEK, Friedrich August, *Osudová domýšlivost. Omyly socialismu*, Praha 1995.

HAYEK, Friedrich August, *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie. I. Pravidla a řád*, Praha 1991.

HONZÍK, Karel, *Tvorba životního slohu*, Praha 1946.

- HOPPE, Jiří – SUK, Jiří – CERHA, Jaroslav, *Invaze 1968*, Praha 2008.
- HYHLÍK, F. - NAKONEČNÝ, M., *Malá encyklopedie současné psychologie*, Praha 1973.
- JÍLKOVÁ, Alena –JÍLEK, Tomáš a kol., *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948-1989*, Praha 2006
- KALINOVÁ, Lenka, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007.
- KAPLAN, Karel, *Československo v letech 1953-1966*, Praha 1992.
- KAPLAN, Karel, *Československo v letech 1967-1969*, Praha 1993.
- KAPLAN, Karel, *Kořeny Československé reformy 1968*, Brno 2000.
- KAPLAN, Karel, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968. Společnost a moc*, Brno 2008.
- KAPLAN, Karel, *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963 – 1973*, Brno 2001.
- KAZIMOUR, Jan, *Hospodářský vývoj Československa*, Praha 1980.
- KOUBA, Karel a kol., *Politická ekonomie socialismu*, Praha 1964.
- KRESGE, Stephen – WENAR, Leif, *Autobiografické rozhovory. Friedrich August Hayek*, Brno 2002.
- KŘEN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.
- KURAL, Václav a kol., *Československo roku 1968. Obrodný proces*, 1. díl, Praha 1994.
- LENIN, Vladimír Iljič, *Spisy*, sv. 30, Praha 1955.
- LIBROVÁ, E. – VESELÁ, A., *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*, Praha 1965.
- MACHIAVELLI, Niccoló, *Vladař*, Praha 1995.
- MAREK, Pavel a kol., *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1886-1998*, Olomouc 2000.
- MARX, Karel, *Rukopisy „Grundrisse“ I.*, Praha 1971.
- MISES, Ludwig von, *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii*, Praha 2006.
- MISES, Ludwig von, *Antikapitalistická mentalita*, Praha 1994.
- MOŽNÝ, Ivo, *Proč tak snadno. Čertovo kopýtko funkční analýzy rodiny*, Praha 1999.
- MUSIL, Jiří, *Lidé a sídliště*, Praha 1985.
- MUSIL, Jiří, *Sociologie bydlení*, Praha 1971.
- MUSIL, J. – KOTAČKA, L. – HRUBÁ, K., *Průmyslové město v názorech jeho obyvatel*, Praha 1967.

- PERNES, Jiří, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008.
- PETRÁŇ, Josef, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009.
- PŮLPÁN, Karel, *Nástin českých a československých dějin do roku 1990*, I. díl, Praha 1993.
- RJABUŠIN, Alexandr Vasil'jevič, *Domov budoucnosti*, Praha 1980.
- ROZSYPAL, Kurt, *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953-1964*, Praha 1999.
- RYCHLÍK, Jan, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Praha 1998.
- SCHMEIDER, Karel a kol., *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno 2001.
- SOVA, Václav, *Životní úroveň a její plánování*, Praha 1978.
- SRB, Vladimír, *1000 let obyvatelstva v českých zemích*, Praha 2004.
- SRB, Vladimír, *Demografická příručka*, Praha 1967.
- STEIN, Eric, *Česko. Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad*, Praha 2000.
- ŠIK, Ota, *Socialismus dnes?*, Praha 1990.
- ŠULC, Zdislav, *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, Brno 1998.
- ŠULC, Zdislav, *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963-1969*, Praha 1998.
- TOCQUEVILLE, Alexis de, *Demokracie v Americe*, Praha 2000.
- TOMAN, Josef, *Úvod do zásad nové soustavy plánovitého řízení*, Praha 1964.
- URLICH Petr a kol., *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, Praha 2006.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007.

Přednášky

MUSIL Jiří, *Ideové a politické příčiny vzniku sídlišť*, přednáška z 30. 10. 2007

Internetové odkazy

Český statistický úřad: <http://www.czso.cz/>

Přílohy

Příloha č. 1: Pozvánka ÚV KSČ na první zasedání Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně

Příloha č. 2: Prezenční listina členů a jejich podpisy při prvním zasedání KŽÚ

Příloha č. 3: Fotografie narátorů.

3.a) Emil Duník

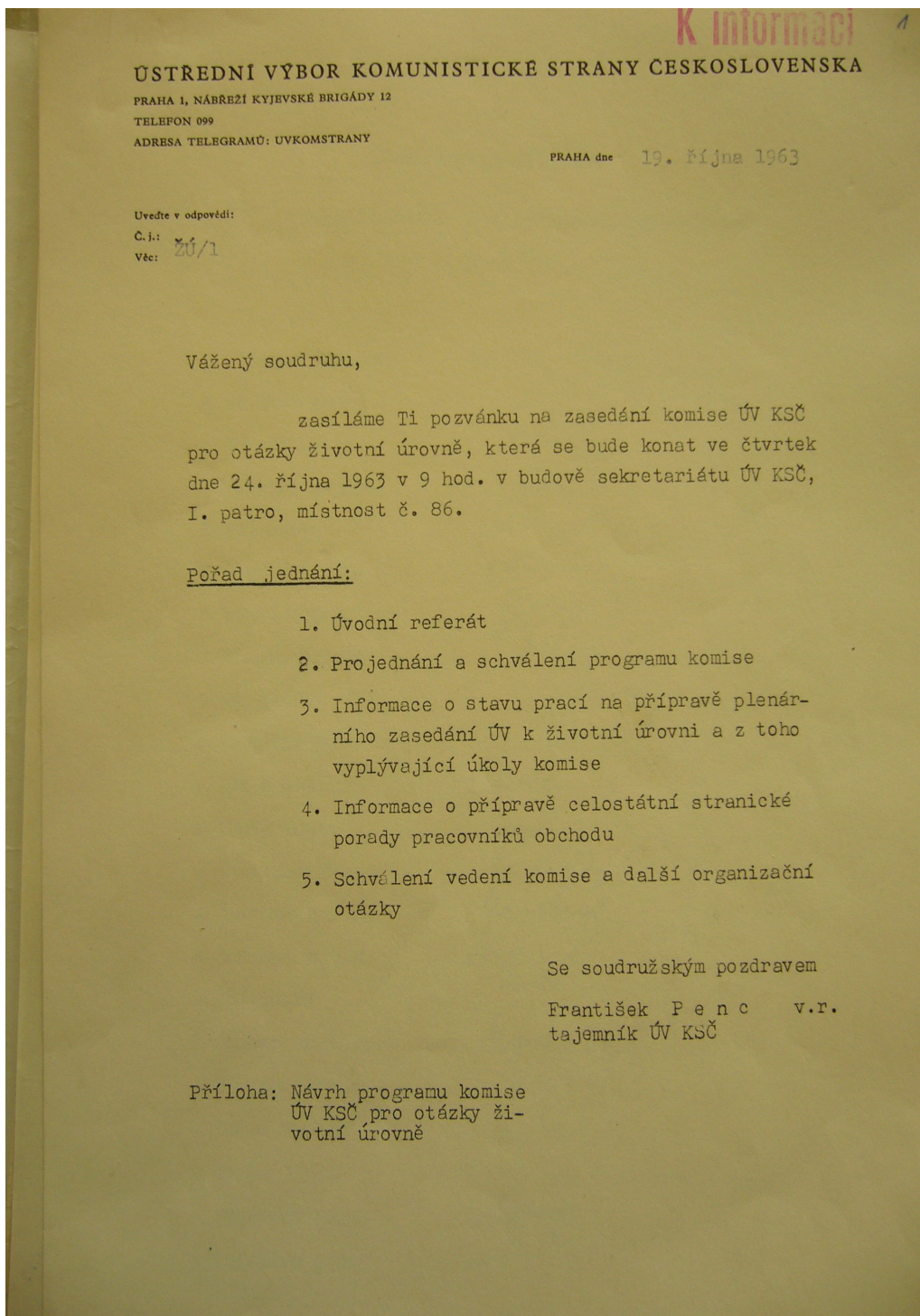
3.b) JUDr. Jan Luhan

3.c) Jaroslava Luhanová

3.d) Irena Eva Šiklová

Příloha č. 4: Smlouva o poskytnutí práv. Každý z narátorů obdržel tuto smlouvu i s přepisem jejich rozhovorů, ke kterým ještě mohl dodat opravy. Po schválení ji stvrdil podpisem.

Příloha č. 1: Pozvánka ÚV KSČ na první zasedání Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně

Příloha č. 2: Prezenční listina

Prezenční listina

1. schůze komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně

dne 24. října 1963

s. Jaromír Dolanský	omluven - nemocen
s. Jindřich Černý	<i>J. Černý</i>
s. Ludvík Černý	<i>L. Černý</i>
s. Richard Dvořák	<i>R. Dvořák</i>
s. Jiří Gočár	<i>J. Gočár</i>
s. Josef Goldman	nemocen
s. Jindřich Gref	<i>J. Gref</i>
s. Štěpán Horník	<i>Š. Horník</i>
s. Ján Janík	<i>J. Janík</i>
s. Vladimír Jansa	<i>V. Jansa</i>
s. Jan Kazimour	<i>J. Kazimour</i>
s. Karel Kouba	<i>K. Kouba</i>
s. František Krajčír	<i>F. Krajčír</i>
s. Ladislav Kurták	<i>L. Kurták</i>
s. Bohumil Kvasil	<i>B. Kvasil</i>
s. Jiří Loužil	<i>J. Loužil</i>
s. Božena Macháčová	<i>B. Macháčová</i>
s. Miroslav Misař	<i>M. Misař</i>
s. Karel Neubert	<i>K. Neubert</i>
s. Václav Pašek	omluven (ve Vietnamu)
s. František Pecha	<i>F. Pecha</i>
s. František Penc	<i>F. Penc</i>

- s. Josef Plojhar
- s. Jaroslav Pluhař
- s. Josef Podlipný
- s. Peter Porubeň
- s. Josef Pospíšil
- s. Svatopluk Potáč
- s. Kurt Rozsypal
- s. Marie Růžičková
- s. Michal Sabolčík
- s. Ladislav Smrčka
- s. Zdeněk Štich
- s. Jindřich Uher
- s. Karel Václavů
- s. Miloslav Vecker

Perle
 oml. - vizine
Starec
Stm
Korvace
Stm
Stm
Stm
 omluven
M. Vecker
M. Vecker
M. Vecker
 v. činnosti

Příloha č. 3: Fotografie narátorů.

3.a) Emil Duník

3.b) JUDr. Jan Luhan

3.c) Jaroslava Luhanová

3.d) Irena Eva Šiklová

Příloha č. 4: Smlouva o poskytnutí práv.

Smlouva o poskytnutí práv

Uzavřena níže uvedeného dne podle § 51 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, v platném znění (dále jen „smlouva“) mezi:

- 1) Šárka Rámišová
Havlíčkova 884
Čelákovice 250 88 (dále jen „oprávněný“)

a

- 2) (jméno, příjmení a bydliště fyzické osoby, s níž bude realizován rozhovor)
(dále jen „narátor“)

Preambule

*„Smluvní strany přistupují k uzavření této smlouvy po zralé úvaze a s vědomím, že přispěje ke zvýšení úrovně lidského poznání na vědecké úrovni, neboť je činěna jakožto neoddělitelná součást realizační fáze diplomové práce nazvané „**Jak zvýšit životní úroveň? Komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně**“ (dále jen „projekt“). Smluvní strany si rovněž plně uvědomují, že realizační fáze projektu je založena na vědecké metodě tzv. orální historie, která prostřednictvím analýzy původních osobních poznatků a prožitků oslovených osob (narátorů) napomáhá objasnit období, jímž se projekt zabývá. Smluvní strany jsou přesvědčeny, že touto smlouvou zajišťují právní bezvadnost svého jednání tak, aby mohlo dojít k naplnění cílů projektu.“*

I. Předmět smlouvy

Narátor poskytne oprávněnému na základě této smlouvy dva životopisné rozhovory za současného použití zvukových nebo zvukově-obrazových záznamových technických prostředků (dále jen „rozhovory“), které se uskuteční v termínu dohodnutém k tomuto účelu smluvními stranami.

II. Postavení oprávněného

1.)Oprávněný se zavazuje, že provede či zajistí provedení doslovného přepisu rozhovorů do graficky znázornitelné podoby (dále jen „přepis rozhovorů“), a to na své náklady.

2.)Oprávněnému je umožněno využívat zvukový nebo zvukově-obrazový záznam, jím pořízený dle článku I. této smlouvy, a přepisy rozhovorů jen pro vědecké účely. Smluvní strany považují použit částí či celku přepisu rozhovorů, případně údajů z tohoto přepisu rozhovorů, v odborné literatuře za využití v souladu s předchozí větou tohoto ustanovení.

3.)Jestliže mají být zvukové nebo zvukově-obrazové záznamy, jím pořízené dle článku I. této smlouvy, či přepisy rozhovorů použity pro jiný účel než uvedený v předchozím odstavci tohoto článku, je oprávněný povinen vyžádat si předchozí písemný souhlas narátora.

III. Souhlas narátora

1.) Narátor prohlašuje, že pořízení zvukových nebo zvukově-obrazových záznamů podle článku I. této smlouvy a použití těchto zvukových nebo zvukově-obrazových záznamů a přepisů rozhovorů pro vědecké účely podle této smlouvy není v rozporu s jeho oprávněnými zájmy.

2.) Narátor touto smlouvou uděluje oprávněnému v souladu s § 9 zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění, souhlas ke zpracování údajů obsažených ve zvukových nebo zvukově-obrazových záznamů pořízených podle článku I. této smlouvy a ke zpracování údajů obsažených v přepisu rozhovorů, a to na dobu trvání této smlouvy.

3.) Narátor touto smlouvou potvrzuje, že jej oprávněný před podpisem této smlouvy poučil o jeho právech podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění, a zároveň prohlašuje, že jsou u v okamžiku podpisu této smlouvy známy údaje, v jakém rozsahu, jakým způsobem a pro jaký účel budou jeho osobní údaje oprávněným zpracovávány a komu mohou být zpřístupněny či komu jsou určeny.

IV. Doba trvání smlouvy

1.) Tato smlouva se uzavírá na dobu neurčitou s možností její výpovědi kteroukoli smluvní stranou. Výpověď nabývá účinnosti po uplynutí tříměsíční výpovědní lhůty, která se počítá od prvního dne měsíce následujícího po dni, kdy byla výpověď doručena druhé smluvní straně. Vypoví-li tuto smlouvu narátor, je taková výpověď považována za odvolání souhlasu ke zpracování jeho osobních údajů pro účely této smlouvy ve smyslu zákona č. 499/2004 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění.

2.) Smluvní strany jsou si při uzavírání této smlouvy vědomy, že dojde-li k výpovědi této smlouvy ze strany narátora ve smyslu třetí věty předchozího odstavce tohoto článku, mohou být osobní údaje týkajícího se narátora, jím poskytnuté na základě této smlouvy, považovány za archiválii ve smyslu zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví, v platném znění, a podléhat zvláštnímu režimu zacházení stran oprávněného v souladu s tímto zákonem.

V. Závěrečná ustanovení

1.) Tato smlouva je vyhotovena ve dvou autentických stejnopisech, přičemž každá smluvní strana obdrží po jednom stejnopisu.

2.) Tato smlouva nabývá platnosti a účinnosti dnem jejího podpisu oběma smluvními stranami.

3.) Smluvní strany shodně prohlašují, že si text této smlouvy přečetly, že ji neuzavírají v tísní za nápadně nevýhodných podmínek a že se jejím obsahem souhlasí, a na základě těchto skutečností podle své svobodné a vážné vůle připojují své podpisy.

Za oprávněného: (místo, den)

Za narátora: (místo, den)